

SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL IV-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

GIULA, 1995

SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL IV-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

(GIULA, 26–27 NOIEMBRIE 1994)

GIULA, 1995

Publicație a
Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor și editor responsabil:

Dr. Maria Berényi

Lectori:

Dr. Gheorghe Santău

Tiberiu Herdean

CUPRINS

Cuvînt de deschidere	5
<i>Acad. Cornelia Bodea: Moise Nicoară, 1784-1861</i>	
– Motivația unui mit –	7
<i>Maria Berényi: Contribuția lui Moise Nicoară la istoria național-culturală a românilor din Ungaria</i>	19
<i>Elena Csobai: Moise Nicoară și românii din Giula</i>	34
<i>Gheorghe Petrușan: De la Supplex Libellus Valachorum la Memorand</i>	
– Actualitatea Memorandului –	41
<i>Gheorghe Santău: Procesul Memorandului</i>	
– Din punct de vedere istoric și juridic –	49
<i>Tiberiu Herdean: M. Blecher sau prizonieratul dureros al identității</i>	67
<i>Ana Borbély: Observații cu privire la transcrierea textelor dialectale românești din Ungaria</i>	77
<i>Gyöngyi Mocan: Numele de botez la românii din Chitighaz</i>	89
<i>Anamaria Brad: Despre schimbarea numelor de familie în Chitighaz</i>	102
<i>Emilia Martin: Piese de îmbrăcăminte ca obiecte magice</i>	108
<i>Ana Hoțopan: „Cealaltă lume” - reflectată în credințele românilor din Ungaria</i>	116
<i>Mihaela Bucin: Manuscrisele colecționate de Ana Iuhas</i>	
– Hora mortului din Micherechi –	123
<i>Alexandru Hoțopan: „Dala fujitului” la Micherechi</i>	130
<i>Stela Nicula: Crucea, semnul identității noastre creștine</i>	136

Cuvînt de deschidere

Stimați Oaspeți, Dragi Colegi!

Mă bucură faptul că am ajuns la a IV-a ediție a simpozioanelor noastre. Drumul parcurs pînă aici nu a fost ușor, dar am rezistat obstacolelor. N-avem altă sarcină decît să lucrăm, să cercetăm și să facem cunoscut valorile științei românești din Ungaria. Noi, intelectualii trebuie să avem o oareșicare răspundere în acest moment istoric cînd lumea e grăbită, cînd totul e amestecat și confuz. E suficient să ne găsim momentele regăsirii.

Mereu devine tradiție ca la întîlnirile științifice să evocăm personalități de seamă din trecutul nostru. În anul precedent la Chitighaz l-am omagiat pe Iosif Ioan Ardelean, iar acum acest simpozion e dedicat memoriei lui **Moise Nicoară**. Pe lîngă organizarea simpozionului, Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria împreună cu Uniunea Românilor din Ungaria i-a ridicat un bust acestei distincte personalități, care va fi dezvelit mîine la 27 noiembrie ora 12, în curtea Bisericii Ortodoxe Române din Giula. Acest român originar din Giula, om cu o vastă cultură, cu o ținută morală nemaipomenită a suferit mult pentru autonomia bisericească a românilor din Ungaria. Și nu prea îl cunoaștem, măcar că e al nostru. În continuare citez cîteva gînduri foarte nimerite din articolul lui Ascaniu Crișan apărut în revista Hotarul 1937/nr.5:

„Pe măsura în care colbul uitării se scutură de pe numele lui Moise Nicoară, acest însușit apostol al românismului și al ortodoxiei naționale sufletul său învăpăiat de focul sacru al iubirii de neam ne apare din ce în ce mai intensiv înfășurat în aureola de lumină, proprie eroilor mari ai neamului. E viața lui pildă vie a patriotului care nu-și precupește sentimentele, care lupta pentru un ideal, fără a avea nici măcar perspectiva unei recompense materiale în această lume, care huiduit, bătut, afurisit, aruncat în temniță și trădat de chiar frunții săi, a străbătut această vale a plîngerii însoțit neîncetat de spectrul hidos al mizeriei, fără a se lăsa o clipă măcar intimidat de loviturile neconținute ale sorții. Cît a fost în viață, lumea nu l-a cunoscut, iar după moarte uitarea s-a lăsat grea ca un coșmar peste amintirea lui. A trebuit să treacă 2 decenii de la încetarea lui din viață, pentru ca în Camera țării să răsunе, de pe buzele lui I. C. Brătianu, un tardiv cuvînt de închinare amintirii celui ce și-a împlinit cu desăvîrșire înalta solie și a fost jertfa închinării sale întru slujba nației. Iar noi, fiii ținutului unde

Moise Nicoară și-a petrecut cei mai frumoși, dar și cei mai dureroși ani ai vieții sale, afară de câteva glasuri răzlețe de sinceră admirație față de omul care a știut să cinstească drumul pe care a umblat pe pământ în trecerea lui spre vecinicie, n-am făcut aproape nimic pentru refacerea în perspectiva istoriei a covârșitoarei sale figuri.

În lumina acestor reflexii, sărbătorirea lui Moise Nicoară își are importanța ei semnificativă. Prin ea voim să creiăm cultul lui, să-l aducem în sufletele noastre deschise, să facem ca forța lui nevăzută să ne întărească, să ne purifice, să ne libereze."

Ca să ne înțelegem ființa etnică, culturală avem obligația morală să facem cunoscut evenimente și personalități aparținătoare organic istoriei, spiritualității noastre, să contribuim la o mai puternică afirmare a identității noastre. Aceasta este ars poetica Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. Dorim ca simpozioanele organizate de noi an de an să devină evenimente deosebite, de cea mai mare însemnătate în viața noastră spirituală.

O salut cu mult drag și țin să-i mulțumesc doamnei **academician Cornelia Bodea, istoric, autoarea singurei monografii despre Moise Nicoară**, că a răspuns invitației noastre și e alături de noi în aceste zile festive. Îi mulțumesc că ne-a onorat cu prezența sa, mărinind prestigiul și rangul simpozionului. Îi doresc și în numele colegilor mei zile plăcute aici în Giula, orașul unde s-a născut M. Nicoară, și o așteptăm și în viitor să revină, să o știm ca oaspete distins al Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria.

26 noiembrie 1994

Maria Berényi

Acad. Cornelia Bodea

MOISE NICOARĂ, 1784–1861

– Motivația unui mit –

Motto: „Mult ne bucurăm iubitorii de neam, că strădaniei lucrului Domniei-tale se văd rodurile împupind”. – 24 ian. 1822

Puține au fost personalitățile cu rol preponderent în viața națională a unui popor, al căror destin vitreg să fi fost învăluit în atâtea ceață și din care să se fi desprins, în același timp, atâtea legende legate de faptele lor; dar nu și tot atâtea dovezi ale recunoștinței și răsplătirii pe măsură. S-au împlinit 210 ani de la nașterea lui Moise Nicoară la Giula (Gyula) în Ungaria, și peste 133 de ani de la moartea lui la București, în 1861. Au trecut de asemenea mai multe decenii de la o încercare pe care am făcut-o de a-i reconstitui pe larg și documentat mai ales prima parte a vieții și activității. Cea până la 1825^(*). Dar locul său de veci, locul unde anume i-ar fi mormântul, abia mai târziu am putut presupune cu mai multă încredere că s-ar afla în „cimiteriul de la (biserica) Mavrogheni”, și nu la Mihai Vodă...

În monografia din 1943, lui Moise Nicoară i-am urmărit mai cu seamă râvna depusă fără preget în susținerea dreptului la emanciparea și unitatea națională a neamului său. Misiune pentru care el s-a simțit predestinat prin însuși momentul istoriei românești ce se desfășura în plin la data nașterii sale: „Fui născut Sâmbătă spre Duminică, sau în 29-30 nov. 1784, în vremea ce sculara Horii umpluse lumea cu frică, și doară și cu nădejde”. (Cuvintele îi aparțin). Slujindu-l din fragedă tinerețe, M. Nicoară a îmbrăcat idealul național în forme și formule cristalizate de la început: în scris, prin *Memorii istorice* redactate din îndemn și inițiative proprii; mai apoi, îngemănând scrisul cu fapta în misiunea încredințată lui din partea confracților „de neam și sânge românesc”.

Cronologic, viața sa s-a desfășurat în patru etape distincte: 1789–1810; 1810–1814; 1815–1825 și 1825–1861.

Intervalul 1784 – 1810 a cuprins copilăria la Giula, și perioada de studii

^{*}Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784–1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, Diecezana, 1943, 450 p.

de la Oradea, Arad, Pojon (Presburg, azi Bratislava) și Viena; dar și primele implicări în viața publică. Moise Nicoară este primul român ortodox din Monarhia habsburgică cu studii complete academice. O inteligență remarcabilă și o cultură poliglotă ieșită din comun. În el, exemplul viu al Triadei Ardelene, programul și principiile *Supplex*-ului din 1791, iluminismul, contactul livresc cu descătușările naționale europene din plină epocă napoleoniană, ca și modificările de granițe și instituții, toate împreună au stârnit mândrii ancestrale. În decembrie 1805, în zilele semnării păcii de la Presburg (Pojon), românul Nicoară a făcut să ajungă în mâinile ministrului de Externe francez, Talleyrand, un prim memoriu al său „despre toți românii Daciei”. – Avea atunci 21 de ani –. Textul memoriului nu-l cunoaștem. Avem însă referirile, mai târzii, ale autorului, care vorbesc de la sine: în ianuarie 1849, la Constantinopol, după o împărtășire de păreri în preocupări similare, avută cu Ion Ghica, reprezentant de frunte al emigrației române pașoptiste, citim următoarea însemnare nicoresciană. O citez după transcrierile mele, strânse în volumul ce trebuia să urmeze celui din 1943 și nepublicat încă (!).

„Ghica mă întreabă – scrie Moise Nicoară – de linia de demarcație între unguri și români în Ungaria! »Asta nu se poate da aproximative, zisei, numai când ai avea o cartă«. Mi-arată un atlas mititel, unde abia erau unele capitale din Monarhia Austriei, cu multe note și scrisori. Gândii că-i stă mîntea la Dacia, precum apoi se și adevăra. Îi arătai câteva puncturi: Panciova, Verșeț, Temișoara, Arad, Jula, Oradea, Carei, Baia Mare, Szigeth etc...

Se vede că vrea să deie aici în scris (ministrului franțuzesc?) ceva, peste toți românii Daciei. – ‘Mi vine în minte sânguința mea prin căpitanul pedimontan din Regimentul 111 la Pojon, 1805, la ministru Talleyrand; apoi scrisoarea din începutul 1807, către solul Andréossi, în Viena, în privința românilor. Și mai în urmă tot către acela, aici [la Constantinopol – C. B.], în 1814, prin mijlocirea lui Ledoux și Adauson. Năluci trecute și nădejdi fluturoase! incai pentru mine”.

Perioada până la 1810 înregistrează și primele sale încercări, nereușite, de a intra în diplomatie; la fel și dorința de a îmbrățișa cariera militară. (O legendă care se leagă de același răstimp, mai probabil 1806–1808, nu o putem confirma; dar nici elimina. Anume, dacă Nicoară a fost sau nu, instructor/preceptor al arhiducelui Ferdinand, viitorul împărat Ferdinand, 1835–1848).

În etapa a II-a, 1810 - 1814, căutarea lui de noi orizonturi peste Carpați și-ar fi găsit dezlegarea, definitivă poate – așa cum aveau să o găsească

Gheorghe Lazăr, Florian Aaron, August Treb. Laurian, Ioan Maiorescu ș.a. – dacă ciuma din vremea lui Caragea Vodă nu i-ar fi întrerupt cariera de profesor la București. În 1814, a ajuns și la Constantinopol. De acolo, evenimentele l-au adus acasă la frații din Imperiul habsburgic.

III. *Perioada 1815 - 1825 cuprinde anii care l-au trecut în istorie.* - Acasă, în zona largă eparhială banato-arădană, în care intrau și românii ortodocși din comitatul Bichișului, frământările, de care Nicoară nu fusese străin înainte de interludiul bucureștean, înregistraseră un promițător progres. Prin decretul cezaro-crăiesc de la 9 februarie 1811, se încuviințase înființarea a trei „școale naționalnice” sau „normalicești” confesionale, pentru pregătirea învățătorilor ortodocși. – Au fost trei astfel de „Preparandii” : la Sânt Andrei, lângă Timișoara, pentru sârbi, la Pesta pentru greci și la Arad pentru români. Preparandia arădană își deschisese porțile la 15 nov. 1812, devenind curând și un centru de organizare și îndrumare a curentului național. Promotorul era înflăcăratul preot-profesor și senior (director) al Preparandiei - Dimitrie Țichindeal.

Succesul ardelenilor din 1810, prin alegerea românului Vasile Moga în fruntea episcopiei ortodoxe transilvane de la Sibiu, a dat speranța și curajul unei revendicări similare și la Arad, unde sănătatea bătrânului episcop, sârbul Avacumovici, lăsase să i se prevadă sfârșitul iminent.

Pentru preîntâmpinarea vreunui „fapt împlinit” în momentul pronunțării succesiunii la scaunul episcopiei arădane, Țichindeal a hotărât înaintarea din vreme a unei petiții colective către „prea Milostivul Împărat” Francisc I, prin care să se ceară ca urmașul episcopului Avacumovici să fie „de neam român cu sângele și cu inima”. „Instanța Clerului și Poporului român din Eparhia Aradului” – acesta era titlul cererii – a fost gata redactată în septembrie 1813. A trebuit apoi caligrafiată în mai multe exemplare și răspândită cât mai larg cu putință - la sate și orașe – spre luare la cunoștință și pentru a fi subscrisă de cât mai mulți din cei în numele cărora fusese formulată. A fost înaintată Cancelariei imperiale, cancelariilor altor autorități, curți și ministere, în iulie 1814.

Intervenții de contracarare și manevrări, cu scopul de a se evita repetarea împrejurărilor care au contribuit la alegerea episcopului român în Transilvania, au fost dirijate din anturajul mitropolitului sârb de la Carloveț (Sremski Karlovci). Între măsurile luate pe față au fost destituirea lui Dimitrie Țichindeal din postul de senior al Preparandiei arădane, chiar în 1814, și din profesorat, în 1815. Revănit la parohia sa de la Becicherecul Mic, „Țichindeal gură de aur” – cum îl va numi Mihai Eminescu – a continuat lupta și de acolo. Ștafeta a trebuit însă predată. Și cel căruia i-a

fost încredințată, la Giula în 13 august 1815, a fost Moise Nicoară. – Moartea episcopului sârb a survenit în aceeași zi.

Interese politice și confesionale, divergente, ca și preferințele pentru o candidatură sau alta s-au făcut simțite nu numai între taberele română și sârbă, ci și în interiorul fiecărei tabere în parte.

Nicoară a fost alesul clerului și poporului de lege ortodoxă, pentru a feri religia și neamul „de orice încercare de abuz sau prejudiciu, din partea oricui va fi” (Cuvintele sunt ale lui M. N.). Odată cu el a mai fost desemnată o delegație de alți cinci deputați: doi mireni și trei clerici. Pe parcurs însă avea să rămână singur. La Viena plecaseră trei, dar au ajuns doi: el (Nicoară) și preotul Theodor Șerban din Șiclău (fratele mamei sale). Dintre cei împiedicați să participe, dintr-un motiv sau altul, cel regretat a fost D. Țichindeal, care a continuat însă să sprijine cauza, de acasă, până la capătul puterilor sale fizice și sufletești. Inimosul „Gură de aur” s-a stins în ianuarie 1818.

Ne oprim o clipă, pentru a arăta că în privința misiunii lui, Moise Nicoară n-a șovăit la nici o răspântie ivită în drum. Și acestea nu au fost puține. Convingerile sale – spre deosebire de ale lui Țichindeal chiar, sau ale episcopului unit de la Oradea, Samuil Vulcan – erau că identitatea religioasă românească, precum și spiritualitatea daco-românească nu puteau fi păstrate nealterate, decât menținându-se în legea veche românească, ortodoxă. Ce trebuia obținut era emanciparea în drepturi naționale, privilegii egale cu ale sârbilor. Ce trebuia respins cu toată vehemența erau subordonarea administrativă, abuzurile ierarhiei sârbești.

Iată cum se conturează acestea cu propriile-i cuvinte și sublinieri, spicuite dintr-o scrisoare-profesiune de credință, databilă 1817–1818:

– *Primatul îl deține iubirea de neamul său.* Aceasta a constituit comandamentul, sensul însuși al existenței sale:

„Frate Rumâne. Din zilele cele crude a tinerețelor mele, nu cunosc altă patimă mai puternică și care să se fie împuterit întru atâta sufletului meu, ca și iubirea de neamul meu și de fericirea lui, ca să scape din jugul cu care e asuprit, și să să spele de toată lutoșia cu care au fost negrit naintea altor neamuri. Pornirea asta a sufletului meu fu din început cauza de nu mă apuca nici odinioară de vreun lucru, care mi-ar vut aduce mie folos. O nenorocire mare în sine, altora ar fi fost și nefericirea, iar mie cu adevărat nu! Că urmașii cugetelor mele”.

– Trecând, în continuare, la *cazul în speță al luptei pentru obținerea unui episcop român care să păstorească dieceza de români ortodocși a Aradului*, Nicoară

prezintă diferitele interese care s-au aflat în joc: unele s-au întâlnit și s-au sprijinit în urmărirea aceluiași obiectiv final; altele s-au confruntat și înfruntat, în scopuri divergente:

„Episcopia Aradului făcu de multe neștiute se descoperiră și nevăzute ieșiră la vedere. Multor păru bine din streini; multor rău, că nu vor să ajungă rumânii la ceva luminare; alții, voind a-i despărți de sârbi, voiau să-i mai slăbească, și apucându-i supt ghearele sale, mai mult nici o nădejde să nu poată avea a mântuirii sale”.

– *Din explicațiile și exemplificările lui Nicoară reiese că:*

„Cea mai mare parte a aleanilor [magh. *ellen*, adversar – C. B.] au socotit prilejul acesta mai bun a fi spre aceea ca Episcopia aceasta să o aducă la unire. Nu pentru alta, ci numai că așa, azi-măine, amăgind pe unii și alții cu diregătorii, să se însoare - pe cum cei mai mulți o fac - și să ieie popistășiță [catolică, papistașă – C. B.] ; și așa încet, amestecându-se cu ungurii și cu nemții, să se facă popistași, și făcându-se toți încet nemți și unguri să șteargă numele românesc”.

– *Raționamentul nicorescian continuă astfel:*

„Pe rumâni ațâță și îndeamnă contra sârbilor, pe sârbi asupra rumânilor. Adecă, că nici unul, nici altul lăsându-se, la urmă să se facă împerechere [ceartă, învrăjbire - C.B.] și amândouă, slăbind, să fie jertvă dușmanilor, și să le strice privilegiurile prin care numai singur au stat până acuma legea noastră în țara ungurească, și limba; că măcar de au și fost sârbii dușmani limbei, totuși nu o au putut șterge, cu toate mijlocirile și tehnele lor. Însă făcându-se cineva popistaș, sau numai unit, și apoi să se însoare cu o popistășiță, atunci pace de rumânie și de limba acestuia și a fiilor lui”.

– Reiese clar că *în constatările sale nu e nici resemnare și nici capitulare*. E însă un apel, un semnal de alarmă pe care se străduie să-l facă auzit și înțeles; e o mână întinsă sârbilor. În caz contrar lupta trebuie dusă înainte...:

„De rumânii noștri nu e de minune că nu le pricep aste; că sunt părăsiți și n-au ajuns încă departe cu mintea pentru starea lor! Dară sârbii; cum pot mai-marii lor fi așa orbi, cât nu le pricep? Rumânii voesc episcop de rumân ca să să mai lumineze și ei; aceasta este cu drept 'naintea lui Dumnezeu și a lumii. Da pentru ce stau ei morțiș întru aceea ca rumânii să nu ajungă la ceva?

Au oare fiind și rumânii procopsiți și în stare mai bună, n-ar putea fi ei tot pretini, și încă mai mari, cu sârbii, decât până aci? nu s-ar putea mai bine păzi de lanțurile aleanilor, decât până aci? Privilegiurile sunt a rumânilor cași și a sârbilor; dară precum au fost stările până acuma, sârbii nepreceptuți voiau să facă pe rumâni, încă și mai nepreceptuți, ca să crează

că privilegiurile sunt numai a sărbilor. Ce pricină puteau dară a avea rumânii ca să privegheze spre ținerea, întărirea și întemeerea privilegiurilor?

Sârbii au luptat ca nește neprecepuți, însă teme-te de alții”...

El, Nicoară, s-a temut de deznaționalizarea neamului...

Treptat însă invidii și intrigi care s-au urzit în spatele lui au depărtat pe unii dintre aceia care-l căutasera, îl primiseră cu osanale, îl sprijiniseră. A rămas singur să înfrunte valurile. A rămas stâncă... Până la urmă cauza avea să triumfe... Dar el (Nicoară) a plătit-o scump, cu jertfe proprii, sociale și spirituale; cu închisori, cu contestarea facultăților psihice și morale, cu expatrierea, cu moartea civilă!

Calendaristic, acțiunea sa ca deputat al românilor din eparhia Aradului a început – la 17 august 1815 – cu trimiterea din nou, în copie, a supliciei din iulie 1814. Arăta acum, în scrisoare aparte, că a sosit momentul ca marea îndurare cezaro-crăiască să se reverse asupra poporului său supus: să li se îngăduie deci alegerea de episcop din sânul propriei lor nații, după precedentul transilvan din 1810. Dar, nici petiția și nici scrisoarea însoțitoare nu sugerau și numele vreunui candidat, ceea ce s-a dovedit a fi fost un neajuns greu de depășit. „Faptul împlinit”, de care se temuseră până atunci ca venind din partea mitropolitului sârb, s-a dovedit real. Stratimirovici cerea, dar și aducea la cunoștință împăratului prea milostiv, că până la numirea episcopului succesor - pe care îl recomanda elogios în persoana lui Iosif Putnic al Pacrațului-el a trimis la Arad, ca administrator, pe arhimandritul conte Antoniu Brancovici. În consecință, cerea numai confirmarea acestuia.

Propuneri de candidați români ău venit apoi din mai multe părți. Prea multe chiar. O listă, cu mai mare trecere sus la Viena, a venit de la episcopul Vulcan. Și nu e lipsit de interes să amintim, fie și în treacăt, că în ea balanța preferințelor înclina vădit de partea lui Nicoară, cu argumente și intenții, care pe el nu l-au ademenit și nu le putea subscrie.

Punctând cronologic sumarul desfășurării „lucrului” (după expresia timpului) e de remarcat că de la început împerejurările nu au favorizat delegația trimisă la Viena. Întîi, a trebuit să umble de la Anna la Caiafa, săptămâni în șir, pentru legitimarea juridică a cauzei și a reprezentanților ei. În audiențele protocolare trebuia susținut totul și de fiecare dată *d’a capo*! Împăratul Francisc I, pentru care se venise anume să i se înfățișeze,

era în Italia... Și pentru a ajunge până acolo, era nevoie de mult mai mulți bani decât puținul pe care se putea conta. Au fost sfătuiți să mai înainteze o petiție. *A treia!* Dar în ea nici de astă dată (27 nov. 1815) n-a figurat vreun candidat, pe care să-l fi susținut anume. S-au avut în vedere listele ce fuseseră înaintate, și mai ales cea mai influentă, întocmită de episcopul Vulcan. Nicoară a preferat în schimb să sublinieze motivația generală - *rationes et argumenta* - pe baza căreia stăruiau românii să obțină înalta aprobare. Concluzia era peremptorie : mai bine prelungirea scaunului vacant, decât numirea unui nou străin de neam.

La 15 decembrie 1815, Cancelaria Aulică Ungară a raportat împăratului despre nejustificarea cererii românilor, considerându-se abuzurile și nedreptățile invocate (punctele 1, 2) ca fiind „exagerate și lipsite de argumente”, iar exemplul transilvan din 1810 (punctul 3) neaplicabil, întrucât, statutar, la Arad alegerea trebuia decisă numai de către Sinodul mitropolitan (de la Carloveț). S-a opinat deci pentru convocarea Sinodului.

Pentru români, un nou imperativ s-a impus atunci cu maximă stringență: *procurarea argumentelor!* Cât mai multe mărturii, dovezi, declarații care să confirme temeinicia celor revendicate de ei. În această direcție au trebuit deci concentrate toate eforturile. Nicoară a trimis scrisori și instrucții, de la Viena, către susținătorii cauzei, de acasă. Lui Petru Maior, de la Pesta, i-a cerut și a primit cu promptitudine (febr. 1816) ajutorul necesar în susținerea argumentației istorice. De prin sate însă, condițiile de comunicație erau de așa natură încât a trecut mai mult timp de la cerere și până la răspunsuri.

La 7 martie 1816, împăratul a încuviințat convocarea Sinodului. La 4 aprilie, a acceptat și interimatul unui administrator. Dar nu în persoana românului făgărășan, Nestor Ioanovici, cerut cu stăruință de Nicoară, ci a arhimandritului mănăstirii Racovăț din Dieceza Carlovețului. Orizontul pentru români era cenușiu: el a favorizat contra-propaganda sârbească, intrigi, ademeniri, presiuni. Și toate laolaltă vizau deopotrivă slăbirea încrederii în deputatul român de la Viena. Dârzenia și tenacitatea lui M. Nicoară a impus însă și adversarilor. „Mai nainte te numeau sârbii, bugar de la Julia [de la magh. *bogár, bogaras*, goangă, țăcănit – C. B.]; dar acum zic »Sacrament i na nim« [*Bată-l Sfântu'*, expresie sârb. – C. B.], ala deputirt Nicora este om și am vre se vede pre el!” (Din scrisoarea lui Țichindeal către Nicoară, 7 aprilie 1816).

Sinodul electoral s-a ținut la 10 iunie 1816. Și a fost ales Iosif Putnic... Deși au fost indicii că Francisc împăratul ar fi sugerat în mod confidențial comisarului regal trimis la Sinod să sprijine pe români.

Nemulțumit, indignat de jocul de culise, Nicoară – care asistase la ședință – a plecat de acolo și mai decis să continue lupta. În acest scop, a cutreierat personal câteva săptămâni în șir, satele eparhiei arădane, și peste marginile ei. Cu documentația strânsă a întocmit un nou memoriu-recurs, ce trebuia să înfățișeze „Împăratului Prea Milostiv”, dar și defăimătorilor, realitatea tristă și hădă a condiției religioase și culturale a românilor; situație patronată de înalta ierarhie sârbă. Acelea erau prin urmare „motivele care determinaseră clerul și poporul românesc din Dieceza Aradului să implore pe Majestatea Sa a le numi un episcop de neam și suflet român”. Și tot pe baza documentației strânsă de el și de alții ca el, neobositul deputat cerea acum – sub semnătură proprie, dar în numele nației sale – *înstituirea unei Comisii*, nepărtinitoare, care să verifice autenticitatea plângerilor și argumentelor cuprinse în *Memoriul-recurs, datat 17 iulie 1816*.

Împăratul pare să fi rămas surprins de cele cuprinse în recurs, și la 11 august a cerut cercetarea tuturor cazurilor relatate, iar rezultatul să-i fie adus la cunoștință în termen de trei luni.

Nicoară, întors din nou de la Viena, a dirijat tot singur pregătirile în vederea Comisiei. Singur a străbătut satele ce nu apucase să le viziteze în celelalte rânduri. În altele revenea a doua și a treia oară. A trecut din nou pe la Timișoara, și la Becicherecul lui Țichindeal. Spre est, a colindat țara Zarandului; și în sus Bihorul; de la Oradea a trecut spre Giula, și din nou la Arad.

Comisia s-a întrunit cu întârziere, în noiembrie, și a lucrat cu încetinitorul, și cu întreruperi. Încrăzător în sprijinul împărătesc, Nicoară a luat din nou drumul Vienei. A bătut din nou la toate ușile mai-mărimilor. A mai scris și un al doilea memoriu pentru Comisie și a reușit să-l înmâneze Împăratului (6 martie 1817). Memoriul conținea de astă dată sugestii pentru un sistem de lucru mai operativ. Cancelaria Aulică Ungară, consultată, a respins ideea modificărilor, acceptând numai urgentarea lucrărilor.

Drumuri închise. Începutul suferințelor fără remediu. - Chemat acasă, să participe la cercetările Comisiei, ce urmau să se reia în aprilie 1817, Nicoară a mai zăbovit în Viena. Voise ca înainte de plecare, să clarifice latura financiară: situația datoriilor neacoperite, a scadențelor neonorate. Ieșirea din impas o vedea soluționată prin concentrarea tuturor împrumuturilor – contracte în numele diferiților membri ai clerului român, a mai multor familii de însuflători pentru progresul și luminarea neamului, învățători, meseriași, țărani ș.a. – într-un singur fond public (al statului). Statul, devenind astfel unicul creditor, putea accepta amortizarea datoriilor

eșalonată pe termen de câțiva ani, și prin contribuții benevole. Mai vedea și eventualitatea vreunui mare filantrop, care ar fi putut salva pe cei nevoiași și fără mijloace. La propunerea lui i s-au cerut liste cu specificarea cheltuielilor. Dar nici așa promisiunile nu au fost ferme.

Zăbovirea lui Nicoară în capitala Imperiului, într-o vreme când prezența sa acasă era imperioasă, a dat prilej la răstălmăciri, clevetiri, murmurări, zvonuri răutăcioase, acuzații de tot felul. La târăgănarea rezolvării și, implicit, prelungirea așteptărilor din ce în ce mai nesigure, contribuisse și lunga absență din Viena a Împăratului. Călătoria sa, care cuprinsese Galiția, Transilvania și Banatul, fusese determinată de calamitățile ce se abătuseră peste acele regiuni, sărăcite și înfometate. În timpul absenței monarhului, situația deputatului român se încâlcise și mai tare. Dezbinările se adânciseră, asmuțite de anumite interese venind de la Viena sau dinspre Carloveț (Nicoară vorbește cu destulă transparență de amestecuri și insinuări francmasonice; altele, confesionale, tot atât de directe).

Împăratul, ultima sa speranță, la revenirea din numita călătorie, nu i-a mai arătat bunăvoință. Trecuse și pe la Carloveț!... Audiențele lui Nicoară deveniseră reproșuri umiltoare. De lichidarea datoriilor nu a mai fost vorba. În martie 1818, după un nou memoriu în care arătase starea intolerabilă în care îl aduseseră uneltirile vrăjmașe, împăratul a dispus să i se dea atâția bani câți erau necesari drumului de întoarcere acasă... I s-a mai dat, vezi Doamne, și o escortă de poliție până la ieșirea din raza orașului, sub pretext de „asigurare despre partea creditorilor”.

După un scurt popas la Pojon și altul, la prietenul Petru Maior, la Pesta, Nicoară a ajuns la Giula, la 19 aprilie 1818. Suferințele morale îi sfredeleau însă în tăcere sufletul, precum sfredelesc însă în tăcere sufletul, precum sfredelesc carii pe nesimțite și lemnul cel mai tare. Un scurt intermezzo bănățean, pentru îngrijirea sănătății șubrezite, a format un nou prilej de răstălmăciri și măsuri represive împotriva-i. Se oprise, e drept, și la venirea la Herculane, și la plecarea de la băi, pe la fruntași români și fețe bisericești, cunoscuți ai săi.

Adevărata reintrare în luptă a provocat-o însă știrea numirii lui Iosif Putnic, prin intervenții dosnice, ca administrator eparhial la Arad. La 2 octombrie 1818, într-o *Protestație*, adresată direct Comisiei instituită în 1816, a acuzat-o de corupție și favoritism în dauna românilor. Protesta totodată împotriva urmăririi românilor îndatorați pentru cauza națională, și învinuia autoritățile sârbești de amestec abuziv în instituțiile de învățământ românesc.

După cum era de așteptat, reacția președintelui Comisiei, a forurilor

bisericești sârbești, precum și a cancelariei Aulice a fost promptă, dură și sperjură. Circulare de tot felul au avertizat poporul să nu-l mai recunoască pe „nesupusul” și „înșelătorul” Nicoară ca reprezentant al său. Circulare similare au fost răspândite și în alte eparhii bănățene, cu deosebire cea de Vârșeț. Rezultatele au fost cele scontate! S-a ajuns și la ordine de „afurisire” a sa în biserici.

Părăsit, șicanat și hulit, el n-a încercat să aducă pe nimeni pe calea luminii și a adevărului. Atâta timp cât numai persoana sa era cea împroșcată cu noroiul moral, a suferit cumplit, dar în tăcere. S-a simțit mai degrabă cuprins de milă pentru cei amăgiți și înșelați:

„O, pătimișii mei frați! Nu vă cunoașteți înșuvă, așa nici pe mine, nici știți ce faceți, nici cum faceți, nici pentru ce așa!

Amăgiților, mi-e milă de voi! ..Părăsiți și năpăstuiți sunteți... Când vă veți deștepta că sunteți înșelați : atunci veți vedea că vouă ați stricat și pre voi ați înșelat!

Ceilalți ai mei aleani cu duhul Satanei însuflețiți vor râde de bucurie, că nu-mi sunt mie răi pentru mine, ci pentru voi necredincioșii, care totdeauna v-am iubit din tot sufletul, iar ei v-au urât...

Dreptul și adevărul nu m-au lăsat, precum nici eu nu le-am lăsat, și acestea mă vor scăpa, că cel ce vede înăuntrul cugetelor mele știe bine ce mi se face” (Fragmente de gânduri deznădăjduite datate în *Jula, luna lui Decembrie, 1818*).

La data aceea încă nu se consumase lovitura de grație, care nu peste mult avea să-i vie din partea celor mulți *amăgiți*... E vorba de umilitoarea dezavuare publică a întregii sale activități depusă în folosul cauzei pentru care fusese investit în august 1815! S-a intitulat *Contra-Protestația Clerului și Poporului român* și a fost adresată aceleiași „Prea Milostiv Împărat Francisc I”. Data: 9 ianuarie 1819:

„În numele tot clerului și neamului cum se cuvine *reprotesteluim*, arătând după conștiința sufletească, că protestația aceea, fără știrea și înțelegerea noastră, este pusă înainte, nici a altuia faptă decât a unuia însuși, mai sus pomenitul Nicoară, ca a unui om neodihnit iaste”!

Se rugau așadar: „pre mai sus lăudatul Domn Episcop și Administratorul nostru să-l rânduiască episcop diecesalnic”. Adică tocmai pe acela împotriva căruia se opusese sentimentul de demnitate națională a deputatului Nicoară.

Despre „Contra-Protestație” a aflat târziu, în vară, când și insultele care i se aduceau își lărgiseră sfera și intensitatea. Mulțimea provocărilor și imputărilor, căutate parcă cu lumânarea, ajunseseră să-i otrăvească sufletul.

În ochii lui, acum, vinovatul principal pentru tot ce i se întâmplase, mergând pe firul apei în sus, era însuși Împăratul. Dacă Împăratul i-ar fi înțeles cauza, nu s-ar fi ajuns la deznodământul atât de umilitor al năruirii speranțelor ce stăteau să treacă pragul spre realizare. Împăratul a fost cel ce l-a purtat cu vorba, cu promisiuni deșarte, mincinoase, când în fapt el cunoștea bine situațiile, și patronase nedreptățile ce le îndura un neam întreg din multinaționala sa împărăție. Împăratul tolerase tot spectacolul viclean de lumini și umbre, de nădejdi și măsluiri, care se desfășura pe fundalul străjuit de obsedanta deviză imperială: *Divide et impera!* Pentru Nicoară, aureola „Prea Milostivului Împărat” dispăruse și lăsase în loc umbra unui simplu cetățean, a unui om ca oricare altul și căruia avea tot dreptul să-i ceară socoteală de faptele lui care călcase ră legile...

★

Să judecăm și să comparăm situații asemănătoare, în timp:

În 1785, un publicist francez – păstrându-și însă anonimatul – a avut tăria să înfrunte autoritatea imperială habsburgică; să se adreseze prin scrisoare deschisă împăratului Iosif II și să-l înfieraze „pentru cenușa răsculaților valahi, căzuți jertfă forței”; pentru făgăduielile sale pe care nu le-a respectat; pentru strâmbătatea sentinței; pentru martirii trași pe roată la Alba Iulia. Numele i s-a cunoscut mai târziu: *Jacques Pierre Brissot* (1754 - 31 oct. 1793). Titlul broșurii lui sună astfel: *Seconde lettre d'un défenseur du peuple à l'Empereur Joseph II, sur son Règlement concernant l'émigration, et principalement sur la révolte des Valaques, où l'on discute à fond le droit de révolte du peuple*, Dublin, 1785. (În românește, „A doua scrisoare a unui apărător al poporului către împăratul Iosif II, despre Regulamentul său privind emigrarea, și în principal despre revolta Valahilor, în care se discută cu de-amănuntul dreptul de revoltă a poporului”). Rămas anonim, autorul n-a avut de suferit de pe urma „scrisorii” sale. Activ publicist, revoluționar remarcabil, prieten o vreme cu Robespierre, el moare însă sub ghilotina terorii iacobine.

În 1819, trecuseră treizeci și patru de ani de la răsunătoarea intervenție în sprijinul poporului valah. La 15 august 1819, un valah, noi spunem român, revoltat în același Imperiu habsburgic – și având tocmai atâția ani câți trecuseră de la răscoala lui Horea – a avut tăria să nu-și ocolească numele și să-și înfrunte Împăratul. Să-i adreseze într-un Memoriu-Recurs unul din cele mai aspre rechizitorii, în care: îl acuză de duplicitate; îl trage la răspundere pentru toată nedreptatea ce i s-a făcut și lui și neamului lui; îi cere să fie lăsat „să poată ieși de-apururea din Împărăția Sa și să fie dezlegat de toată supunerea și datorința către Împărăția Sa”.

O dezlegare din partea Împăratului nu i-a venit niciodată. Răspunsul i-a fost dat în alte instanțe și instituții, potrivit însă instrucțiilor secrete... În consecință, s-au înțepit și agravat provocările: de la apostrofări și învinuiri directe, în public, la încăierări și folosire de mijloace contondente. Toate trebuiau să justifice necesitatea absolută a întemnițării. O însemnare lapidară a lui Nicoară a consemnat, cândva, retrospectiv: „23 octombrie 1819, ziua nenorocită în care fui zdrobit și întemnițat”, la Arad. Transferat după un an la Giula, a stat în închisoare până în septembrie 1821. (Altă dată, în 1824, din mai până în noiembrie).

Umilirile îndurate au zguduit conștiința vechilor prieteni de luptă, și au trezit pe alții la trista realitate. Pe altă cale, încheierea lucrărilor Comisiei de verificare i-au adevărit justețea revendicărilor, iar înființarea, în 1822, a Institutului Teologic Român Ortodox, la Arad era o evidentă confirmare. Lui Nicoară personal i s-a sugerat să retracteze cele scrise împăratului în 1819. La refuzul său categoric a fost *declarat nebun*. – Din alte însemnări ale sale, reiese că formula nebuniei fusese sugerată de prieteni binevoitori, „pentru a se evita astfel sentințe și condamnări mai grave”: închisoarea pe viață, sau poate pedeapsa capitală pentru *crimă de lezmajestate*...

Oare, altul să-i fi fost drumul celor 36 de ani cenușii care au urmat expatrierii? Greu de spus, greu de crezut... Așa ne-am putea întreba și despre destinul tragic care l-a urmărit pe marele martir al neamului, Avram Iancu! Oare dacă n-ar fi fost atitudinea și reacțiile lui din 1852, și anume: refuzul de a întâlni pe Împărat (atunci Francisc Iosif), refuzul de a primi medalia de aur, călcarea în picioare a pajurei cu două capete, la Câmpeni, i s-ar fi putut oare evita închisoarea și tratamentul nedemn suferit în arestul de la Alba Iulia și în toți cei 20 de ani care au urmat?

Maria Berényi

Contribuția lui Moise Nicoară la istoria național-culturală a românilor din Ungaria

Mișcarea culturală, socială și națională a românilor din Ungaria la începutul secolului al XIX-lea cunoaște în persoana lui Moise Nicoară pe unul dintre reprezentanții ei de frunte. El își desfășoară activitatea într-un moment crucial din istoria românilor de aici, hotărîtor pentru viitorul lor. În anii care au urmat după răscoala condusă de Horia, Cloșca și Crișan s-a revenit la căile pașnice de luptă, la înaintarea de memorii și petiții, făcîndu-se apel la „bunăvoința” împăratului. Lupta național-culturală din Banat și Crișana, dusă adeseori sub veșmîntul religios, s-a integrat în marea mișcare de emancipare a românilor din Imperiul habsburgic avînd ca obiective principale realizarea unor deziderate de ordin cultural: limbă, școală, dar și dobîndirea drepturilor politico-naționale în concordanță cu situația majoritară a românilor din aceste ținuturi. Ca și începutul Școlii Ardelene, mișcarea națională din Banat și Crișana are un adînc substrat religios. Clerul fiind singura pătură intelectuală, a jucat un rol hotărîtor pentru formarea ideologiei redeșteptării naționale, nu numai aici, ci și în alte țări est-europene. La românii din Banat și Crișana independența ierarhică ortodoxă devenea precondiția unui naționalism ortodox român. (Bineînțeles, folosesc ideile națiunii și naționalismului în sens științific. Națiunea este o comunitate istorică, care a ajuns la conștiința, larg răspîndită, de a avea drepturi și posibilități comune.) Marcat de ideologia iluministă, conceptul de naționalitate s-a definit succesiv în plan confesional, cultural și politic, în paralel cu afirmarea conștiinței naționale și formarea națiunii moderne. Contribuția iluminiștilor bănățeni la definirea conceptului cultural de naționalitate adaugă o serie de aspecte particulare și specifice zonei, izvorîte din situațiile concrete ale istoriei locale. Primele încercări de emancipare de sub ierarhia sîrbească în biserică și școală le-au făcut românii din Banat. La începutul secolului al XIX-lea erau foarte încordate relațiile dintre români și sîrbi.

Începînd cu anul 1690, vine în Banat un mare număr de sîrbi, cărora, la 20 august 1691, prin diploma leopoldiană, li se acordă dreptul de a pune

arhiepiscopul lor, acesta, la rîndul său, avînd puterea „*de a dispune de toate bisericile de ritul oriental, de a rîndui preoți sîrbi în orașe și sate și a dispune de toți cîți mărturisesc*”. Românii din Banat și Crișana au fost mai toți de religie ortodoxă, au trecut în felul acesta sub păstoria bisericii sîrbești de la Carloviț. Această tactică a habsburgilor urmărea să atenueze conflictul dintre imperiu și populația sîrbă, care lupta pentru drepturile sale naționale, pe de o parte, iar pe de altă parte să abată atenția românilor de la lupta principală pe care trebuia s-o ducă împotriva austriecilor și să-i opună în conflict cu un popor la fel de asuprit, atît din punct de vedere național cît și social. Imediat conducătorii bisericii de la Carloviț și-au luat rolul în serios ducînd, potrivit poruncilor de la habsburgi, o politică de înăbușire a oricărei încercări de manifestare a spiritului național românesc. Sîrbii duceau o adevărată politică de deznaționalizare a elementului românesc din Banat și Ungaria.

Pe la începutul secolului al XIX-lea se formase o pătură intelectuală și la români, care – în spiritul curentului iluminist – lupta pentru cultura națională. În Banat însă, și în întinsul ținut al Aradului, se ascuția conflictul dintre această pătură intelectuală, formată din învățători, preoți, profesori, avocați și reprezentanții puternici ai ierarhiei sîrbești, care țineau în mîinile lor posturile cheie în biserică și școală. La 13 august 1815 moare episcopul sîrb Avacumovici, această situație cerea acum românilor cea mai grabnică hotărîre.

Primii profesori de la Preparandie se găseau în fruntea luptei pentru episcop de „neam român” la Arad. Această acțiune a fost inițiată de către Dimitrie Țichindeal încă din anul 1813. El, pentru acest fapt, a fost eliminat de la preparandie. Prin pregătirea intelectuală de excepție printre contemporanii săi, prin relațiile pe care le avea la Viena și popularitatea de care se bucura în rîndurile preoției, intelectualilor și țăranilor ortodocși arădeni, din 1815 Moise Nicoară s-a impus în fruntea acestei lupte.

Moise Nicoară începe în felul următor notițele sale autobiografice: „În Iula comitatul Bichișului, în Ungaria, în ulița Nicoreștilor (numită de la Nicorescu altmîntrelea Nicoară, familia cea mai de frunte între români și pot zice între ceilalți locuitori ai orașului, din vechime), fui născut sîmbătă noaptea spre duminică, sau în 29-30 noiembrie 1784 în vremea ce sculara Horii umpluse lumea cu frică și doar și cu nădejde...” (În matricola botezaților de la biserica ortodoxă română din Giula, în volumul pentru anii 1779–1814, pe fila 54, poziția 333/1785 se găsește următoarea mențiune de înmatriculare: „Moise, fiul lui Nicoară și Maria. S-a născut la data de 17 ianuarie și a fost botezat la data de 19 ianuarie 1785”.) A urmat școala elementară în orașul natal, studiile medii

la Oradea și Arad, absolvindu-le în anul școlar 1801/1802. Studiile superioare le-a făcut la Pojon și Pesta, unde între 1802–1804 urmează cursurile de filozofie și literatură, iar la Viena, între 1804–1806, a învățat limba turcă la Institutul pentru limbile orientale și a absolvit studiile de drept, fiind „*primul român ortodox din monarhie care termina studiile academice.*” Încă de pe când era student, Moise Nicoară se angajează în lupta națională. La **Pojon** în **1805**, el reușește – în timpul tratativelor de pace dintre **Napoleon și Francisc al II-lea** – să-i strecoare lui **Talleyrand**, ministrul de externe francez un memoriu, în care, așa cum arată el mai târziu, ridică probleme ce interesau pe toți românii, care nu puteau fi de natură națională privind eliberarea și unificarea lor. În anul **1807**, Moise Nicoară depune o vie activitate la **Viena**, luptînd pentru ca autoritățile să accepte cererile arădenilor prin care cer un director român al școlilor naționale. Autoritățile locale nu vedeau cu ochi buni pretențiile românilor, iar M. Nicoară, considerat „instigator”, devine „persona non grata” pentru cariera diplomatică, pentru care se pregătise și prin care visa să poată apăra interesele românilor.

Dezamăgit de eșecul de a nu putea intra în diplomație și persecutat de înalții funcționari austrieci, ca o compensație, i se oferă un post de funcționar în cancelaria **comitatului Bichiș**.

Din martie **1809**, Imperiul habsburgic se găsea din nou în război cu Napoleon. Nicoară s-a înrolat ca voluntar în armată, primind gradul de locotenent de cavalerie și i s-a încredințat formarea legiunii voluntarilor români din **comitatele Bichiș, Arad și Cenad**. A rămas activ pînă la pacea de Schönbrun (14 oct. 1809).

Ca o recompensă pentru spiritul de vitejie al românilor pe cîmpurile de luptă și la insistențele lui M. Nicoară, împăratul a acceptat înființarea unei **Preparandii la Arad**, deschisă în **15 noiembrie 1812**. Era o primă victorie a luptei de emancipare, de care trebuie să se țină seamă în ceea ce privește militantismul lui M. Nicoară, pe terenul național-cultural. Satisfacții personale nu a avut nici de data aceasta, deoarece i s-a refuzat cererea de a fi primit în armata regulată a imperiului.

În anii ce urmează, a fost un neobosit peregrin pe la cărturarii români interesați de emanciparea națională și culturală. La **Pesta** îl vizitează pe bunul său prieten **Pentru Maior**, la **Viena** pe **Gheorghe Lazăr**, a trecut apoi la **Oradea, Cluj, Turda, Brașov**, iar de aici la **București** (între decembrie 1810 - august 1814) unde în 1813 era profesor de limba latină și germană la gimnaziul domnesc. În timpul ciumei lui Caragea (1813) se retrage la mănăstirea din **Mărgineni**, unde a rămas pînă în februarie 1814. Este

găzduit de **Iancu Văcărescu** cu care se împrietenise încă în Viena. Între timp a pierdut funcția de profesor. Totuși, prin activitatea didactică de la București, el este un predecesor al lui Gh. Lazăr. Din București - după ce se renunță la serviciile lui - pleacă la **Constantinopol** și apoi la **Viena**. Aici a vrut din nou să se înroleze în armată, dar la 18 iunie 1815 Napoleon a fost învins la Waterloo. Intenția repetată a lui M. Nicoară de a deveni militar activ explică opinia sa subiectivă conform căreia dacă românii își vor dovedi fidelitatea față de împărat prin fapte de vitejie pe câmpul de luptă, acesta ar fi obligat să le satisfacă doleanțele. Visul de a purta o sabie, prin care să atragă atenția asupra poporului său, s-a spulberat. I-a rămas soluția să lupte cu cuvântul, redactînd memorii și petiții, sau exprimînd revendicări în audiențe.

Din 1815 M. Nicoară s-a impus în fruntea acțiunii pentru episcop român la **Arad**. El trasează acestei acțiuni un alt curs, diferit de cel anterior, prin mijloacele de acțiune și printr-o viziune mai largă, ce poate fi plasată în contextul liberalismului timpuriu din monarhia habsburgică. Concepției democratice Nicoară îi asociază o interpretare modernă a națiunii, detașată de spiritul confesional, o privire mai amplă asupra mișcării, neîmpărtășind calea unirii - sugerată de episcopul din **Oradea Samuil Vulcan** - și imprimînd luptei românești o direcție independentă față de interesele unor cercuri politice sau bisericești. M. Nicoară a întărit colaborarea cu profesorii **Preparandiei**, accentuînd caracterul laic al mișcării. Treptat, aceasta își lărgeste cadrul de manifestare, atît sub aspectul forțelor sociale participante, cît și al direcțiilor programatice. Episcopul românesc rămîne un deziderat central, dar el devine și un pretext pentru a înfățișa Vienei problema românească din Ungaria în toată complexitatea ei. Baza socială a mișcării se lărgeste prin antrenarea profesorilor, învățătorilor, a funcționarilor și proprietarilor români. Amploarea agitațiilor din rîndul învățătorilor îngrijora autoritățile școlare. Obiectivele programatice ale mișcării se lărgesc, adăugînd dezideratului separării ierarhice problema școlară, situația Preparandiei, a directoratelor, fondul școlar, limba de predare în școli ș.a. Acțiunea românilor de aici își extinde legăturile cu cercurile românești din **Buda, Pesta și Viena**, antrenînd într-o formă sau alta fruntași ai românilor din imperiu, **Petru Maior, Aron Budai, Gheorghe Lazăr** etc. Petru Maior îi scria entuziasmat lui M. Nicoară: „*Frate! Românii de pe acolo, cum văd bine, sînt invitați pentru episcopia din Arad... și că ver uniți ver neuniți, toți români, frați împreună.*”

Precum mai sus am amintit, din 1815 M. Nicoară a stat în fruntea luptei pentru episcop român la Arad. La moartea lui **Pavel Avacumovici**, în frunte

cu Țichindeal arădenii alcătuiesc o petiție către împărat, împuternicind șase delegați – trei preoți și trei mireni între care și M. Nicoară – pentru a o prezenta și susține la Curtea imperială de la Viena. În fine, în capitala Austriei au ajuns doi deputați și apoi a rămas singur Nicoară care a dus timp de un deceniu lupta pentru episcop român la Arad. La început el a fost împuternicit printr-o largă adeziune a clerului, a intelectualității laice, a micii nobilimi, a orășenimii și a comunităților rurale românești din părțile arădene. Această acțiune a fost ajutorată la început de către episcopul unit **Samuil Vulcan din Oradea**. M. Nicoară a dus această luptă, deoarece în vremea aceea acest ierarh bisericesc era singura autoritate recunoscută de oficialitățile statului habsburgic. Numai el ar fi putut să ceară și să obțină unele drepturi naționale.

Între timp trimisese memorii la Viena și episcopul S. Vulcan (care ajutase pe cei doi delegați cu 2000 fl, bani de drum) recomandând împăratului mai mulți români vrednici să ocupe scaunul episcopal de la Arad. În primul rînd, recomanda, în cuvinte elogioase, pe Nicoară însuși, deși era mirean.

Cei doi delegați (**M. Nicoară și Ioan Popovici Șerban**) au înaintat împăratului memoriul din **27 noiembrie 1815**, care înfățișa nemulțumirile românilor față de sîrbi. Preotul Ioan Popovici Șerban s-a reîntors acasă, M. Nicoară a rămas singur în Viena, fără mijloace de întreținere, fiind nevoit să ceară ajutor de acasă sau să facă împrumuturi.

M. Nicoară a alcătuit și prezentat împăratului numeroase memorii și petiții cu semnăturile populației, ale clerului și intelectualității arădene, care reflectă situația națională, bisericească și culturală a românilor de pe aceste meleaguri. Cheltuielile pentru deplasările la Viena au fost suportate din subvențiile realizate prin colecte de către preoți, sau prin donații individuale. A luptat cu mari greutăți materiale, mai ales după 12 august 1817, cînd un ordin sosit de la Viena și adresat tuturor parohiilor din Banat și Crișana le-a pus în vedere să împiedice orice strîngere de bani pentru M. Nicoară. Înviniurile ce i se aduc urmăresc să-l discrediteze. Autoritățile din comitatul Aradului răspîndeau zvonul că ar cheltui banii adunați în scopuri personale.

În 1816 **Stratamirovici** l-a propus în scaunul episcopal pe **Iosif Putnic**. Acest lucru a stîrnit mari nemulțumiri între românii care doreau să aibe un episcop al lor. În **9 iulie 1816** s-a înaintat împăratului o petiție în numele clerului și poporului român. Aici, printre altele se cere introducerea alfabetului român. În final petiția cerea aducerea lui **Moise Nicoară** în scaunul episcopal sau, dacă nu era posibil, numirea lui în fruntea școlilor ortodoxe din Ungaria, în locul lui **Uroș Nestorovici**. Nicoară a mai înaintat

un memoriu în acest an, în acesta a solicitat numirea românilor în posturi de directori școlari, tipărirea cărților în limba română, casă națională ca un centru cultural al românilor, promovarea culturală a românilor prin școli și cărți.

La 17 iulie 1816 M. Nicoară a înaintat împăratului un lung memoriu protest, în 57 puncte, intitulat *„Motivele care determină clerul și poporul românesc din dieceza Aradului să implore pe M. Sa să binevoiască a le numi un episcop de neam și suflet român”*. Aici cere instituirea unei comisii pentru examinarea cererilor românești. În memoriu sînt înfățișate toate abuzurile ierarhiei sîrbe față de români și obstacolele ridicate în calea afirmării individualității naționale: interzicerea orelor de religie în limba română pentru preparanți și a cîntării în românește la biserică, situația precară a preparandiei, nesiguranța profesorilor români, introducerea limbii sîrbe, utilizarea fondurilor exclusiv în beneficiul școlilor sîrbești ș.a. Textul exemplifică abuzurile și nedreptățile făcute românilor, menționînd cazuri concrete din mai multe localități: *„(Spre ex.: punctul nr.21) Capelanul din Giula, Nicolae Suciu a plătit pentru hirotonire episcopului 42, 24, 60 fl. și archimandritului 25, obținînd promisiunea, că la moartea parohului primește el parohia. La moartea parohului i se promise însă unui sîrb, capelan în Văsárhely parohia Giulii și el trebuie să-și vîndă 6 vite a da prețul episcopului spre a-și putea păstra postul. (punctul nr. 41) Pe parohul din Micherechi Simion Bordaș, condamnat la trei luni arest, l-a slobozit după o lună la intervenția preotesei și în general își permite Manuilovici multe samavolnicii. Din mărturia parohului reiese, că la intervenția parohiei și din cauza îmbolnăvirii i-a dat drumul.”*

În ultima instanță, petiția a fost rodul unei largi consultări a românilor. Au contribuit cu informații profesorii de la Preparandie **Ioan Mihuț, Paul Iorgovici și Constantin Diaconovici Loga**. Abuzurile semnalate au determinat pe împărat să dea ascultare cererii lui Nicoară, poruncind să se facă o anchetă, al cărei rezultat să-i fie comunicat în trei luni.

În septembrie 1816 Nicoară se întoarce acasă, pentru ca să pregătească satele în vederea anchetei amintite. Fruntașii românilor desfășoară o amplă campanie pentru mobilizarea populației, pentru aducerea de noi argumente. În toamna și iarna anului 1816 (pînă în decembrie) Nicoară străbate satele din Banat, zona Aradului și parțial și a Bihorului, recrutînd aderenți sau adunînd semnături de la „cler și norod”. (A trecut și pe la **Apateu, Micherechi, Chitighaz.**)

Comisia și-a început lucrările în noiembrie 1816, dar lucra încet, fapt care l-a determinat pe Nicoară să ia din nou drumul Vienei în ianuarie 1817. A obținut o audiență la împărat, căruia i-a înaintat un nou memoriu,

în **17 puncte**, în care propunea un plan de lucru precis pentru comisia de anchetă. Acesta va fi respins de către Camera aulică. În decembrie este din nou primit de împărat. Nici de data aceasta nu-i sînt satisfăcute cererile pe care le formulase „în numele întregii națiuni”. O altă problemă pe care trebuia să o rezolve era aceea a datoriilor făcute cu drumurile sale la Viena și în eparhie, care se ridicau la zeci de mii de florini. „La 25 aprilie 1817 făcea cancelaria raport despre cererea lui M. Nicoară către împărat, să-i împrumute 18.000 fl. pentru cheltuielile făcute cu revendicarea de episcop român la Arad. Nicoară expune, că la 1815 ar fi putut aduna banii necesari prin colectă, dar parte precauțiunea, parte legile l-au împiedicat. Acum însă cheltuielile au crescut la 18.000 fl. și suma aceasta nu se poate aduna momentan prin colectă sau repartiziție, deoarece în cele mai multe regiuni 50 de sate laolaltă n-ar putea da 15 florini. Cere deci să fie împrumut, să contracteze un împrumut de 18.000 fl. de la Vistieria Statului pe numele Românilor din eparhia Aradului pe termen de doi ani și obligația de a justifica cheltuielile. Împăratul la 20 mai 1817 cere întâi aceasta justificare. La 14 iunie referă cancelaria că Nicoară a prezentat un raport nedocumentat, că din august 1815 pînă în mai 1817 aproape exclusiv pe călătorii a cheltuit parte el, parte alți deputați 17.130 fl. Nicoară își însoțește specificația cu o declarație din 7 iunie, că pe lîngă călătorii i-au mai cauzat cheltuieli mari zăbovirile prelungite prin Viena și Pesta. Cheltuielile comisiei de anchetă din 1816 să le plătească sîrbii, iar ale sale, făcute pentru o cauză de stat, să le avanseze statul românilor din eparhie pînă în noiembrie 1819. Cancelaria găsește nejuste unele cheltuieli...” M. Nicoară a luptat cu mari greutate materiale, mai ales după **12 august 1817**, cînd un ordin sosit de la Viena și adresat tuturor parohiilor din Banat și Crișana le-a pus în vedere să împiedice orice strîngere de bani pentru Moise Nicoară. Înviniuirile ce i se aduc urmăreau să-l discrediteze. Autoritățile din comitatul Aradului răspîndeau zvonul că ar cheltui banii adunați în scopuri personale. A așteptat la Viena aproape doi ani, ca împăratul să-i rezolve această dureroasă problemă, pînă în **aprilie 1818**, cînd înfrînt, umilit și bolnav, a fost silit să se reîntoarcă acasă la **Giula**. Dar în acest timp mitropolitul Stratimirovici a izbutit să-și aranjeze lucrurile la Arad, după cum a voit. În **august 1818** a obținut de la împărat numirea lui **Iosif Putnic** ca administrator al eparhiei, slujbă pe care a deținut-o pînă în 1829.

Îndată după numirea lui Putnic, **M. Nicoară** a înaintat un protest contelui **Paul Almássy**, prefectul județului Arad și, în același timp, președintele comisiei de anchetă. Dar în urma acestuia organele administrației de stat au început să ia măsuri energice pentru a împiedica orice acțiune a lui Nicoară. La aceste măsuri se adaugă și campania de compromitere și

denigrare a sa dusă de ierarhia sîrbă, îndeosebi de noul administrator. Acesta a și silit pe protopopii din eparhie și din vicariatul Orăzii (cu cîteva excepții) să semneze o petiție către împărat (**9 ianuarie 1819**) prin care îi contestau lui Moise Nicoară orice calitate de reprezentant al lor, cerînd pe Iosif Putnic ca episcop sau ca administrator. Nicoară a aflat de trădarea a lor săi abia în vara aceleiași an.

Rămas singur (Țichindeal murise în 1818), părăsit de foștii săi sprijinitori, înșelat în „dreptatea” împăratului, nemaiputînd suporta persecuțiile îndreptate împotriva lui, M. Nicoară în **15 august 1819** a înaintat curții un memoriu cerînd plecarea în altă țară. În acest memoriu, numit „*Recurs*”, Nicoară rezumă ideile sale despre lupta națională-culturală a românilor din aceste ținuturi. El atrage atenția împăratului din nou asupra drepturilor pe care le are în calitate sa de deputat al poporului. Argumentația sa teoretică și filozofică, e punctată deseori cu exemple și fapte concrete. Din „*Recurs*” reiese că lupta pentru numirea unui episcop român la Arad s-a împletit cu acțiunea pentru apărarea caracterului școlilor românești, pentru limbă și cultură națională, pentru instituționalizarea societății după criterii naționale. Această mișcare a sintetizat principalele obiective programatice, a evidențiat căile și forțele sociale de care dispuneau românii în lupta pentru emancipare națională. Cele două aspecte – lupta pentru biserică și cea pentru cultură națională – s-au împletit, s-au completat reciproc, într-un program iluminist, care servește de model și exemplu demersurilor următoare: *„În toată curgerea lucrului românilor pentru episcop român – scria Nicoară în 1819 – a fost pomenire de școale, fiindcă starea acestora este în cea mai mare încopcere cu statul bisericesc. Dară aci a fost privință și referință mai totdeauna mai ales la preparandia de la Arad, ca și la culmele sau rădăcina acelora școale.”* Acest memoriu al lui Nicoară e un veritabil manifest al liberalismului românesc, e vîrfurile programului de emancipare de sub dominația ierarhiei bisericești străine.

În părțile Aradului, în jurul anului 1820, autoritățile sînt alarmate de posibilitatea amestecului lui M. Nicoară în frământările țărănești, care iau o tot mai mare amploare. **Paul Almásy** califică lupta de emancipare națională a românilor drept o acțiune insurecțională a lui M. Nicoară și-l caracteriza astfel: *„Acest Moise Nicoară face parte dintre acei oameni care pe lîngă tot caracterul său bun este stăpînit de un zel fanatic de a elibera poporul valahic luptînd împotriva asupritorilor, ușor poate să se întîmple ca prin noi tulburări să îndrăznească să treacă dincolo de limite, mai ales că aceasta se întîmple cu toată puterea.”* Nobilimea și administrația comitatensă și centrală era preocupată ca mișcarea să nu treacă „dincolo de limite”, adică să nu se

transforme într-o acțiune revoluționară de cucerire a drepturilor politice. În acest sens acționează Consiliul locotenențial ungăr, care comunică consistoriului arădean că împăratul a poruncit „*ca pomenitul Moise Nicoară la toată mai înainte să se oprească.*”

În urma unui incident petrecut în Arad, Nicoară a fost înțemnițat la **Arad și la Giula**, și declarat nebun. A stat în închisoare din octombrie 1819 pînă la începutul anului 1821. Abia după acestea, s-au trezit românii arădeni la realitate. La 12 februarie 1820, o parte a preoției cerea împăratului înlocuirea lui Putnic cu episcopul Transilvaniei **Vasile Moga**. După eliberarea sa în 1821 M. Nicoară redactează un nou recurs prevăzut cu anexe în care își exprimă din nou dorința de a părăsi Monarhia. Între timp, Moise Nicoară stătea cînd la Giula cînd la Arad, în toamna anului 1821 a avut totuși satisfacția, că s-au încheiat lucrările comisiei de anchetă care lucra de 5 ani. Comisia a dezvăluit o serie de abuzuri, dar nu s-a făcut nimic pentru înlăturarea lor. Comisia de anchetă trage concluziile: „*Clerul român e foarte incult. În jud. Bihor a aflat o mulțime de popi care nu știu scrie și-așa de săraci, că și de ar ști să scrie, n-ar fi în stare să-și cumpere un petec de hîrtie. Protopopi nu a așezat Vlădica în Bihor, administratorii n-au vază. Vizitație canonică nu s-a făcut în Bihor de la 1797. La hirotoniri nu se uită Vlădica decît la bani. Mulți popi săraci, în loc de a învăța poporul în sărbători, îl duc la clacă. Tot poporul își pune nădejdea îmbunătățirii stării sale în îndeplinirea episcopiei vacante printr-un român.*” În **mai 1824** Moise Nicoară, din ordinul lui Putnic, din nou e arestat și este aruncat în închisoare pînă în noiembrie al acelui an. De data aceasta, bătrînul său tată **Petru Nicoară și preotul Teodor Șerban din Șiclău** au plecat la **Viena**, să ceară împăratului eliberarea lui, care i s-a acordat în noiembrie 1824. **Moise Nicoară** din nou a luat drumul spre **Viena**, la **sfirșitul lunii februarie 1825**, să ceară îngăduința de la împărat să emigreze din țară. În **25 martie 1825** îmbrăcat în piei de oaie a intrat în cabinetul imperial, dar i s-a refuzat intrarea în această ținută. Oferindu-i se haine, Moise Nicoară le refuză spunînd: „*Eu n-am venit aici ca să cer grație, iertarea sau pomana de la împăratul nostru, ci să plec din statele sale, unde fiecare colț este pentru mine imaginea infernului și a celei mai crude nedreptăți. Mizeria mea rănește privirea sa, dar el nu trebuie să roșească văzîndu-mă în aceste straie în care m-a adus nedreptatea lipsită de umanitate; eu nu roșesc de asta. Spuneți-i că lozinca sa scrisă pe porțile Vienii (Justitia, regnorum fundamentum) este cea mai insultătoare ironie făcută justiției.*” La **29 aprilie 1825** totuși i-a reușit să-și primească pașaportul.

Înapoiat la **Arad în 15 august 1825** a prezentat în fața a 80 de delegați documentele activității sale în această luptă. Comisia comitatului Arad,

însărcinată cu cazul lui **M. Nicoară**, cere să se țină o nouă ședință, în care acesta să prezinte o dare de seamă financiară asupra cheltuielilor efectuate pe întreaga durată a activității sale. Cei 80 de delegați s-au opus, manifestându-și încrederea față de tot ceea ce a făcut corifeul lor. În **8 septembrie 1825** Moise Nicoară își predă manuscrisele lui **Grigore Călinescu** și părăsește pentru totdeauna locurile natale, îndreptându-se prin **Orșova spre Țara Românească**.

„Știa el prea bine că nu va ajunge în viață realizarea dorințelor sale, văzînd dînsul prea lămurit în viitor că ostenele sale vor fi recompensate prin nemulțumiri și mustrări amare, dar mintea-i ageră a pătruns și acel adevăr că toți pașii făcuți spre realizarea unei cauze sfinte, mai nainte sau mai tîrziu, vor fi binecuvîntați de moștenitori...” Și într-adevăr, lupta sa n-a fost zadarnică, lui Moise Nicoară se poate mulțumi că în **1822** se înființează **teologia românească din Arad**, și în **1829** s-a ales în fine **episcopul român în persoana lui Nestor Ioanovici**. În istoria bisericească-națională, **Moise Nicoară** e considerat ca un precursor al mitropolitului **Andrei Șaguna**.

Sosit în **București**, **Moise Nicoară** a urmărit să difuzeze în noul său spațiu de activitate ideile reformatoare pentru care luptase. În **19 oct. 1825** a adresat un memoriu principelui **Grigore Ghica**, prin care propunea reorganizarea catedrei de limba latină la „școlile cele mari din București”, cerînd ca „încît nu ar fi o pricină împiedicătoare” împotriva lui, să fie numit profesor pentru predarea ei. El arăta principelui necesitatea și folosul studiului limbii latine pentru toate științele, în special pentru cultivarea „limbii patriei”. Cererea i se respinge, și în anul următor a călătorit la **Iași**, unde asemenea e respins de către principele **Ioan Sturdza**. În principate Moise Nicoară ni se înfățișează ca un înflăcărat apostol al culturii naționale și un neostenit propagator al ideilor reformatoare. Era un om cu o cultură vastă, aprofundită, inspirată din scrierile enciclopediștilor din Franța, însușindu-și ideile lor occidentale. Nu a fost greu să se convingă, că soarta fraților săi „așa ziși liberi” se deosebește atît de puțin de soarta celor „ce zac în robii streine”. Neînțeles de ai săi, își caută fericirea în **Constantinopol**, unde, în lipsa unei slujbe în diplomatie, prezintă o petiție Sultanului. În această cerere îl roagă pe Sultan să-i facă un loc în armata turcă. Refuzat, după cîțiva ani, în **1833** se reîntoarce în țară, unde e numit revizor școlar, după ce primi promisiuni că va fi repartizat la cancelaria secretariatului statului (ministerul de externe de pe atunci). Această promisiune nu a fost îndeplinită, prin **1835** și-a pierdut și postul de revizor școlar. În **1835** a elaborat statutele unei societăți agricole denumită „**Societatea de agricultură (plugărie) din Țara Românească**”. În calitate sa de secretar

al societății, ce urmă să activeze, a elaborat o lucrare de economie rurală. M. Nicoară scrie mereu sau traduce articole din domeniul agriculturii și economiei. A activat pentru răspîndirea de cunoștințe folositoare și introducerea unei economii raționale. Se pare că după doi ani, societatea s-a desființat, căci el se jălbuiește la principele țării, că nu-și capătă leafa. Părăsind Bucureștiul, în 1838 îl găsim iarăși în Iași, unde la 2 decembrie al aceluiași an termină traducerea memorandumului politic al românilor din Transilvania, de la 1791 „**Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae**”. Acest memoriu, moment glorios al românilor din Transilvania, a vrut să-l facă cunoscut opiniei publice din București. (Supplexul inaugurează direcțiile principale ale evoluției politice a societății românești din Transilvania. Cerea recunoașterea egalității, în toate planurile vieții, cu celelalte etnii din Transilvania. Supplexul a generat o întreagă mișcare petiționară, a fost adoptat ca un veritabil catehism al luptei naționale, datorită faptului că noile generații de români educați au găsit în paginile sale răspunsul la multiplele întrebări care-i frământau.) În 1839 Nicoară a trecut în Rusia întreținîndu-se mai mult timp la **Chișinău și Odesa**, în tovărășia lui **Alexandru Sturdza și Costache Negri**. Tot aici are strînse legături cu **Voronzov**, guvernatorul Basarabiei, care-l îmbie cu catedra de limba română de la facultatea din Petersburg. Din Odesa, Nicoară a plecat la **Constantinopol în 26 mai 1840**, ajutorat cu bani de Alexandru Sturdza. Aici a stat 10 ani neîntrerupt, pînă în 1850, reprezentînd și apărînd acum cauza națională a tuturor românilor. „*La cererea banului Chabert, înfiul dragoman al Angliei la Poarta otomană, care dorea să cunoască gravaminele românilor, elaborează un amănunțit studiu istoric-politic în care dă relații amănunțite despre Supplex, vorbește de prigonirile lui Micu Clain și Maior și zugrăvește în culori vii revoluția lui Horea. Alte nouă memorii a înaintat ambasadorilor Rusiei: Boloniev și Ustinov, cu o descriere amănunțită a suferințelor sale din Arad, etc.*” În memoriu Moise Nicoară a prezentat momente din lupta românilor din Transilvania pentru drepturi și libertate.

La Constantinopol Nicoară a continuat activitatea de informare a străinătății despre situația românilor. S-a străduit ca străinii să cunoască poporul român, cauzele sale naționale, cultura și literatura română. Cînd **Timoni**, ministrul Austriei la Constantinopol îi cerea cîteva deslușiri asupra poeziei lui **Asachi**, în vederea tipăririi unei lucrări intitulată „*Critica și literatura unor limbi*”, M. Nicoară dîndu-și seama de importanța acestei lucrări, nu se mărginește numai la Asachi, ci îl pune în curent pe ministrul Austriei cu scrierile **Văcăreștilor**, cu versurile lui **Cîrlova, Aristia, Alecsandri și Pogor**. Nicoară n-a fost niciodată reprezentant oficial al ro-

mânilor, nici la Constantinopol, unde a stat 155 ani și nici în Rusia, dar a pledat întotdeauna pentru dreptul la viață al fraților săi, la viața liberă, anticipînd astfel cu cîțiva ani înainte drumul marilor luptători ai Unirii Principatelor din 1859.

Un centru important al difuzării europene a punctelor de vedere românești devine, în deceniul premergător revoluției de la 1848, **Parisul**. **Kogălniceanu**, aflat și el din februarie 1846 la Paris, proiectează o amplă campanie de informare a opiniei publice franceze asupra realităților românești, pregătind în acest sens articole privind starea politică, administrativă, morală și literară a Principatelor, folclorul românesc, progresele literaturii române.

Într-un alt capăt al Europei, la **Istambul**, **Moise Nicoară** desfășura o activitate similară de propagare a ideilor programului de emancipare a națiunii române în cercurile diplomatice. El traduce *Supplexul* în limba franceză și elaborează memorii politice adresate ambasadurilor Angliei și Rusiei, patriarhului de la Constantinopol și sultanului otoman, în care subliniază vechimea, numărul, sarcinile purtate de românii din Transilvania, nedreptățile suferite de aceștia și solicită cu insistență în vederea rezolvării revendicărilor lor.

Moise Nicoară în 1848 a avut strînse legături cu revoluționarii din Țara Română. Ideile și le susține pe cale diplomatică la Constantinopol. Acest fapt explică sprijinul și sfatul pe care îl solicită **Ioan Ghica**: *„Prietenul meu – îi scria acesta în iulie 1848 lui M. Nicoară – eu doresc să te văd, dăm o oră la care eu te voi găsi la tine acasă, să lucrăm, domnule și frate, atît cît vom putea, pentru ca soarta românilor să fie mai tolerabilă, mai umană și cu orice preț ei să fie puși la adăpost de primejdia care-i amenință.”*

În 1850, M. Nicoară s-a reîntors la **București**, a întreținut o corespondență interesantă cu **protopopul din Giula, George Vasilevici**, care era nepotul său prin alianță. Într-o scrisoare din 17/29 iulie 1850 îi cerea nepotului său să lupte pentru progresul cultural al poporului, să susțină școlile și instituțiile care contribuie la luminarea lui din cauză că *„numai cu sapa la mînă, cu furca și coasa la umere, în ziua de astăzi nu poate ajunge un neam la bunăstare.”* Corespondența din București a lui Moise Nicoară cu rudele sale cuprinde un adevărat cod al conduitei naționale pentru români. El îi îndemna pe cei apropiați ai săi să păstreze caracterul național al datinilor, ceremoniilor și tradițiilor populare.

Nicoară, stînd la București din 1850, începe să-și aranjeze manuscrisele. A fost un spirit universal care poseda o întinsă cultură istorică, literară și filozofică. Între manuscrisele sale se găsesc poezii originale, studii filologice

și lexicografice (un început de dicționar francez-român și tratat de ortografie românească), găsim și notițe din **Dionor Siculus**, **Anonymus**, **Thunmann** etc. Mai găsim traduceri ale unor opere de seamă din literatura universală (**Racine**, **Buffon**, **Volney**, **Bernardin de Saint-Pierre**, **Delille**, **Chateaubriand** etc.). Nicoară îl traduce și pe **Csokonai Vitéz Mihály**. Din nefericire, preocupările sale filologice nu au fost cristalizate în studii, ci numai sub formă de observații. Încercările poetice a lui Nicoară au izul colindelor și cântecelor de jale și despărțire, nota elegiacă fiind dominantă.

Moise Nicoară, neînțeles de epoca sa, a avut o bătrînețe chinuită. Spre sfârșitul vieții sale a devenit orb, fiind nevoit să trăiască din mila necunoscuților. A murit în 1861 la București, în mare mizerie, înmormântat în cămașa lui **Golescu** la Mănăstirea Mihai Vodă.

În dialogul avut la Constantinopol în 1845 cu pictorul italian **Pietro Magniponte**, M. Nicoară și-a autocaracterizat viața spunând: „*Viața mea a fost o neconținută luptă pentru neamul meu... Am citit, am cugetat, am experimentat, toate au privit la numele de român, toate au ținut cum s-ar putea veni mai bine în ajutorul neamului românesc.*” A mai spus: „*Io sunt neamului și limbei cu totul închinat și neclintit.*”

Moise Nicoară n-a fost înțeles de contemporanii săi. Un astfel de om, care nu se știa preface, care nu-și putea înăbuși convingerile în fața concepțiilor înguste și retrograde ale contemporanilor săi, a trebuit în mod fatal să sufere. Calvarul său purtat în lupta pentru episcop român la Arad nu s-a sfârșit deodată cu trecerea graniței spre Principate. Un alt calvar îl aștepta acolo, lovindu-se de nepăsarea și neînțelegerea oamenilor. Și precum i-a fost viața, așa i-a fost și sfârșitul. Chinuit de spectrul celei mai cumplite mizerii, el moare uitat de lume, neavînd măcar cămașă în care să fie înmormîntat.

În amintirea românilor din aceste ținuturi, **Moise Nicoară** a fost o figură legendară, un mare erou. El a intrat în legende versificate ca luptător pentru dreptate socială și națională. În săptămînalul „*Dreptatea*” din anul 1894 am întîlnit o astfel de versiune populară:

Merge merge
Cine merge
Merge Nicoară Moisie
C-o scăpat de la robie
De lanțuri împovărate
Asuprit fără dreptate
Deputat Românilor

Se iasă din sînul lor
Pre carele să-l jelească
Toată limba românească
Împă rătesc pas să-i ceară
Să scape din a lui țară
Să scape de necazuri mari
Pornite de la dușmani
Pentru neamul său iubit
La temniță osîndit
Patru ani și jumătate
Pentru vorbe de dreptate
Lui Christos asemănare
La robii la-nchisoare
Christos pentru lumea toată
Pătimi moarte și groapă;
Nicoară pentru Români
Primi fiere și la Mîni
Prietenii lui l-au lăsat
Și credința ș-au călcat
Nicoară fie lăudat
De Români din Banat
Cît Români vor trăi
Numele i-or pomeni

BIBLIOGRAFIE

- CORNELIA BODEA, *Moise Nicoară (1784–1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana* Arad/1943
- CORNELIA BODEA, *Moise Nicoară Crîmpee de viață (copilăria)* În *Hotarul* 1937/Nr.5
- MARIA BERÉNYI, *Aspecte național-culturale din istoricul românilor din Ungaria (1785–1918)* Budapesta/1990
- MARIA BERÉNYI, *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821–1918)* Documente Giula/1994
- VASILE MANGRA, *Moise Nicoară* În *Tribuna* 1907/Nr.283; 1908/Nr.2
- ASCANIU CRIȘAN, *Moise Nicoară în Țara Românească* În *Hotarul* 1937/Nr.5
- VASILE POPEANGĂ, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului (1721–1821)* Arad/1974
- VASILE POPEANGĂ, *Aradul Centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867–1918)* Timișoara/1978
- PETRE PIPOȘ, *Adaos la istoria pedagogiei. Date din istoria școalelor române* Arad/1903
- IOSIF VULCAN, *Panteonul român* Pesta/1869
- P. GRUESCU, *Ierarhia și națiunea română în suferințele ei seculare și martiriul lui Moise Nicoară* În *Albina* 1870/Nr.106-111
- MELENTIE NICA, *Moise Nicoară* În *Mitropolia Banatului* 1985/Nr.3-4
- NICOLAE BOCȘAN, *Contribuții la istoria iluminismului românesc* Timișoara/1986
- D. POPA, *În cauza lui Moise Nicoară* În *Biserica și Școala* 1879/Nr. 12
- SEVER SECULA, *Un memoriu al lui Moise Nicoară* Arad/1904
- D. IOANOVICI, *Zile triste din viața lui Moise Nicoară* În *Biserica și Școala* 1918/Nr. 1
- ALEXANDRU BELLU, *Din preocupările cărturărești ale lui Moise Nicoară* În *Orizont* 28 iunie 1985
- ROMAN CIOROGARIU, *Zile trăite* Oradea/1926
- LADISLAU GYÉMÁNT, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1790–1848* București/1986
- VIRGIL GRĂDINARU, *Dimitrie Țichindeal și emanciparea național-culturală a românilor bănățeni* În *Revista istorică* 1993/Nr.11-12
- Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784–1918)*
- Documente referitoare la episcopia ortodoxă a Aradului*
- Prefață P. S. Episcop dr. Timotei Sevciciu
- Studiu introductiv, note și comentarii de prof. dr. Vasile Popeangă Arad/1986

Elena Csobai

Moise Nicoară și românii din Giula

Onorată asistență,

Pentru mine ziua de azi este de o mare importanță, fiindcă pot să particip la acest simpozion al Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria organizat în memoria lui Moise Nicoară. Acum două secole și mai bine, Moise Nicoară s-a ridicat *„ca să fie stîncă de granit, caracter de neînfrînt și martir al unei cauze naționale dăltuită pe piatra credinței și martir al unei cauze naționale dăltuită pe piatra credinței religioase”*. Această conștiință a concretizat un deceniu din idealul spre mai bine al românilor din Crișana și Banat.

„A rămas de-alungul anilor un nume legendar pentru unii, mut și fără viață pentru cei mulți” așa cum scrie Dr. academician Cornelia Bodea în monografia sa intitulată *Moise Nicoară și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*.

Mulțumită acestei monografii, pentru alcătuirea căreia autoarea a depus o muncă imensă cu precizie și cu perseverență de excelent cercetător, caracterul de neînfrînt al lui Moise Nicoară, martirul giulan, mai precis viața și activitatea lui au fost scoase în adevărata lumină.

În tot timpul în care am studiat această monografie, documentele aparținătoare primului volum îmi răsărea din memorie o anumită amintire. Acum, înainte de a-mi începe comunicarea propriuzisă, permiteți-mi să vă împărtășesc această aducere aminte.

Era în anul 1969, eram elevă în anul I. la liceul Nicolae Bălcescu din Giula. Pe atunci, împreună cu mai mulți prieteni români și maghiari, cel puțin odată pe săptămână, ne adunam la presoul din centrul orașului (azi numit Lido) la o cola. Pe atunci, prin anii 1968–69, acest preso era un adevărat „atelier cultural”. Tinerilor, care pe atunci începeau să poarte discuții despre politică, literatură și artă, li s-au atașat unii din elita orașului, ca de exemplu poetul giulan Simonyi Imre. Într-o după-amiază, la acest preso, la o masă ne-am adunat mai mulți elevi români și maghiari, și aici începe amintirea mea cruntă, care ne-a copleșit atunci, ba chiar și acum după două decenii mă apasă. Un băiat de la Liceul Erkel Ferenc ne întrebă:

– Voi sînteți români din Giula, nu-i așa? Răspunsul nostru a fost binențeles: da! Și atunci au început să ne pună întrebări și ceilalți, iar după

un timp tot acel băiat simpatic și deștept – fără vreo intenție răutăcioasă – întrebă din nou.

– Ei, bine, voi sînteți români din Giula; fiindcă vorbiți românește dar cine sînteți voi? Nu aveți nici un poet sau scriitor român din Giula?

– Sau spuneți-mi dacă a fost vreun luptător român din Giula în 1848 - ne întrebă el foarte entuziasmat.

Degeaba îi vorbeam noi despre Luceafărul românilor, despre Mihai Eminescu, poeziile căruia au fost traduse în 21 de limbi, sau despre marele revoluționar al românilor, Nicolae Bălcescu.

Nu aveam argumente la întrebarea propriu-zisă. Noi, elevii români, am rămas coplesiiți, ne simțeam fără rădăcini.

Nu știam, pentru că nu învățasem la școală despre un **David Voniga**, nu recitasem niciodată vreo poezie scrisă în **Giula**, din volumul **Dor și jale**.

Nu știam, pentru că nu învățasem despre generalul **Gheorghe Pomuț**, român din Giula, care participase în războiul pentru independență al Americii, căruia pentru meritele cîștigate în război, în Statele Unite i-au ridicat și statuie.

Și nu știam, pentru că nu învățasem despre învățatul fără seamăn, care vorbea perfect 13 limbi europene, despre luptătorul și martirul român din Giula, despre **Moise Nicoară**. Ce bine era dacă puteam să spunem că sîntem elevi din Liceul Moise Nicoară din Giula, așa cum s-au putut mîndri elevii maghiari, prietenii noștri, că sînt de la Liceul Erkel Ferenc, pentru că marele compozitor s-a născut tot în Giula.

După această introducere, permiteți-mi ca în comunicarea mea să accentuez doar cele mai importante evenimente din viața și activitatea lui Moise Nicoară, care se leagă de aceste meleaguri. Să subliniez importanța unor aspecte și documente cu privire la lupta lui, în interesul românilor din Crișana, cu privire la românii din Giula, din Ungaria de azi.

Nu doresc să dau o biografie amănunțită, nu mă pot angaja la o apreciere absolută și totală din toate punctele de vedere, în primul rînd din cauza limitei timpului, în al doilea rînd cred că nici după o viață întreagă de cercetare a materialului n-aș putea să-mi permit o asemenea evaluare.

Acum, cînd noi români din Ungaria am ajuns să organizăm un simpozion în amintirea lui Moise Nicoară – fiindcă de-abia acum s-au format condițiile, împrejurările prielnice – trebuie să ne punem întrebarea, ce înseamnă pentru noi, români din Giula, din Ungaria viața și activitatea lui Moise Nicoară.

Putem afirma că prin toate volumele de documente păstrate azi în

depozitul Academiei Române, referitoare la viața și activitatea lui Moise Nicoară, se dezvăluie totodată și istoria, sau unele aspecte istorice ale românilor de pe aceste meleaguri ale Ungariei de azi.

Luînd în considerare documentele cu referire la familia și copilăria lui Moise Nicoară, ne putem întregi datele: de unde, din care ținuturi sosiră românii pe aceste meleaguri, prin secolele XVII–XVIII-lea.

Documentele atestă că părinții lui au fost amîndoi din familii de români nobili. Ștefan Nicoară a fost înobilat la 1627 de împăratul Ferdinand al II-lea, pentru meritele lui ostășești. Unul din Nicorești a fost chiar ctitorul Bisericii din Otlaca (azi Grăniceri), un sat aproape de Giula. Mama lui era Maria Șerban din Șiclău, al cărei bunic a fost nobil din ținutul Chioarului, de unde se refugiasse din calea propagandei catolice. După cum scrie și Moise Nicoară, cei de credință ortodoxă se îndreptau atunci spre sud, mai ales spre cîmpia Aradului și a Bichișului, unde era pămînt bun roditor, care rămase în mai multe locuri fără stăpîn după retragerea turcilor.¹

Tot aici doresc să subliniez că chiar și rezultatele cercetărilor din ultimii ani de multe ori subliniază că între românii sosiți aici, pe aceste meleaguri, nu exista nici un nobil, toți erau jeleri fără case.

Pe lingă că aceste ținuturi aveau pămînt bun roditor, românilor le convenea și garanția pe care o puteau oferi privilegiile ilirice pentru libertatea cultului ortodox. Aceste privilegii ilirice (începînd din 1690) însemnau ceva și pentru ceilalți ortodocși – români, ruteni și greci – din statul ungar, o încadrare a acestor ortodocși din Ungaria în ierarhia sîrbească, într-o conștiință ortodoxă și într-o unitate eclesiastică-administrativă, dar însemna mai presus de toate și o puternică ocrotire a ortodoxiei.

Dar totodată e adevărat că această ocrotire a românilor le-a venit în ceasul unei primejdii reale, cînd politica și armele austriece alungau, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, dominația turcească. Pe temelia acestei biruinți armate însă se întemeia și politica de cucerire religioasă, de catolicizare.²

De frica acestei politici de catolicizare a Habsburgilor migrase bunicul lui Moise Nicoară în Crișana. Dar n-au luat drumul pribegiei toți românii, o parte din ei au trecut la religia greco-catolică.

După terminarea școlilor, Moise Nicoară intră în slujba neamului românesc pentru totdeauna. Drumurile îl duc la Buda, Viena, prin Banat și Crișana, ca după șase ani de absență să sosească la Giula în anul 1808, după 8 martie. Aici va ocupa un post de funcționar în cancelaria județului Bichiș. Din această soartă de funcționar de cancelarie – care îl plectisea-îl

vor scoate evenimentele istorice. Intră ca voluntar în armata insurecțională din 1809 contra lui **Napoleon**, iar după dizolvarea armatei îl găsim din nou acasă la **Giula**. Reînceperea vieții de funcționar în cancelaria județului **Bichiș** nu-l putea mulțumi. Încearcă să înceapă o carieră militară, dar degeaba așteptă, în **Viena** posibilitatea convenită nu-i reușește.

După părerea mea, în ceea ce privește activitatea lui la cancelaria județului **Bichiș**, am putea încerca încă niște cercetări ulterioare. Poate între documentele cancelariei se găsesc unele acte, cu referiri la viața lui **Moise Nicoară** și la relația lui cu românii din **Giula**, sau cu românii comunelor de prin împrejurimile **Giulei**, cu românii comunelor locuite și azi de români.

În anul 1810 **Moise Nicoară** trece prin **Ardelal** spre **Țara Românească** și se oprește în **București** unde stă pînă în 1814.

În 1814 era din nou pe drum de la **Constantinopol** înapoi spre **Viena**, unde la chemarea românilor a stat gata să le închine toată puterea de muncă a unui luptător, „*ia pe umerii săi sarcina purtării steagului național, ca pe urmă acest steag să-l poarte pînă în 1825.*”

Misiunea lui **Moise Nicoară** era de a cere în locul răposatului episcop sîrb un alt episcop, dar de neam român.

Acesta era scopul strădaniei, luptei lui **Moise Nicoară**, iar pentru acest ideal nu cunoștea oboseală, nu făcea nici un compromis.

În această luptă **Moise Nicoară** a rămas pînă la urmă singur, fără ajutor, înconjurat multeori de intrigi. L-au trădat și unii din ai lui, iar ultima speranță îi rămase împăratul. Dar ajutorul promis de împărat întîrzie prea mult.

Acum, la sfîrșitul secolului XX, trebuie să recunoaștem că **Moise Nicoară** cunoștea bine istoria, evenimentele din timpul său, avînd o cultură excepțională. A avut în vedere toate pericolele care amenințau ființa și integritatea neamului și religiei. Cei mai mulți chiar din împrejurul său nu-și dădeau seama că politica habsburgică era „*divide et impera*”.

Moise Nicoară a luptat pentru o egalitate cu sîrbii, pentru ca egali fiind împreună să lupte contra altor dușmani mai mari, de aceea pretindea episcop român, școală românească.

Nu-i înțelegea nici pe cei uniți și istoria secolului al XX-lea a dovedit că avea dreptate. Să ne gîndim ce s-a întîmplat cu românii din **Bihor** și **Nyírség**, mă refer numai la părțile care aparțin Ungariei de azi. Așa cum propovăduia el, românii uniți, greco-catolicii și-au pierdut treptat limba. Biserica greco-catolică nu lupta pentru menținerea limbii și a culturii românești ci, dimpotrivă, începînd cu anul 1913, a luptat ca în biserici să se

introducă limba maghiară ca limbă oficială în serviciile divine. După 1919 se desființează toate școlile românești greco-catolice.³

Dintr-un memoriu în franceză al lui Moise Nicoară reiese conflictul tragic dintre cei doi prieteni, dintre el și prietenul său, episcopul unit **Samuil Vulcan din Oradea**, din cauza religiei.⁴

Pentru cauza românilor Moise Nicoară a suferit în închisoare de două ori. A fost aruncat în temniță în anii 1819 și 1824 și a fost eliberat la intervenirea bătrînului tată **Petru Nicoară** și a puținilor prieteni rămași.⁵

La 8 septembrie, anul 1825, Moise Nicoară părăsește pentru totdeauna pămîntul pentru aspirațiile căruia luptase zece ani de zile. Cu aceasta se încheie un capitol din viața lui.

Între timp se întîmplase totuși ceva. Ancheta comisiei cerută de Moise Nicoară în anul 1816 s-a terminat în 1821 cu rezultate hotărîtoare. Petiția din 1816 semnată numai de Moise Nicoară, ca deputat al românilor din Dieceza Aradului, și înmînată direct împăratului, în 57 de puncte preciza motivele care determinau clerul și poporul românesc (din Dieceza Aradului) să ceară împăratului să binevoiască a le numi un episcop român. Împăratul, uluit de cele ce citea despre asuprirea vieții religioase și culturale a românilor, poruncește „*ca cele ce se cuprind în recursul anexat al nației române, conținînd plîngerile lor, să fie cercetate.*”⁶

Pînă la urmă împăratul se convinge de dreptatea aspirațiilor românilor și ca urmare în anul 1822 se înființează Institutul Teologic din Arad, care pentru problema românească înseamnă în același timp continuarea luptei. Evenimentele istorice din ce în ce mai mult ajutau cauza românilor. Pînă în 1828 rămaseră cinci episcopii vacante, iar într-o astfel de situație, doleanțele românilor nu mai puteau fi nesocotite, căci din cele cinci episcopii vacante una măcar li se cuvenea.

La 27 ianuarie anul 1829 arhimandritul român al Mănăstirii Bezdin, **Nestor Ioanovici** a fost hirotonisit ca episcop al Aradului.⁷

Au învins străduințele lui Moise Nicoară și ale atîtor preoți români, susținătorii cauzei românești ortodoxe.

Românii din Crișana au ajuns în sfîrșit pe o treaptă egală cu celelalte națiuni din imperiu.

Fiecare scrisoare, act oficial, recurs, sau studiu istoric al succesiunii lui Moise Nicoară documentează viața și activitatea lui, totodată și istoria, sau unele aspecte ale istoriei românilor din Banat și Crișana în primul sfert al secolului al XIX-lea.

Tocmai pentru aceasta fiecare scrisoare, act oficial, sau recurs merită o studiere amănunțită, pentru că pe lîngă conținutul bogat în date,

evenimente istorice, acestea oglindesc și viața satelor, a preoților din locurile acestea.

Scrisorile lui Moise Nicoară, sau ale lui Nicolae Suciu, paroh din Giula, către Moise Nicoară, ale lui Teodor Șerb din Pesta, ale lui Andrei Maki din Bichișciaba, ale lui Samuil Vulcan din Oradea, și ași putea să înșir încă pe mulți alți contemporani ai lui, păstrează frumusețea arhaică a limbii române.

Aceste documente pot fi cercetate bineînțeles din mai multe puncte de vedere. S-ar putea ca cineva să le cerceteze numai din punctul de vedere al limbii române, sau pentru că nu odată aceste documente descriu unele tradiții, obiceiuri ale românilor, s-ar putea ca cineva să le cerceteze numai din punctul de vedere al etnografiei. Dar eu pot să-mi închipui că cineva este preocupat de cercetarea transportului din secolul al XIX-lea și după cum reiese din scrisorile amintite, acestea conțin multe date referitoare la transportul de persoane, mai precis de unde și în cât timp și cu ce ajunge Moise Nicoară și contemporanii săi la Buda, Viena, Arad sau la București.

După părerea mea românii din Giula și din Ungaria de azi nu pot să-și dorească un lucru mai nobil, decât că documentele provenite din succesiunea lui Moise Nicoară, depuse la Academia Română din București, să fie copiate, iar copiile să fie depuse la Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria.

Noi, generația de azi avem datoria de a face totul ca viața și activitatea lui Moise Nicoară în primul rînd să devină cunoscută și de populația maghiară a orașului, ca întreaga viață și activitate a lui Moise Nicoară să intre și în circuitul vieții științifice maghiare.

Cred că nu exagerez atunci cînd spun că poate cea mai importantă sarcină astăzi, în ultimul ceas ar fi introducerea în manualele școlare a vieții și activității lui Moise Nicoară, ca să ne cunoaștem și ca să ne cinstim trecutul, neamul și totodată pe noi înșine.

O dorință personală a mea ar fi ca liceul român din Giula să devină Liceul Moise Nicoară, ca toți elevii români care vor învăța în acest liceu să poată spune cu mîndrie că liceul lor poartă numele marelui învățat și luptător giulan.

NOTE

1. CORNELIA BODEA, Moise Nicoară și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana. Dieceza Arad, 1943, p. 14.
2. Actele și desbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia ortodoxă română a Aradului, sesiunea extraordinară din anul 1929, când s-au comemorat o sută de ani de la așezarea celui dintîiu episcop român NESTOR IOANOVICI în scaunul episcopesc al Aradului. Dieceza Arad. 1929. p. 138.
3. PIRIGYI ISTVÁN
A görögkatolikus magyarság története, Nyíregyháza. 1982, p. 121–123.
4. CORNELIA BODEA, op. cit., p. 107.
5. CORNELIA BODEA, op. cit., p. 121.
6. CORNELIA BODEA, op. cit., p. 88–89.
7. CORNELIA BODEA, op. cit., p. 125–127.

Gheorghe Petrușan

De la Supplex Libellus Valachorum la Memorand

– Actualitatea Memorandului –

Doresc să spun câteva cuvinte despre unul din cele mai importante acte ale istoriei românilor din Ungaria, care se leagă de așa-numitul **Memorand** și de mișcarea memorandistă.

Se împlinesc o sută de ani de la acest eveniment și ținem să-l evocăm din datorie morală, în semn de prețuire a trecutului nostru și cu scopul de a ne cunoaște și nu în ultimul rînd pentru faptul că problema minorităților, din păcate, iarăși devenise foarte actuală în Europa și în întreaga lume.

Este, cred, important să încercăm o sinteză a evenimentelor, a condițiilor istorice și politice în care a luat naștere acest document. Cei care l-au citit, știu că, de fapt, **Memorandul** este un rezumat al evenimentelor politice și culturale prin care românii din Ardeal au trecut de-a lungul istoriei și al devenirii lor ca națiune.

Memorandul este istoria frământărilor de care românii au fost preocupați pentru a-și forma o viață națională a lor, de a închea poporul român în națiune. Este apoi o luptă pentru existența lui, pentru a se impune în rîndul popoarelor din acest imperiu colosal, în cadrul căruia a trăit.

Deobicei, la noi sînt destul de puțini cercetătorii care se angajează să trateze și, să analizeze evenimentele legate de acest moment, deoarece nu se poate evita analiza conviețuirii româno-maghiare, conflictele dintre cele două popoare, pur și simplu pentru că **Memorandul** despre acestea vorbește. Este vorba apoi despre o confruntare de ideologii naționale în formare. E greu să stabilești de cînd se poate vorbi despre o ideologie națională maghiară, după cum nu e ușor să fixezi acele puncte de care poți lega în mod sigur apariția ideologiei naționale române. Pentru elucidarea problemei ar trebui să mergem foarte departe în timp. Eu nu vreau însă să mă scufund în trecutul istoric îndepărtat. Nu vreau să vorbesc, de exemplu, despre vechimea poporului român sau despre problema continuității pentru că nu este datoria mea. Să ne mulțumim cu evocarea unor evenimente istorice cuprinse între cele două petiții, **Supplex Libellus Valachorum** (1791) și **Memorandul** la care ne referim (1892), deci cu o retrospectivă pînă prin anii 1820-1830. Să ne îndepărtăm în istorie pînă la

epoca reformelor, cînd, pentru prima dată, maghiarii, în dietele din Bratislava, încep să vorbească despre „chestiunea națiunii maghiare”, despre acele probleme naționale care frămîntau intelectualitatea maghiară în frunte cu Kossuth, Széchenyi, pentru a trasa liniile de dezvoltare ale națiunii lor și cînd apare ideea unirii Transilvaniei cu Ungaria. Desigur că nici istoricii maghiari nu sînt unitari în privința felului cum și-ar putea obține poporul maghiar acest scop și cum ar trebui tratată problema naționalităților conlocuitoare. Mi se pare că Széchenyi a fost primul care, tot în această perioadă, înainte de conflictul din 1848 și în timpul acestor evenimente, a prevăzut (dovedindu-se a fi un fel de profet în chestiunea minorităților) că dacă naționalitățile se vor trezi la conștiință națională și, mai ales, dacă fiecare va tinde spre formarea statului său național, conviețuirea lor nu va fi pașnică și că aceste popoare nu vor fi putea ținute laolaltă, într-un stat. Istoricii maghiari în acea perioadă gîndeau într-o națiune maghiară politică unitară și indivizibilă. În elaborarea acestei concepții, Lajos Kossuth a jucat un rol hotărîtor, propagînd-o fie în dieta din Bratislava, fie în articolele pe care le publica în ziarul **Pesti Hirlap**. El spune următoarele:

„Én soha, de soha a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok akik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen.” De fapt, de această ideologie națională, pe care o reflectă cele spuse de Kossuth și contemporanii săi, se izbesc românii din Ardeal cînd încep lupta pentru afirmarea lor națională. Nu lipsită de unele exagerări este și poziția pe care Academia Română se situează în 1894, în urma sentinței date la Cluj de tribunalul maghiar în procesul mamorandiștilor, în **Apelul Academiei către corpurile învățate din lume despre persecuția românilor din Ungaria**. Din acest document cităm un scurt pasaj: „Numai cu națiunea maghiară poporul român nu s-a putut și nu se poate înțelege, căci maghiarii se încearcă în timpurile noastre, pe căi piezișe și prin mijloace violente, să obție astăzi de la români ceea ce n-au fost în stare să obție de la ei două milenii precedente - **desființarea românilor ca națiune**. Maghiarii cer ca românii să uite limba, religiunea și obiceiurile lor și să devie meghiari în toate emanațiunile vieții naționale.”¹

Foarte interesant de cercetat, mai ales pentru că avem destul de puține date încă în această privință, în ce condiții, împrejurări a apărut ideologia națională românească la românii din Ungaria și Transilvania, cum au început ei să-și organizeze viața politică și culturală, sau cum și-au conceput-o și care au fost greutățile pe care au trebuit să le depășească

pentru a se putea afirma, a-și putea forma limba și cultura lor proprie. Mi se pare că primul care a spus lucruri esențiale despre această problemă, sau care a fost preocupat de această problemă și a încercat să-și grupeze vederile în jurul unei concepții naționale este Mihai Eminescu. Foarte interesant este de văzut, ce deosebiri sînt între elementele ideologiei maghiare și între ale ideologiei românești. Prin ce se deosebesc, care sînt elementele comune, care este apoi reacția românilor la ideile ungarilor la care m-am referit. Pentru că germeii ideologiei naționale românești apar împotriva acestei mentalități, ca o reacție la ideologia națională maghiară. Nimeni nu știe ce s-ar fi întîmplat dacă ungurii nu în felul acesta și-ar fi conceput politica lor față de naționalități. Numai că trebuie să subliniem un lucru foarte important: în momentul cînd aceste popoare se trezesc la conștiința națională, fiecare caută ceea ce îl deosebește de cealaltă națiune, își caută identitatea, ceea ce au mai caracteristic, mai propriu. Politicienii nu prea aveau modele de urmat. Aveau la îndemînă modelul francez și german. Modelul francez, poate cel mai bine cunoscut și analizat, oferă o cale necruțătoare, intolerantă față de minorități, pentru că formarea statului național francez nu a însemnat altceva decît „măcinarea” celorlalte etnii. Modelul german, chiar dacă preia unele elemente din cel francez, este mai indulgent, mai tolerant față de națiunile conlocuitoare. Nu e întîmplător faptul că acesta se bazează pe ideea de federație, de stat federativ, ceea ce înseamnă pînă la urmă că respectă identitățile, entitățile celorlalte etnii. Ungurii s-au luat, în fond, după modelul francez; în aplicarea lui au dat însă dovadă de o relativă toleranță, mai ales în privința păstrării limbii și a culturii altor naționalități. În această privință mari greșeli nu au făcut pînă în a doua jumătate a secolului trecut. Ei aveau în vedere un singur scop și anume păstrarea rolului conducător, dominant în Ungaria „istorică” și asigurarea așa-zisei „superiorități culturale”, pornind de la ideea că ei au fost primii dintre popoarele conlocuitoare care au știut să formeze un stat național propriu și independent. Ideologia națională maghiară se bazează pe aceste argumente pînă la semnarea Tratatului de la Trianon.

Românii își măcinau forțele între cele două puteri: între austrieci și unguri, așteptînd îndeplinirea revendicărilor lor politice de la împăratul Francisc Josif, neavînd în vedere faptul că ei depindeau deja (după 1867) mai mult de guvernul de la Pesta, decît de Curtea din Viena. (Am văzut din alte prelegeri ale acestui simpozion că în privința bisericii am avut de luptat și cu sîrbii, pentru că biserica română a fost mult timp sub stăpînirea sîrbească. Emanciparea bisericii ortodoxe a românilor din Transilvania și Banat a avut loc în 1864.)

În elaborarea ideologiei naționale a românilor din Ungaria un rol însemnat au avut, pe lângă liderii Partidului Național Român, scriitorii Mihai Eminescu și Ioan Slavici. De aceea, studierea detaliată a opiniei lor cu privire la această problemă, precum și a felului cum văd conviețuirea maghiaro-română, este extrem de importantă. Fiind la începutul cercetărilor, lucruri deosebite, noi, încă nu se pot spune. Se pare însă că amîndoi au devenit o victimă a politicii „divide et impera” a Curții din Viena. Nu numai pentru că și ei au stat sub influență austriacă și au fost împotriva ungarilor, cu care românii au fost nevoiți să trăiască împreună, ci și pentru că nu au fost capabili să tragă concluzii adecvate intereselor românești din tragedia pașoptistă. Interesele românilor din Ungaria și a ungarilor erau cam aceleași în 1848–49, fapt recunoscut de Nicolae Bălcescu și Lajos Kossuth deopotrivă prin semnarea, în Seghedin, la 14 iulie 1849, a „Proiectului de împăciuire”, iar la 28 iulie 1849 prin aprobarea legii cu privire la naționalități, documente prin care este recunoscută națiunea română. Și totuși, cu două decenii mai târziu, Mihai Eminescu, care aprobă fără doar și poate „influența pașnică” a francezilor asupra românilor, nu se sfiie să scrie rîndurile scaldate în prejudecată și ură, generate de o educație falsă: „O repetăm cum că nu înțeleg nici ungurii măcar cît bine ne-au făcut și ne fac prin apăsarea lor. Ei ne deschid ochii, ei fac să ne concentrăm în noi, în sufletul nostru, să ne vrem pe noi înșine înaintea oricărui: asemenea ariciului care, făcîndu-se vălătuc, arată în părțile sale ghimpi, pe cînd ini-ma-n el trăiește. Apăsați voi! – apa nu cedează apăsării, cu cît mai mult o națiune. Din contră, ea crește ca umflată de puteri nevăzute, se va umfla și svîcnind va răsturna piatra din frunte, spre a se-nălța un alt soare, soarele de diamant al Orientului în fața soarelui celui de foc al Occidentului. Apăsați voi! – pînă ce ura pentru voi nu va mai fi un simțămînd ci o rațiune, nu psihologie, ci logică. Și e teribilă ura cea surizîndă a logicei – ea (e) justifică, căci e justiția.” Iar mai la vale: „...prefer de-a muri în loc de-a deveni maghiar. Cine mi-o poate ținea de rău, dacă voi ca și copiii mei să fie ca mine de români... Și eu cer să fie instruiți în limba mea și **numai** în limba mea, nu și în limba mea... În fine, dacă vreun domn de naționalitate maghiară mi-ar face pînă și onoarea reflexiunii – declar a priori că m-ar pune într-o pozițiune șoadă (nostimă, curioasă, n. r.), căci nu știu ungurește, nu m-am silit să-nvăț frumoasa limbă asiatică, căci îmi mai plăcea barbara limbă italiană, d.e., în locul melodioasei, dulcei, molatecei limbe maghiare. Aș fi putut s-o învăț ca să mîngăi **tigresa** – dar prefer a o ucide. Ca origine, ca limbă, ca cultivabilitate chiar ne simțim prea mult superioritatea asupra **culte**i națiuni maghiare, cu oculte sale bande, care pradă ziua în

amiaza mare până și drumuri de fier.”² După Ion Scurtu, aceste rînduri au fost scrise de Eminescu în anii 1869–72 (perioada vieneză). Numai că pînă în 1879, studierea limbii maghiare în școlile celorlalte naționalități din Ungaria nu a fost obligatorie! Iată ce scrie Ion Slavici, la 1910, în studiul **Românii din Ardeal**, despre situația românilor din Austro-Ungaria: „În timpul primilor ani ai erei dualiste, cam pînă la 1872, legile erau aplicate cu oarecare cruțare: românii erau tolerați în funcțiunile publice; limba românească era admisă și în administrațiune, și la instanțele judecătorești pînă la Curtea de Casație, care și la 1873 a emis sentințe formulate în românește; românii nu erau jigniți nici în biserică, nici în școală, nici în întrunirile publice. Dar pregătirile pentru violentare se începuseră, căci nu se puteau împăca urmașii scăpați ai nobilimii cu gândul că au să învețe românește. Dacă e vorba să administreze ori să judece pe românii.”³ Într-adevăr, tensiunile apar mai tîrziu, iar același Ioan Slavici redă în mod obiectiv indispoziția naționalităților de la sfîrșitul secolului trecut, spunînd: „După experiențele făcute în atîtea rînduri, românii sunt cuprinși de simțămîntul că în Regatul Ungar nici angajamentele luate de guvern, nici legile votate de Parlament, nici jurămîntul monarhului *constituțional* nu sunt destulă garanție contra abuzului de putere.”⁴ „Era în natura lucrurilor – spune Slavici într-un alt loc – că nobilii aceștia, oameni care nu știu să ostenească, nu puteau să respecteze Legea pentru egala îndreptățire a națiunilor, care i s-a impus Ungariei la încheierea Pactului dualist. Legea aceasta obligă pe judecători și pe funcționarii publici să comunice cu poporațiunea în limba ei maternă. Cei mai mulți dintre nobilii maghiari trebuiau dar să învețe încă o limbă, pentru ca să poată fi judecători ori funcționari publici, și să aibă și altă calificațiune, pentru ca să poată susține concurența cu concetățenii lor de altă naționalitate. Fiindcă nu voiau să-și deie osteneala de a învăța o altă limbă și de a se califica, era pentru dînșii o cestiune de conservare individuală, ca singură limba maghiară, pe care o știau ei, să fie admisă și obligatoare în viața publică și ca concurenții lor de altă naționalitate să fie scoși din viața comună.

Astfel ajunge reacțiunea maghiară să facă din cauza ei o cauză națională și să lanseze ideea prefacerii statului *ungar poliglot* într-unul *național maghiar*.”⁵

Este știut că minoritățile din Ungaria sînt, în 1848, alături de Curtea vieneză. Drept răsplată, Curtea vieneză asigură, între 1849–1867, unele drepturi minorităților din imperiu. Este adevărat că în această perioadă se pun bazele culturii, literaturii, școlilor românești și în cadrul acestui mare imperiu și minoritățile au făcut progrese evidente. Memorandiștii neagă

de fapt acest lucru. Însuși Eminescu, în studiile sale pe care le-a scris despre conviețuirea maghiaro-română și relațiile cu Austria, neagă acest fapt și nu are nici un cuvînt de recunoștință față de maghiari.

Am amintit că sîntem în perioada de trezire la conștiință națională, a unei euforii naționale și în astfel de condiții n-au reușit să fie obiectivi, nici unii, nici ceilalți. Citind, de exemplu, studiile lui Slavici despre conviețuirea maghiaro-română, ne dăm seama că, pe lîngă foarte prețioasele date pe care le scoate la iveală, găsim multe lucruri exagerate, privite numai prin prisma intereselor națiunii sale. La fel este situația și cu scrierile lui Eminescu. E de analizat, de ce? Care sînt motivele? De unde această aversiune, prejudecată care dominau gîndirea intelectualilor din ambele părți din această perioadă?

Am spus că după 1848, pînă prin anii 1880 mari probleme între unguri și celelalte naționalități nu au fost, iar românii și celelalte grupuri naționale au făcut progrese în toate domeniile, și-au putut întemeia o viață spirituală națională. E adevărat că românii – și-acum să vorbim numai despre români - nu s-au putut împăca cu pactul din 1867. Nu și nu! Frica lor, justă de altfel, apare în momentul cînd se ivește ideea de unire a Transilvaniei cu Ungaria, iar după ce s-a realizat, protestul este categoric și consecvent, căci românii au fost convinși de faptul că numai atunci se pot dezvolta ca națiune dacă Transilvania rămîne autonomă. În unirea Ardealului cu Ungaria românitatea de aici a văzut primul pas spre apăsarea și deznaționalizarea sa și a respins-o. Drept protest, a intrat în pasivitate politică, continuînd să întrețină legături cu Curtea Vieneză. Un anumit echilibru între cele două centre ale puterii s-a păstrat pînă prin anii 1870-80. Slavici spune că pînă la 1874 românii au putut face mari progrese, bucurîndu-se de o anumită egalitate în drepturi. Nu știu de ce se referă la această dată, deoarece în acest an nu s-a întîmplat nimic deosebit. Eu cred însă că mai important este anul 1879. Atunci apare legea cu privire la învățămînt, cunoscută sub „*Legea Trefort*”. Atunci se produce o adevărată ruptură în conviețuirea româno-maghiară și începe să se răstoarne echilibrul care a asigurat o relativă pace politică și socială și o conviețuire acceptabilă. Toți deputații minorităților reprezentate în Parlament s-au opus și-au respins această lege. S-ar putea cita din cuvîntările acestor parlamentari rînduri extrem de emoționante și importante. Chiar și Mocsáry Lajos, politician ungur foarte cinstit și corect în problema minorităților, zicea că acum se sapă mormîntul naționalităților. Și au avut dreptate, pentru că în 1883 urmează legea cu privire la învățămîntul liceal, cînd se introduc noi restricții și se prevede predarea în limba maghiară a

tot mai multe materii în învățământul minorităților. Este scoasă apoi, în 1891, legea cu privire la „azilul copiilor”, cum se zicea atunci grădinițelor, trecându-se la o evidentă maghiarizare a acestora. În aceste împrejurări politice apare, în anul 1892, **Memorandul**, în care sînt cuprinse toate plîngerile și dramele pe care le-au trăit românii în lupta dusă pentru afirmarea și păstrarea identității lor naționale. Evident că a fost un proces politic, pe care românii l-au exploatat cu multă abilitate împotriva născocitorilor lui. Politicienii maghiari, care discutau în mod foarte intens această problemă, și-au dat seama că ceva nu „merge bine” și că ceea ce s-a întîmplat va provoca conflicte interetnice. Din păcate, a ieșit învingătoare aripa politicianilor care erau pentru asimilarea minorităților. Că aceasta avea un caracter pronunțat ori ba, nu are mare importanță. Era un adevăr care se poate demonstra. Numai că și în politică totul este relativ... Dacă cineva ar compara politica față de naționalități a Austro-Ungariei cu practica altor țări din Europa de atunci, rezultatul ar fi, probabil, mai puțin dezolant. Căci dacă cercetezi modelele din țările occidentale, îți dai seama că lucrurile nici acolo nu au mers bine. Formarea unei imagini obiective despre conviețuirea româno-maghiară de atunci este, din păcate, contracarată de prejudecăți. Istoricii popoarelor noastre (maghiar și român) nu prea au fost capabili să se ridice asupra intereselor naționale proprii și să ofere o imagine nepărtinitoare despre conviețuirea de mai multe secole. De aceea, lucrurile sînt foarte încîlcite și poate multe aspecte nu sînt încă limpezite. Ele niciodată nu vor putea fi elucidate dacă nu vom lua în considerare și interesele celeilalte națiuni. Dacă încercăm să fim obiectivi și dacă acceptăm starea de lucruri din acea perioadă și faptul că nici una din țările poliglote nu au găsit o soluție satisfăcătoare pentru tratarea acestei probleme, atunci și perioada în discuție este și pentru minorități o etapă relativ pozitivă, în ciuda restricțiunilor de ordin politic. S-a dezvoltat limba literară, învățământul românesc, literatura, arta. Deci nu a fost o perioadă atît de întunecată cum citim la Eminescu, sau la Ioan Slavici și alți istorici.

Summa summarum: Memorandiștii au fost mînați de dragostea și responsabilitatea față de neamul lor. În general românii din Transilvania au răbdat mult, însă în două chestiuni au fost intransigenți: limba, inclusiv școala, și religia. Aici n-au făcut concesii, atitudine confirmată de istorie.

Note

1. Alexandru Dobre, *Idealul unității naționale în cultura română*, Buc., 1988, p. 191.
2. M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I. (1870-1877), Buc., 1905, p. 32-33.
3. Ioan Slavici, în *Românii de peste Carpați*, Edit. Fundației Culturale Române, Buc., 1993, p. 194.
4. Ioan Slavici, *Românii din regatul ungar și politica maghiară*, în *Românii de peste Carpați* (1892), Buc., 1993, p. 12.
5. Ioan Slavici, *Ardealul, studiu istoric* (1893), în *Românii de peste Carpați*, Buc., 1993, p. 116-117.

Gheorghe Santău

Procesul Memorandului

– din punct de vedere istoric și juridic –

Prefață

La cel de-al 2-lea simpozion al Comunității Cercetătorilor și Creatorilor Români din Ungaria, în anul 1992, printe temele prelegerilor a figurat și Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria. Actualitatea acestui eveniment a constat în faptul că în acel an, anume în 1992, s-au împlinit 100 de ani de la marele eveniment din anul 1892, când a fost întocmit, în Transilvania, de către fruntașii Partidului Național Român, Memorandumul în care era denunțată împăratului Austro-Ungariei, Franz-Iosif I, politica intolerantă și abuzurile guvernelor din Budapesta față de cererile românilor. Act de protest împotriva guvernului maghiar, documentul reprezintă limita superioară la care s-a putut ridica lupta burgheziei române din Transilvania pentru emancipare națională, după 1848. El nu puneă însă problema eliberării naționale pe baza autodeterminării pînă la despărțirea de Ungaria, se menținea în cadrul metodelor de luptă strict „legale” și manifesta o înțelegere incompletă a revendicărilor țărănimii. Refuzînd să primească delegația menită să i-l înmîneze, împăratul a trimis memorandumul (redactat în limba germană, maghiară și română) guvernului maghiar, care a înscenat autorilor un proces de „trădare”. Procesul, încheiat cu condamnarea inculpaților la închisoare între două luni și cinci ani, a avut un larg răsunset în sînul maselor populare din Transilvania și din România, care au organizat mari demonstrații de protest împotriva acțiunilor autorităților maghiare și de solidarizare cu memorandiștii. În străinătate, eco-ul acestui proces s-a manifestat printr-un larg curent de simpatie în favoarea cauzei naționale române.¹

Procesul Memorandumului din 1894 a fost un eveniment caracteristic al regimului de oprimare a naționalităților din Ungaria. Pe baza deciziei conferinței din 20 ianuarie 1892 a Partidului Național Român din Ungaria, în mai multe memorandumuri, adresate casei domnitoare, au fost cuprinse toate acele nedreptăți, de care au suferit după 1867 românii din Ungaria, dorind totodată și autonomie pentru Transilvania. Guvernul maghiar a intentat un proces de înaltă trădare celor care au iscălit memorandumul. Procesul memorandumului a declanșat mai multe agitații ale populației

române din Transilvania. Tribunalul din Cluj, în luna mai a anului 1894, a condamnat iscălitorii memorandumului cu închisoare de la 2 luni pînă la 5 ani, și a desființat Partidul Național Român. Sub presiunea noilor mișcări de masă, urmate după judecată, Francisc Iosif în septembrie 1895 i-a grațiat pe cei condamnați.²

1. Evenimentele premergătoare procesului

După înaintarea Memorandului din mai 1892 au trecut doi ani pînă la procesul acestuia. E un timp cam îndelungat. Să vedem ce fel de evenimente s-au produs în acest interval de timp și care dintre acestea au contribuit la amînarea actului final în această chestiune.

a. Răspîndirea și comentarea Memorandului

Aceasta a început imediat după înaintarea Memorandului, în mai multe exemplare, pentru a aduce la cunoștința tuturor ce conține acest document, pentru a putea fi comentat și pentru a putea fi evitate înțeleșurile tendențioase și greșite.

Memorandul a fost răspîndit în 9400 de exemplare, dintre care 7500 în limba română, 500 în limba nemțească, 700 în franțuzește și 700 în limba italiană.³

Parcursul de la textul conceptului la redactarea finală a Memorandului a fost marcat și de conjunctura în care avea să se producă înaintarea lui la Viena. Faptul că acțiunea propriu-zisă s-a declanșat în 1892, deci la aniversarea unui sfert de veac de la inaugurarea sistemului dualist la 8 iunie 1867, a contribuit decisiv la restructurarea lui. A fost normal ca, în acest context, conținutul Memorandului să fie adaptat momentului, să se concentreze asupra dualismului și urmărilor lui pentru români.⁴

Memorandul nu a fost conceput ca un atac la adresa națiunii maghiare, a poporului maghiar. Acest fapt îl exprimă clar Ioan Rațiu: „...trebuie să fie cît se poate de scurt, dar să cuprindă în sine toate gravaminele noastre; să fie în stil diplomatic cu vorbe frumoase, dar nu servile, să spună adevărul, să combată sistemul și regimul, dar nu pe națiunea maghiară; ici coala unde s-ar putea evita combaterea elementului maghiar să se restrîngă atacul la aristocrați și privilegiați, căci aceștia sunt și au fost inamicii noștri neîmpăcați, pe cînd poporul lor și al secuilor au iobăgit deoptrivă cu noi.”⁵

În ciuda respectării sugestiilor date în legătură cu această problemă, autoritățile maghiare au conferit Memorandului sensuri pe care nu le-a

avut. Incriminările erau de acum tradiționale, nu difereau prea mult de caracterizările atribuite românilor în vremea revoluției de la 1848. „Daco-romaniști”, „iredentiști”, cu destulă insistență apare acuza colaborării cu „panslaviștii”... Toate la un loc nu dovedesc altceva decât existența unei mentalități în mijlocul celor ce influențau opinia publică, mentalitate care nu le permitea să caute soluțiile adecvate în vederea ameliorării statului naționalităților din Ungaria. Dimpotrivă. Ordinele ministrului de interne, interpelările din parlament, rapoartele venite din județe au contribuit la formarea opiniei că singura modalitate rămânea aceea a înăsprii politicii de asimilare națională. Probabil că dirigitorii unguri nici măcar nu au cunoscut prea bine textul Memorandului, care era într-o măsură oarecare o pledoarie în favoarea aplicării legilor emise după 1867, iar în alte cazuri semnală abuzuri.⁶

Memorandul nu și-a propus răsturnarea regimului politic, a ordinei sociale existente. El căuta doar ameliorarea situației românilor din perspectivă națională. Este adevărat că autorii lui urmăreau contestarea dualismului prin reafirmarea autonomiei, dar aceasta nu însemna destrămarea monarhiei...

Ei căutau să facă publică o politică guvernamentală resimțită grav la toate nivelele.⁷

b. Procesul „Replicii”

Pe la sfârșitul anului 1890, în București, studenții încep să se agite tot mai mult în jurul problemei românilor transilvăneni. Constituirea, în mediul universitar bucureștean, a unui grup de cadre didactice și studenți, unii originari din Transilvania, a dus în octombrie 1890 la desfășurarea unei acțiuni publice, care s-a bucurat de o largă audiență. Astfel în ziua de 24 octombrie, la Universitate, Simion Mehedinți, împreună cu alți colegi ai săi, a organizat un miting care, în final, a adoptat hotărârea elaborării unui memoriu asupra situației românilor din imperiul austro-ungar adresat studențimii europene.⁸

Referitor la Memoriul studenților bucureșteni s-a produs și reacția maghiară. Profesorul de origine română de la Universitatea din Cluj, Grigore Moldovan, a redactat un **Răspuns**, tradus în limba franceză. Situându-se pe linia politică oficială a guvernelor maghiare, susținătoare a formulei maghiarizării ca modalitate de rezolvare a problemei naționale, Răspunsul abundă în sofisme, în elogi aduse spiritului „generos al maghiarilor”, care în mărînimia lor au declarat „poporul român tolerat”

în Ungaria. Una din afirmațiile cu consecințe nebănuite de autor a fost încercarea de acreditare a ideii că opiniile Memoriului bucureștean nu erau împărtășite de către studenții români din Transilvania.

Această afirmație a lui Grigore Moldovan din Răspuns a generat **Replica** lui A. C. Popovici. Replica, act politic fundamental al mișcării naționale românești din ultimul deceniu al secolului trecut, a constituit reacția studenților transilvăneni, aflați la studii la universitățile din imperiul austro-ungar, la Viena, Budapesta, Graz și Cluj, avîndu-l în frunte pe Aurel C. Popovici, student la Universitatea din Graz. Era momentul intrării în arena vieții politice românești a acestei personalități de excepție, un veritabil european. Dinamic, inteligent, Popovici, pentru a oferi opiniei publice o „replică” pe măsura așteptărilor, a organizat întreaga acțiune de colectare a datelor din „teren”. Astfel, la Cluj a format un comitet compus din Iuliu Maniu, Pompiliu Dan, Vasile Fodor, Corneliu Roșescu etc., la Budapesta își asumă o misiune asemănătoare George Moroianu, Elie Dăianu și G. Iuga. La Graz: A. C. Popovici, George Candrea, I. Rusan și Aurel Mărcuș, iar la Viena Titus Tilea, Alexandru Vaida Voevod, Victor Roșca, Lazăr Popovici etc. se pun de acord asupra unui program de lucru, colectînd și prelucrînd datele care au stat la baza Replicii.

Popovici avea gata în luna octombrie 1891 un număr de aproape 30 capitole. A fost însă obligat să le restrîngă la 15-18, reducerea făcîndu-se în dauna istoricului raporturilor româno-maghiare. În luna februarie a anului 1892, manuscrisul Replicii se afla la tipografia lui Eugen Brode din Sibiu.⁹ Deci, cu 3 luni înainte de înmînarea Memorandului.

Ancheta polițienească deschisă împotriva lui Popovici aduce dovezi importante în legătură cu elaborarea Replicii. Interogat la Graz, la 31 mai 1893, el declara că proiectul „respectivei scrieri” a fost discutat la Viena în decembrie 1891, fiind aprobat de reprezentanții celor patru comitete universitare și înaintat spre publicare. Popovici și-a asumat răspunderea pentru redactarea Replicii. Cu toată presiunea Budapestei, poliția din Graz s-a limitat la a consemna răspunsurile și a le trimite guvernului ungar.¹⁰

Judecata s-a fixat pe ziua de 30 august 1893 la Cluj. Apărătorii lui Popovici au fost Ștefan Popovici din Lugoj și Pavel Mudron, avocat slovac.

Actul de acuzare, întins pe 24 de pagini, încredinează 35 de paragrafe din Replică, considerate ca „atentat la ideea de stat național maghiar”.¹¹

Pledoaria procurorului Jeszenszky s-a axat pe combaterea afirmațiilor cuprinse în Replică, căutînd să convingă pe cei 12 jurați, în exclusivitate maghiari, că atacul împotriva legilor care au stat la baza „uniunii” Transilvaniei cu Ungaria nu era altceva decît o atitudine antistatală.¹²

În riposta sa, Popovici a declarat: „...în aceste momente aici se discută cauza mare a românismului și numai în al doilea rînd libertatea mea... D-nul procuror în discursul său de acuză a atins multe din chestiunile legate de Replică, foarte multe din cele ce n-au nici o legătură cu ea, prea puține din cele ce privesc procesul și mi-a lăsat impresia că domnia sa a fost astăzi mai mult maghiar decît procuror.” Popovici a susținut că Replica nu este îndreptată împotriva statului maghiar, ci „împotriva șovinismului din acest stat. V-o zic din nou să nu căutați în cartea tineretului universitar crime. Ea este efluxul politicii de maghiarizare.”¹³

N. Roman, al doilea acuzat în acest proces, a refuzat să se mai apere.

Juriul a pronunțat verdictul de vinovați iar tribunalul i-a condamnat pe A. C. Popovici la patru ani închisoare și 500 fl. amendă, iar pe N. Roman la un an și 200 fl. amendă.

Popovici a fost eliberat pînă la începerea executării pedepsei, suma de 500 fl. fiind depusă de Alexandru Bohățel cu sprijinul băncii „Albina”, după care Popovici a părăsit clandestin Transilvania pentru a nu se mai întoarce niciodată acasă.¹⁴

Asistînd la proces, Alexandru Vaida Voevod relatea următoarele: „Tactica procurorului Jeszenszky s-a dovedit bună, aranjînd cu excluderea publicității, în miez de vară dezbateră, spre a evita puțința mobilizării maselor românești pentru ziua procesului.”¹⁵

c. Situația internă și externă

A trecut de la momentul înaintării Memorandului, la 28 mai 1892, o perioadă destul de îndelungată pînă cînd justiția maghiară sub presiunea partidelor și a presei, a declanșat acțiunea de pedepsire împotriva conducerii Partidului Național Român din Transilvania. Abia la 13 mai 1893 a început oficial acțiunea juridică. Motivele care au stat la baza amînărilor aparțin atît situației politice interne, cît și celei externe.

La 25 iulie 1892 a fost semnat la Sinaia tratatul dintre România și Austro-Ungaria, cu care prilej regele Carol I a adus în discuție refuzul lui Francisc Iosif de a primi în audiență delegația memorandiștilor. În cursul tratativelor, regele României a primit asigurări că problema românilor transilvăneni va fi tratată cu seriozitate din partea factorilor de putere din Austro-Ungaria și Germania. Reprezentantul german la Tratatul s-a implicat direct în această chestiune. Promisiunile făcute și discuțiile lui Bülow cu regele pe această temă au dat speranță că Germania va face presiuni asupra Budapestei în sensul ameliorării politicii față de români. Se pare că la Sinaia

Carol I, a pretins Germaniei să devină mai autoritară, să-și asume rolul de forță politică în Tripla Alianță.¹⁶

Intervenția germană la Budapesta a avut efecte asupra soartei memorandiștilor, cauzând, în primul rînd, amînarea împrăscării lor. Astfel, ministrul de justiție Dezső Szilágyi, interpellat în parlament asupra evenimentelor din Transilvania, a respins propunerile vizînd condamnarea conducerii P. N. R.-ului: „Faptul că se înaintează rugări vreunui factor constituțional, după legile noastre nu-l țin punibil.”¹⁷ Pe aceeași poziție s-a situat și primul ministru Gyula Szapáry, dar acesta a demisionat la 9 noiembrie 1892, locul său fiind ocupat de Sándor Wekerle. În felul acesta, în locul unui guvern de factură liberal moderată, a urmat o formațiune ministerială foarte dedicată accelerării procesului de maghiarizare.¹⁸

În luna septembrie 1892 procurorul general din Cluj, Sándor Jeszenszky a deschis acțiunea juridică, aceasta însă a fost rezumată la cercetarea lui Eugen Brote, învinuit de tipărirea Memorandului.

În prima jumătate a anului 1893 autoritățile nu au sesizat amploarea mișcării memorandiste. Ca dovadă, au permis desfășurarea Conferinței extraordinare a P. N. R.-lui din 23–24 iulie, deși prefectura județului Sibiu, mai bine informată, a interzis-o. Abia în preajma deschiderii, ele își dau seama de dimensiunea ei previzibilă prin aderența populară la cauza memorandiștilor. Guvernul a dat ordin ca supravegherea să fie amplificată și a dispus cenzurarea corespondenței expediate pe adresa Conferinței, mergînd pînă la oprirea telegramelor cu conținut antipatriotic. Conferința P. N. R.-ului a avut o semnificație aparte, deosebindu-se de cele anterioare, depășind rolul de conferință a partidului, prin prezența a peste 3000 de participanți români proveniți din toate categoriile sociale. A fost o veritabilă adunare națională. Însușindu-și Memorandul ca expresie a dezideratelor generale românești, participanții la Conferință au conferit mișcării naționale, procesului memorandiștilor sensuri noi, dintre care cel mai important rămîne acela de proces intentat națiunii române.

Conferința a însemnat un semnal de alarmă pentru guvernul de la Budapesta. Pe ziua de 21 august, Ministerul de Interne al Ungariei a convocat în capitală prefectii județelor din Transilvania pentru a lua în discuție mișcarea românească. Participanții la consfătuire au oferit soluții pentru contracararea agitațiilor de care se făceau vinovați în primul rînd preoții români. Prefecții au susținut o cale naivă absurdă, anume coruperea (mituirea) preoțimii.

Pe lîngă lipsa cunoașterii reale a mișcării românești, multe informații s-au acreditate ideea comploturilor, a adunărilor secrete. Copleșit de noianul

informațiilor de această natură, guvernul trece la măsuri ferme care, în loc să atenueze, au amplificat mișcarea românească.¹⁹

În parlament, primul-ministru Wekerle a considerat agitațiile politice românești drept izbucniri nejustificate contra întăririi continue a ideii de stat maghiar „...aici e o singură națiune politică unitară și individuală, care nu poate fi tăiată în bucăți, și înăuntrul acestei națiuni politice nu recunoaștem nici un fel de subîmpărțire națională pe seama naționalităților, nu recunoaștem decît o națiune politică maghiară”. Afirmația aceasta era foarte gravă pentru că însemna, în ultimă instanță, nerecunoașterea existenței naționalităților.

Au fost, ce e drept, și voci care au susținut puncte de vedere opuse guvernului. Deputatul Otto Hermann, renumitul naturalist, a declarat în parlament, la 9 octombrie, că în cei 25 de ani de dualism situația proastă a românilor a rămas neschimbată. Și în opinia publică s-au exprimat atitudini de condamnare a metodelor de guvernare și au considerat politica oficială drept cauza principală a mișcării memorandiste. Printre cei care au criticat serios politica guvernamentală față de români s-au numărat Lajos Mocsáry, István Asboth, Zsigmond Bodnár, Nándor Zsilinszky și alții.²⁰

Între timp, la 30 august a fost condamnat la Cluj A.C. Popovici și N. Roman pentru „Replica”. Acest proces, modul de desfășurare și sentința dată împotriva acestor doi români a constituit un semnal care nu putea fi ignorat. Puterea, guvernul ungar se arătau decise să pedepsească drastic pe toți cei implicați în mișcarea națională din 1892. Procesul clujan a însemnat un preludiu, prilej de învățămînt pentru conducerea P. N. R.-ului, hotărîtor să transforme momentul prezentării ei în fața Curții cu jurați într-o mare manifestație națională.²¹

2. Procesul

a. Denunțul penal

Denunțul penal contra membrilor Comitetului Executiv al Partidului Național Român a fost înaintat Tribunalului din Cluj la 13 mai 1893 de către procurorul general. Pe atunci acest comitet executiv avea 25 de membri. Printre aceștia erau 12 avocați, 2 profesori, 2 medici, 2 preoți, publiciști, moșieri etc. Deci, aproape toți intelectuali, reprezentînd pe românii din toate părțile Transilvaniei. Între timp 2 membri au decedat, cu privire la aceștia denunțul a fost anulat.²²

b. Actul de acuzare

Acesta a fost înaintat tribunalului în decembrie 1893 de către procurorul general Vita Sândor.

În acesta se incriminează următoarele pasaje din Memorand:

– „Dreptul istoric întocmai ca dreptul public al Transilvaniei, legile fundamentale, „Pragmatica sancțiune”, asigură autonomia Transilvaniei într-o formă inatacabilă, și poporul român, mai ales după proclamarea egalei îndreptățiri la 1848 și după desvoltarea făcută în anii 1863-1865 în dreptul public avea în acest act prețios suprema garanție pentru viața națională română pe viitor, și aspirațiunile lui naționale culminau în aceasta autonomie.”

– „Contra vederilor politice dominante într-un șir de secol, autonomia a fost, prin uniune, nimicită într-o formă injustă, contrară dreptului public și drepturilor elementelor libere, cari constituiesc Transilvania, și fără considerare la pozițiunea etnică și geografică și la desvoltarea ei specifică, cari toate reclamă cu insistență această autonomie. Prin acest act poporul român se simte vătămat în drepturile sale istorice și naționale, pentru că:

– uniunea s-a enunțat fără participarea Românilor într-o formă corespunzătoare cu numărul lor și cu însemnătatea lor într-aceasta Țară, – s-a anunțat printr-o dietă care, ca atare, își avea reprezentanții săi pe baza legilor electorale din anii 1790–1791 și a legilor din 1848, adică a legilor din întunecatul feudalism etc.”²³

– Vătămat se simte de altă parte, poporul român, prin această uniune, pentru că prin acel act s-a lucrat la efectuarea unei fuziuni fără considerarea legilor, ce garantează autonomia acestei țări.

Uniunea și înăugurarea ei prin art. de lege 43: 1868 sunt desconsiderarea fățișe a tuturor drepturilor poporului român, ca element, care compune în absolută majoritate vechea Transilvanie, precum și a tuturor legilor fundamentale, cari asigură autonomia acestui principat, sunt înlăturarea totală a elementului român și o nedreptate atât din punctul de vedere legislativ și juridic, cât și politic.”²⁴

Afirmațiile și expresiile citate mai sus ale memoriului amintit - în care se afirmă că:

– „prin Uniune autonomia Ardealului a fost nimicită în mod nedrept, contrar dreptului public și cu drepturile acelor elemente, cari compun Transilvania” și

– „că prin Uniune poporul român se simte vătămat în drepturile sale

istorice și naționale, că uniunea s-a enunțat, fără ca românii să fi aderat la aceasta în proporție numerică și a importanței, ce ei reprezintă în această țară,”

– „prin o astfel de dietă, care și-a avut pe reprezentanții săi în baza legilor din anii 1790-1791”, adică origine „din epoca feudalismului întunecos” și că

– „Uniunea și inaugurarea prin art. de lege 43-1868 formează o nedreptate atât din punctul de vedere legislativ și juridic, cât și politic” cuprind în sine atacarea valabilității și a puterii obligatoare a legii Uniunii, adică a legii I. Transilvănene din 1848 privitoare la Unirea Ardealului cu Ungaria în sens restrâns luată, și a legii VII din 1848, și tot la fel a legii 43 din 1868 pentru executarea legilor Uniunii - afirmă actul de acuzare. – Deci este atacată valabilitatea și puterea obligatorie a legilor citate, îndeosebi prin aceea că, după înțelesul acelor cuvinte, legea pentru Uniune s-ar fi putut crede în mod valabil numai astfel dacă la dieta Ardeleană de la 1848 populația de limbă română din Ardeal ar fi fost reprezentată în proporția corespunzătoare preponderenței sale numerice și afirmativei sale importanțe, și dacă ea ar fi aderat la executarea legii pentru Uniune.

Art. 173 al codului penal prevede că delictul de agitație contra legii îl comite și urmează a se pedepsi cu temniță de stat pînă la 5 ani acela care atacă puterea obligatorie a legii, în modul arătat la art. 171, adică în vreo adunare în mod public, oral, sau prin răspîndirea, sau expunerea spre vedere publică a vreunui imprimat, scrisori, sau ilustrații.²⁵

Astfel s-a ajuns la acuzarea celor 23 de membri ai comitetului executiv al Partidului Național Român, care au fost următorii:

1. Dr. Ioan Rațiu, avocat, Sibiu
2. Gheorghe Pop de Băsești, moșier, Băsești
3. Eugen Brote, proprietar de tipografie, Sibiu
4. Dr. Vasile Lucaci, paroh, Sișești
5. Dimitrie Comșa, profesor, Sibiu
6. Dr. Dănilă P. Barcianu, profesor, Sibiu
7. Septimiu Albini, publicist, Sibiu
8. Nicolae Cristea, asesor consistorial, Sibiu
9. Iuliu Corioanu, avocat, Cluj
10. Patriciu Barbu, avocat, Reghin
11. Dr. Teodor Mihali, avocat, Dej
12. Dr. Gavril Tripon, avocat, Bistrița
13. Aurel Suciu, avocat, Arad

14. Mihail Veliciu, avocat, Chișineu (Criș)
15. Dr. Iuliu Terențiu Mera, medic, Șiria
16. Gavril Lazăr de Purcărești, protopop gr. cat., Carei
17. Vasile Ignat, avocat, Beiuș
18. Rubin Patiția, avocat, Alba-Iulia
19. Dr. Aurel C. Popovici, medic, Graz
20. Vasiliu Rațiu, vicar gr.-cat., Făgăraș
21. Gherasim Domide, paroh gr.-cat., Rodna Veche
22. Alexandru Filip, avocat, Abrud
23. Dr. Ioan Nichita, avocat, Zalău

Actul de acuzare față de Ioan Nichita a fost anulat, iar față de Iuliu Terențiu Mera, Gavril Lazăr, Vasile Ignat și Alexandru Filip s-a renunțat la acuză din partea procurorului.²⁶

c. Dezbaterea

Data procesului a fost fixată pe 7-25 mai 1894. În acest interval de timp s-au ținut 17 zile de dezbătere, anume în zilele de 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24 și 25 mai.

Tribunalul a fost constituit în felul următor:

Președinte: Baron Szentkereszty Zsigmond, președintele Tribunalului.

Judecători: Reinbold Artur

Dr. Issekutz Gyula

Judecător supleant: Ladislau Nestor

Ministerul public (parchetul): Vita Sándor, procurar-general

Aurel Lazar, procurar-regal.

Interpret: Dr. Robert Lehmann, interpret jurat al tribunalului pentru limbile germană-română.²⁷

După procedura obișnuită din prima zi de dezbătere, din cei 36 de candidați au fost aleși următorii jurați, prin tragere la sorți, cu multe discuții:

1. Dr. Balogh Károly
2. Dr. Nagy Mór
3. Dr. Pistory Mór
4. Dr. Koch Antal
5. Dr. Werner Rezső
6. Ladits Nándor
7. Gajzágó Manó
8. Nagy Kálmán
9. Molnár József

10. Nádházy Sándor
11. Dr. Bogdán Péter
12. Báró Feilitsch Artur

Ca jurați supleanți au fost aleși:

1. Ludovic Merza
2. Nicolae Székely
3. Conte Salay László
4. Dr. Gergely Sámuel

Prima dezbatere s-a ținut în ziua de 7 mai, cu următorul program:

- tabelul nominal al acuzaților (care a durat mai multe zile),
- acuzații își desemnează apărătorii,
- alegerea juraților.

În această zi s-au încins vii discuții în legătură cu folosirea limbii române la proces. În această privință hotărîrea instanței a fost ca:

- interogatorul acuzaților să se facă în limba lor maternă, prin interpret;
- dar refuză ca acuzații să poată comunica cu instanța direct în limba lor maternă și ca dezbaterile să se țină în limba română.

S-a mai discutat și chestiunea siguranței personale a acuzaților, deoarece cîțiva dintre ei au fost maltratați pe stradă, din care cauză nu s-au putut prezenta la dezbateri.

În a doua și treia zi de dezbateri, la 8 și 9 mai continuă interogatorul acuzaților privitor la datele lor personale, producîndu-se multe recursuri în casare.

În a patra zi, la 10 mai, primesc pedepse unii apărători renitenți, iar față de Eugen Brote și A. C. Popovici nu se poate ține dezbateri, deoarece sînt fugiți.

La dezbaterile din 11, 12 și 14 mai se țin discuții de amîinare și se fac declarații prealabile.

În ziua de 15 mai, a opta zi de dezbateri, se fac proteste cu privire la traduceri, acuzații și apărătorii lor cer ca instanța să declare că baza dezbaterii o formulează textul românesc al Memorandului și începe interogatorul propriu zis, care apoi durează și în zilele de 16, 17, 18 și 19 mai.

În ziua de 19 mai, a 12-a zi de dezbateri, Ioan Rațiu este acuzat, din partea procurorului, numai pentru dispozițiile sale luate în scopul promovării răspîndirii Memorandului, iar Patriciu Barbu numai pentru distribuirea efectivă a Memorandului, și se renunță la acuza față de Gavril Tripon.

La 21 mai se țin interogatorii, iar în ziua de 22 mai se face citirea, în toată extinderea, a Memorandului cu text unguresc.

La 23 mai se face citirea textului românesc al Memorandului și se declară terminată procedura de dovedire. Apoi ia cuvîntul procurorul general, cerînd ca acuzații să fie declarați vinovați de delictul de agitație, prevăzut la art. 173 cod. pen. În discursul său de rechizitoriu procurorul își motivează acuza în felul următor:

„...Autorii Memorandului vorbesc de drepturile naționale și istorice ale românilor Ardeleni, lezate prin Uniune, cîtă vreme este notoriu, și când și datele cele mai vechi ale istoriei dreptului patriei dovedesc, că nici în timpul decretării Uniunii la 1848, și nici mai înainte, de cînd Ardealul a ajuns sub suveranitatea coroanei ungare, românii în Ardeal nu aveau drepturi nici istorice, nici naționale. La asemenea drepturi ei s-ar putea referi numai atunci, dacă ar fi avut un teritoriu național separat, cu reprezentanță națională separată, îndreptățire de legiferare separată, și în general instituțiuni naționale separate; că fără acestea, într-o țară guvernată în mod constituțional, precum era de la început Ardealul, nu se pot închipui drepturi naționale, și peste tot o viață juridică națională. Ori însă în istoria dreptului patriei nicăieri nu se găsește nici-o urmă, că în Ardeal românii să le fi avut toate acestea.

Din contră, din constituția separată în vigoare pînă la anul 1848 a Ardealului și din toate legile sale de drept public reiese clar că populația cu buze române a Ardealului, ca atare, a fost direct exclusă dela exercițiul drepturilor politice.

Cu asemenea drepturi, cetățenii cu buze românești, au fost învestiți mai întâi prin legiuirile dela anul 1848, și iată cu toate acestea autorii Memorandului au contestat îndreptățirea de legiferare tocmai acelui parlament, creațiunilor căruia îi aparține și investirea românilor cu drepturi politice. Iar ceace privește dreptul istoric al românilor, des menționat în memorand, și violat prin Uniune, – drept pe care – așa cred – ei îl derivă încă din timpurile ocupației romane, – apoi aici observațiunea mea pe scurt tot este, că acel drept istoric, dacă el tocmai ar fi și existat vreo dată, – ceace însă nu este demonstrat, – dreptul istoric milenar al națiunii maghiare milenare l-a stins deja de mult”²⁸

„Acuzații nu au rămas între limitele dreptului de petiționare, ci dintre ei aceia, care au luat parte în calitate de membri ai comitetului executiv, la adunările ținute în zilele de 25–26 martie din anul 1892 trecut, ale comitetului executiv al așazisului partid național român, stabilind acolo textul Memorandului; au hotărît tipărirea lui în limbile maghiară, germană,

română, cum și franceză și italiană, - și distribuirea și expedierea acestuia nu numai în țară, ci și în străinătate, va să zică și răspândirea lui, și au executat chiar hotărârile adecă în această direcție. Acestora le aparțin dintre acuzați, cu numele: Gheorghe Pop, Dr. Vasile Lucaciu, Demetriu Comșa, Daniil P. Barcianu, Septimiu Albini, Nicolae Cristea, Iuliu Coroianu, Dr. Teodor Mihaili, Aurel Suciu, Mihai Veliciu, Rubin Patiția și Gherasim Domide.

Iar cealaltă parte a acuzaților a răspândit Memorandul prin distribuire sau expediere efectivă. Acestor din urmă le aparțin dintre acuzați, numiții Patriciu Barbu, Nicolae Roman, Ioan Munteanu, Dionisie Roman, Ioan Duma, Vasiliu Rațiu, cari în calitate de răspânditori efectivi ai Memorandului, și Dr. Ioan Rațiu, care a luat parte ca și complice în delictul de agitație comisă prin răspândirea Memorandului, prin faptul, că i-a dat instrucții lui Eugen Brote, pentru expediere și răspândire, pe care l-a înduplecat la aceasta.

...Pentru delictul de agitație comis prin răspândirea Memorandului, iar nu pentru petiționarea încercată la Majestatea sa, s-a deschis procedura penală contra acuzaților.”²⁹

Acuzații – deoarece nu-și pot exercita apărarea în felul cum ar dori - renunță la apărare. Doar Ioan Rațiu a încercat să explice și să motiveze pe scurt anumite probleme. El a declarat:

„Conferința partidului, ținută la anul 1883 a hotărât redactarea Memorandului, traducerea lui în mai multe limbi și înaintarea la Majestatea Sa. Tot în senzul hotărârii dată în anul 1892 de marea conferință, menționatul Memoriu a fost prezentat Cancelariei Majestății Sale. Iar comitetul executiv numai ca delegațiune a marei conferențe a luat asupra sa răspunderea, atât pentru textul complet al Memorandului, cât și pentru diferitele părți înscrinate ale acestuia...

Textul Memorandului cuprinde în sine doleanțele întregului popor românesc și pentru sanarea acestor doleanțe fără succes s-a adresat poporul românesc, atât parlamentului, cât și factorilor aceluia, și după ce acolo nu a putut să obțină un răspuns mângăetor sau sanare pentru doleanțele sale, a decis ca pentru sanarea doleanțelor să se adreseze Majestății Sale, Înalțului tron. Însă ce soarte a avut această petiție a noastră? Durere, Majestatea sa nu a primit plângerea, adică petiția. Ori acum, dacă factorii de drept constituțional ai țării au considerat justă și echitabilă această petiție, atunci ea ori trebuia supusă discuțiilor, – ori să se răzbune, fiindcă au înaintat asemenea cerere. Deoarece plângerea noastră cuprinsă în acest Memoriu nu a găsit remediu la locul destinat, au fost nevoiți, ca descoperindu-și

doleanțele, să înștiințeze publicitatea asupra stărilor prejudicioase.”³⁰

În ziua de 24 mai, adică în penultima zi de dezbateri, președintele tribunalului a stabilit speșele ce s-au ivit în cursul procedurii și procesului.

În ultima zi a procesului, la 25 mai, președintele rezumă rezultatul dezbaterii, care privește numai pe jurați și nu poate forma obiectul discuției. Se citesc chestiunile, în număr de 37, care se pun juraților. Președintele adresându-se juraților

- le dă instrucțiuni pentru lucrările lor,
- predă pentru ei: – actele instrucției și
– coala cu chestiunile puse.

Chestiunile puse juraților se referă la convingerea în conștiință a acestora dacă frazele din rechizitoriul scris al procurorului general regal din Cluj, și cuprinse în Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria, cuprind în sine într-adevăr delictul de agitație comis prin atacarea puterii obligatorii a legii și prevăzut la art. 173 cod. pen. Da sau nu? Apoi, referitor la fiecare acuzat, se pun două întrebări: dacă respectivul a luat parte la răspândirea Memorandului și dacă e vinovat de delictul prevăzut. Da sau nu?

După 2 ore de consultație a juriului, primul jurat dr. Werner Rezső citește verdictul colegiului juraților, după care președintele tribunalului, în numele Majestății Sale a Regelui, îl declară achitat și judecătoarește pe Vasiliu Rațiu, la fel și pe Nicolae Roman, Ioan Munteanu și Ioan Duma. Aceștia trei din urmă au fost atrași în proces mai târziu, pe parcurs, pentru răspândirea Memorandului, iar majoritatea juriului i-a considerat nevinovați.

Apoi Ministerul Public face propunere cu privire la măsura pedepsei. Cere ca acuzații declarați vinovați prin verdictul colegiului juraților să fie declarați și judecătoarește vinovați de delictul de agitație prevăzut de art. 173 cod. pen., aplicându-le pedeapsă peste măsura medie acuzaților: Gh. Pop, Dr. Vasile Lucaciu, D. Comșa, Dr. D. P. Barcianu, I. Coroianu, M. Veliciu, Dr. Teodor Mihali, M. Cristea, G. Domide, Rubin Patriția, A. Suciu, Dr. I. Rațiu, și sub măsura medie lui: Patriciu Barbu și Dionisie Roman.

Privitor la Septimiu Albini, din cauză de boală, dezbaterile se amână.

d. Sentința

După consultare, președintele tribunalului publică sentința, înregistrată sub nr. 2761/1894, conform căreia toți cei 14 acuzați judecătoarește se declară vinovați de delictul de agitație prevăzut de art. 173 cod. pen. și comis pe cale de presă în modul descris de art. 171 și pentru aceasta în baza art. 172 se condamnă la temniță de stat:

1. Dr. Ioan Rațiu:	2 ani
2. Gheorghe Pop de Băsești:	1 an
3. Dr. Vasile Lucaciu:	5 ani
4. Dimitrie Comșa:	3 ani
5. Dr. D. P. Barcianu:	2 ani și 6 luni
6. Nicolae Cristea:	8 luni
7. Iuliu Coroianu:	2 ani și 8 luni
8. Patriciu Barbu:	2 luni
9. Dr. Teodor Mihali:	2 ani și 6 luni
10. Aurel Suciu:	1 an și 6 luni
11. Mihai Veliciu:	2 ani
12. Rubin Patiția:	2 ani și 6 luni
13. Gherasim Domide:	2 ani și 6 luni
14. Dionisie Roman:	8 luni

După cum am mai amintit, procesul lui Septimiu Albini s-a separat, din cauză de boală, dezbaterile cu privire la dînsul amînîndu-se.

Toți acuzații sînt solidari la suportarea tuturor cheltuielilor de pînă la sentință și ale celor de apoi. Cheltuielile de executare a pedepselor vor fi suportate de fiecare condamnat separat.

Imprimarele tribunalului anunță părțile că au dreptul să-și înainteze și în scris recursul de casare, în 3 zile. Toți acuzații declară recurs.³¹

Recursurile acuzaților au fost respinse de către Curtea de Casație Ungară la 13 iulie 1894, la Budapesta, sub nr. 6416/1894.

Procesul lui Septimiu Albini s-a ținut la 9 octombrie 1894, el a fost declarat vinovat de delictul de agitație comis prin presă și a fost condamnat la închisoare pe 2 ani și 6 luni. Recursul a fost respins la 9 noiembrie 1894.

Procesul Memorandului s-a ținut la Cluj, în fosta „Redută orașenească” (mai tîrziu Cercul Militar), azi strada Memorandului.

Condamnații și-au ispășit pedeapsa în închisorile din Vác și Seghedin.

La 17 septembrie 1895 au fost grațiați următorii condamnați: Dr. Vasile Lucaciu, Iuliu Coroianu, Dr. Ioan Rațiu, Dumitru Comșa, Dr. D. P. Barcianu, Mihai Veliciu, Aurel Suciu.

Celilalți au fost eliberați între timp, datorită pedepsei lor mai mici.

Epilog

Ca încheiere țin să scot în relief câteva date, să zic așa statistice, sau momente care sînt interesante sau caracteristice din anumite puncte de vedere și care asigură un fel de colorit în noianul de date al procesului, după modesta mea părere.

Date statistice

– Cel mai vîrstnic dintre cei condamnați a fost dr. Ioan Rațiu cu 66 de ani, iar cel mai tînăr Septimiu Albini cu 33 de ani. Vîrsta medie a celor condamnați a fost de 46 ani.

– De religie ortodoxă au fost 7, de religie greco-catolică 8 condamnați.

– Cei 15 acuzați au fost condamnați, în total, la 31 de ani închisoare. Media de pedeapsă ar fi aproximativ 2 ani pe cap.

– Cea mai mare pedeapsă a primit-o Dr. Vasile Lucaci, 5 ani iar cea mai mică Patriciu Barbu, 2 luni.

– După ocupație, au fost condamnați: 8 avocați, 3 parohi, 2 profesori, 1 publicist, 1 moșier.

– Dintre acuzați 7 au fost aceia, pe care toți membrii juriului i-au găsit vinovați atît cu privire la răspîndirea Memorandului, cît și la delictul de agitație. Aceștia sînt:

1. Gheorghe Pop de Băsești
2. Dimitrie Comșa
3. Dr. D. P. Barcianu
4. Dr. Teodor Mihali
5. Mihail Veliciu
6. Rubiu Patiția
7. Gherasim Domine

– Cu privire la cei 4 acuzați care au fost considerați nevinovați și astfel au fost achitați, voturile juriului s-au împărțit astfel:

	v i n o v a ț i			
	în răspîndire		în delict	
	da	nu	da	nu
1. Vasile Rațiu	7	5	4	8
2. Nicolae Roman	8	4	3	9
3. Ioan Munteanu	7	5	1	11
4. Ioan Duma	4	8	1	11

– Dintre acuzați 2 s-au prezentat la dezbateri în uniformă preoțească (Dr. Vasile Lucaciu și Gherasim Domide), ceilalți în haină domnească.

– Cu privire la cunoștințele de limbă, 5 au declarat româna, 9 româna-maghiara și 1 româna-germana.

Alte constatări:

– Dintre cei 15 condamnați, doi au fost originari din părțile noastre, adică de prin comitatul Bichiș, ambii avocați, anume Aurel Suciu născut în Chitighaz și Mihail Veliciu avocat în Chișineu-Criș. Aurel Suciu și-a îndeplinit pedeapsa în închisoarea din Vác, de unde s-a reîntors acasă (la Arad) bolnav și nu cu mult timp după eliberare a decedat.

– Acei acuzați, care au iscălit Memorandul, în general s-au apărat prin faptul că Memorandul conține intenția și voința întregii națiuni române din Transilvania și Ungaria, iar ei reprezintă doar această voință, pentru care însă își asumă toată răspunderea ca membri ai comitetului executiv al Partidului Național Român.

– Cîțiva acuzați, printre care Dr. Ioan Rațiu și Aurel Suciu, au declarat că nu au fost prezenți la ședința de votare a Memorandului, respectiv că au participat doar la începutul acesteia, dar pe urmă au plecat înainte de votare. Totuși își asumă răspunderea pentru iscălitură, fiindcă au fost de acord cu conținutul documentului.

Concluzie:

Noi, românii din Ungaria, îndeosebi membrii Comunității Cercetătorilor și Creatorilor Români din Ungaria, dorim să cunoaștem istoria noastră, a strămoșilor noștri de pe aceste meleaguri. În acest scop încercăm să descoperim cît mai multe date posibile din trecutul strămoșilor noștri. Cunoșcînd mai bine trecutul nostru, ne vom da mai bine seama de identitatea noastră, pe care o vom putea păstra mai bine, mai eficace.

Astfel și întîmplările de la sfîrșitul secolului trecut ale românilor din Transilvania și Ungaria aparțin istoriei noastre și se cuvine să le cunoaștem și să le împrospătăm măcar la zile mari, la un secol de la cele întîmplate. Din acest motiv ne-am hotărît ca acum, în 1994, să ne ocupăm, să ne amintim de acel eveniment, să analizăm cauzele care au contribuit la ivirea întîmplărilor.

Cunoașterea evenimentelor istorice contribuie mult la apropierea și înțelegerea popoarelor conlocuitoare. Dacă cunoaștem mai bine trecutul, poate înțelegem mai bine prezentul.

Note

1. *Dicționar Enciclopedic Român*, vol. 3, p. 320.
2. *Enciclopedia „Új Magyar Lexikon”*, vol. 4, p. 596.
3. *Procesul Memorandului Românilor din Transilvania – Acte și date*. (Editura Buletinului Justiției, Cluj, 1933) vol. 1, p. 114.
4. Liviu Maior: *Filosofia politică-istorică a petiționalismului românesc* (1992) p. 176–177.
5. Idem, op. cit. p. 179 (cu referire la V. Netea: *Istoria Memorandului*, Colecția Transilvania. Fundația Regelui Mihai I, Buc, 1947. p. 49.)
6. Idem, op. cit., p. 179.
7. Idem, op. cit., p. 179–180.
8. Idem, op. cit., p. 190.
9. Idem, op. cit., p. 199–200.
10. Idem, op. cit., p. 220.
11. Idem, op. cit., p. 221–222.
12. Idem, op. cit., p. 222–223.
13. Idem, op. cit., p. 223.
14. Idem, op. cit., p. 220.
15. Idem, op. cit., p. 211–212.
16. M. Roșca: *Ecoul mișcării memorandiste în dezbaterile parlamentului maghiar*, *Acta Musei Napocensis*, V. 1968, p. 105.
17. Liviu Maior, op. cit., p. 212.
18. Idem, op. cit., p. 213–215.
19. Idem, op. cit., p. 218.
20. Idem, op. cit., p. 224.
21. *Procesul memorandului Românilor din Transilvania*, (Cluj, 1993) vol. I. p. 51–52.
22. Idem, vol. I, pag. 2, începînd cu rîndul 32, pînă la rîndul 6 al alienatului 2 de pe pag. 3.
23. Idem, vol. I, pag. 3 și 4, adecă de la rîndul 24, pînă la rîndul 31.
24. Idem, vol. I, P. 55–61.
25. Idem, vol. I, p. 59.
26. Idem, vol. I, p. 117.
27. Idem, vol. II, p. 297.
28. Idem, vol. II, p. 301–302.
29. Idem, vol. II, p. 303–304.
30. Idem, vol. I, p. 278–379.

Tiberiu Herdean

M. Blecher sau prizonieratul dureros al identității

Romanul românesc interbelic a realizat, prin performanța sa novatoare, un proces de sincronizare cu noile modalități ale expresiei artistice moderne. S-a urmărit, de pildă, o adecvare a retoricii genului românesc la sensibilitatea modificată a timpului. Mergînd în opoziție cu canoanele prozei de pînă atunci, s-a simțit incomod confortul poziției auctoriale al naratorului „omniscient” din secolul trecut, situat în condiția creatorului demiurgic. Infuzia dozei de iluzie a realității de către romancierii „obiectivi” s-a apreciat a fi exagerată și estetic desuetă. Scriitori ca Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu sau Anton Holban au pledat, concomitent, pentru o nouă viziune a lumii și a romanului, privită din punctul de vedere mai credibil al subiectivității angajate și nu din exterioritatea lipsită de implicație și miză existențială sau artistică. În fine, atenția s-a orientat din exterior spre interioritatea personajelor. Lumea a devenit – pentru acești „tineri furioși” – existentă în măsura și în felul în care a fost trăită.

Critica literară a vremii a sesizat apetitul sporit (al autorilor și al cititorilor) față de formele confesionale ale romanului, încît psihologicul a devenit o nouă paradigmă a verosimilității sau, cum s-au grăbit s-o denumească, a autenticității, noțiune intrată în terminologia criticii, fără să fie totodată și conceptualizată teoretic, decît la nivel eseistic.

Practic, narațiunea la persoana întîi a echivalat cu o nouă formă românească, aplaudată cu entuziasm. Lumea romanului a ieșit definitiv de sub tutela opresivă a romancierului de odinioară, revendicîndu-și dreptul la autonomie.

În deceniul al treilea și la începutul celui de-al patrulea s-a impus deci o nouă familie de romancieri, exploratori ai psihicului și conștiinței, ai experienței existențiale. În ciuda însă a elanului receptiv al criticii, susținătoare și aderentă la spiritul reformativ, unii scriitori au fost apreciați sau chiar supraapreciați, alții au fost ne-nțeleși și lăsați în umbră. Blecher s-a încadrat, nemotivat, în această a doua categorie de scriitori.

Rareori se întâmplă ca destinul vieții și al operei unui scriitor să se supună atât de perfect tragicului. Născut în 1909, Blecher își petrece viața, de la vârsta de nouăsprezece ani, din cauza unei boli a coloanei vertebrale, numită morbul lui pot – în diferite sanatorii din străinătate și România, imobilizat pe un pat botezat de el, în convorbirile sale cu prietenul Sașa Pană (care îl vizita cu regularitate la Roman) „patul meu de moarte”. Autorul unei plachete de versuri **Corp transparent**, a romanelor **Întîmplări în irealitatea imediată** și **Inimi cicatrizate**, precum a unui jurnal de sanatoriu, intitulat **Vizuina luminată** denunță totuși suferința, care nu a constituit pentru el sursă de inspirație, ci mai mult un accident ce-i oferea, pînă la moartea prematură la vârsta de douăzeci și nouă de ani, impulsul unei munci accelerate și perseverente, fiind de la un timp conștient de urmările posibile ale diagnosticului medical. Blecher era unul din cei mai de seamă autori pentru care luciditatea ca mod de a fi și a privi viața avea un mare preț, încît instalarea sa programată în suferința bolii ar fi periclitat tocmai această claritate ascuțită a gândirii la care ținea mult. Boala omului rămîne în afara operei scriitorului. Cu excepția lui Eugen Ionescu, Octav Șuluțiu, interpreții operei blecheriene au văzut în **Întîmplări în irealitatea imediată**, capodoperă a scriitorului, o proiecție în ficțiune a propriei sensibilități maladeive, iar romanul a fost considerat un fel de jurnal de sanatoriu. Confuzia a provenit din faptul că romanul a fost citit cu obișnuința formată de lecturile în care vocea auctorială subiectivă trimitea spre o identificare a autorului cu povestitorul. Cu totul alta este situația la Blecher, unde textul ridicîndu-se imediat la un sens abstract, nu mai putea fi valabilă atribuirea narațiunii unei persoane reale. Sașa Pană menționa că niciodată în convorbirile aproape săptămînale dintre ei, în primăvara anului 1936, nu se opreau asupra bolii, „marele bolnav avea altele de discutat și de întreat” și considera durerea fizică o imensă stupiditate, fără să-i atribuie un sens metafizic.

ÎNTÎMPLĂRI ÎN IREALITATEA IMEDIATĂ este un roman cu o viziune fără tradiții în literatura română – poate și de aici vin ezitățile comentatorilor –, iar căutînd spirite de rudenie în literatura universală, cel mai mult s-a invocat numele lui Franz Kafka, asemănările structurii personalităților fiind într-adevăr sesizabile. O posibilă analiză comparată, de pildă, a **CASTELULUI** cu **Întîmplările...** ar releva însă cu siguranță mai bine o similitudine a viziunii decît a organizării operei. Sînt romane ce se opun încercărilor de clasificare sau pomenirii corespondențelor care, fiind chiar depistabile, trădează mai mult asemănări ce despart. Opera lui Blecher stă sub semnul sincerității netrucate (a lui Kafka la fel), indiciu

esențial al autenticității – atât de elementar iradiază din ea sentimentul existențial, ficțiunea fiind inseparabilă de experiență. Opera nu mai este o îndeletnicire distantă, ci obiectivarea cugetării asupra condiției umane. Sîntem în artă în măsura în care sîntem în viață. „Tot ce scriu a fost cîndva viață adevărată” – afirmă Blecher în prima frază a *Vizuinii luminate*. Enunț emblematic și nu mai puțin înșelător, căci se referă în primul rînd nu la ridicarea biograficului la ficțiune, ci la trăirea în viață a imaginarului.

Pentru a plasa prezentarea ce urmează în context, vom rezuma primadată subiectul: un adolescent de o sensibilitate paroxistică – dar nu maladivă – își evocă niște întâmplări din copilărie și adolescență. Trezit la conștiință, copilul încearcă să definească realitatea imediată, în mod sistematic, bazîndu-se exclusiv pe propriile sale unelte. Povestirea este de fapt o evocare a evenimentelor din trecut pentru a clarifica nedumerirea existentă în prezent, formulată în întrebarea de natură ontologică, „cine anume sunt”. Și fiindcă „rezolvarea ei este cerută de o luciditate mai profundă, și mai esențială decît a creierului”, vom fi plasați în unele „spații blestemate” în care contactul copilului cu lumea este mai mult visceral decît mental. Criza identității trăită în prezentul adolescenței recheamă crizele copilăriei: „Numai în această dispariție subită a identității, regăsesc căderile mele în spațiile blestemate de odinioară...”

„Erau întotdeauna aceleași locuri în stradă, în casă sau în grădină cari îmi provocau „crizele”. Ori de cîte ori intram în spațiul lor, același leșin și aceeași amețală mă cuprindeau”.

Un asemenea loc era parcul orașului, plasat „unde va în lume”. Situarea parcului în univers trădează imediat punctul de vedere cosmic al personajului, în consecință definindu-i un statut și un rol incert, sugerîndu-i precaritatea oricărui gest hotărît: „n-aveam nimic de făcut în această lume, nimic alta decît să hoinăresc prin parcuri”. Sînt cuvintele copilului care trăiește condiția nedefinită a ființei mai mult decît a persoanei. Criza crește aici din aspectul vid al locului.

Un alt loc, malul găunos al rîului din marginea orașului, unde o fabrică de ulei își depunea extrasele de semințe de floarea soarelui, provoca crizele prin simțul olfactiv: „nările mi se umpleau de mirosul cojilor putrezite. El mă pregătea pentru „criză” ca un fel de scurtă perioadă de incubație; era un miros neplăcut și totuși suav. Așa erau și crizele”. Interesantă este aici ambiguitatea crizelor, plăcutul și neplăcutul lor fiind inseparabil, precum și rolul important pe care îl au organele sensoriale care fac posibilă o relație mai directă cu împrejurul. Personajul lui Blecher vrea să profite de orice experiență, fie și neplăcută, și pentru a obține informații cît mai autentice,

nedeformate de emoție, exclude din procesul cunoașterii psihicul. Chiar intelectul avînd numai funcție de înregistrare.

Spațiile mai puțin exotice ale crizelor sînt odăile închise, univers al obiectelor. O mulțime de obiecte populează romanul, o serie de expoziții a aparițiilor concrete. La Blecher însă obiectele nu sînt niciodată neutre ci, la fel ca și spațiile, diverse de la o apariție la alta. Cînd i se par active, capabile de metamorfoze, adică atunci cînd sînt în schimbare, sînt intime și familiare. În aceste momente și crizele sînt suave: „Entuziasmul de a exista într-o nouă aureolă, mă cuprindea și pe mine”. Cînd însă acestea îi par imobile, obișnuite, banale, atunci devin agresive, străine. În asemenea cazuri crizele sînt neplăcute: „Ceea ce era mai comun și mai cunoscut în obiecte aceea mă turbura mai mult”.

Nu avem de a face cu obișnuita convenție literară a antropomorfizării lucrurilor neînsuflețite, ci cu necesitatea ontologică de a înțelege esențialul existenței și din felul de „viață” al aparițiilor obiectuale. Dacă această lume îi apare copilului ca una plină de viață, atunci o trăiește euforic, dacă nu, atunci îl cuprinde spaima, deoarece lipsa de forță e pricepută ca lipsă de sens. Tînărul personaj aduce în gardă, dintr-un elan receptiv, tot ce poate purta semnificație relevantă. Nu exoticul în sine îl atrage, ci o potențială valoare semnificantă. Frica de neantul lucrurilor definitive îi provoacă crize. Dîndu-și seama însă de înșelăciunea simțurilor care sesizează mișcarea acolo unde nu e, personajul rămîne rezignat. „Trebuia să constat pînă la exasperare că trăiam în lumea pe care o vedeam. Nu era nimic de făcut împotriva acestui lucru”. Este o constatare clară și se referă la o lume determinată fatal într-o formă singulară.

Copilul aflîndu-se în faza incipientă a experiențelor sale, aș numi-o fază a promisiunii – practicînd rituri ciudate – el sfidează fixitatea: „Dacă, plecînd de acasă și mergînd pe drumuri diferite, reveneam întotdeauna pe urma pașilor mei, asta o făceam pentru ca să nu descriu cu mersul meu un cerc în care să rămîie închise case și copaci”. Gest eliberator deci, ca și următorul: „Dacă în timp de ploaie mă feream să ating pietrele din cursul șuvoaielor de apă, asta o făceam pentru a nu adăuga nimic la acțiunea apei și pentru a nu interveni în exercitarea puterilor ei elementare”. Aceste obiceiuri stranii vin să sprijine o amplificare permanentă a lumii, condusă de o energie universală dorită. Existența forței, ca o condiție a schimbării, ar dovedi intenționalitatea lumii, un înțeles legitim al ei. Pentru alter-egoul lui Blecher numai lumea în devenire este familiară.

Tehnica cunoașterii se bazează pe explicarea contactelor trăite fiziologic, căci sufletul – ca element subiectiv – este exclus din aparatul său receptiv.

Este amputat deci intenționat un segment al personalității, pentru a câștiga un plus de obiectivitate, lipsit de balastul psihicului.

Revenind la amintirile evocate de narator, e lesne de observat că acestea se organizează în jurul unor locuri și rituri obsesionale. Într-un adevărat roman al locurilor izolate ca niște microuniversuri, tânărul erou continuă să recheme secrete capabile să justifice lumea și să definească statului eului față de ea. În figura copilului-adolescent personajul adevărat al romanului este ființa.

Consumînd unele experiențe din copilărie, se constată că, în ciuda așteptărilor, nimic „nu poate merge pînă la capăt, nimic nu se poate desăvîrși.” „Ceea ce ar fi trebuit să fie o amplificare și mereu crescîndă fascinație a fost pentru mine un șir de renunțări și de reduceri crunte la banal; evoluția de la copilărie la adolescență a însemnat o scădere continuă a lumii și pe măsură ce lucrurile se organizau în jurul meu, aspectul lor inefabil dispărea...” – sîntem în faza promisiunii moderate a romanului. În ce constă „scăderea continuă a lumii”? Ineditul și noutatea ei ca semn al unei destinații subînțelese scade paralel cu trecerea anilor; lucrurile se îmbracă în zgura obișnuințelor și luîndu-și forma lor definitivă, asupra căreia se supranume perfect și înțelegerea lor convențională, devin tot mai greu de înțelese, solicitînd un plus de efort interpretativ din partea copilului care, în consecință, pune la punct o nouă metodologie de investigare. Renunță la sensul comun al lucrurilor: nu le acordă credibilitate decît atunci cînd ies din tiparele lor inerte și tind spre alte identități. Controlul neobosit, exercitat asupra elementelor disparate are funcția de a verifica dacă acestea se încadrează în procesualitate sau recad în autonomia lor goală. În concepția lui Blecher lucrurile false nu pot forma viață adevărată.

Uneori nici cele mai intime amintiri nu alcătuiesc un sentiment întreg: „Cu Clara am înțeles totul din prima zi, din prima clipă; a fost înființa mea aventură sexuală complectă și normală. O aventură plină de chinuri și așteptări, plină de neliniști și de scrîșnete de dinți, ceva ce ar fi semănat cu o iubire dacă n-ar fi fost o simplă continuitate a unei dureroase nerăbdări”.

Integritatea sentimentului numit din prejudecată iubire se dizolvă în chinuri și așteptări, în tricotajul exercitat de Clara cu premeditare; în toaletă, în tăceri, în parfum și, în sfîrșit, în act. Așa cum mai înainte obiectele, acum contactul cu o altă ființă îi produc aceleași nedumeriri ambivalente: misterioase și amare în același timp. „Era vorba de un „secret” cum ar fi fost vorba de un obiect: o masă ori un scaun”. Pulverizării lumii obiectuale i se adaugă atomizarea regimurilor interioare.

Aspect pozitiv au alte locuri din copilărie, ca de pildă cinematograful,

panopticul și bilciul. „Personagiile de ceară erau singurul lucru autentic din lume; ele singurele falsificau viața în mod ostentativ, făcând parte, prin imobilitatea lor stranie și artificială din aerul adevărat al lumii.” Explicație cât se poate de clară. Panopticul, ca și bilciul sau cinematograful, sînt toposuri ale falsului, al superficialității, unde esența și aparența se contrazic în mod manifest, unde copia este viabilă și iluzia este ridicată la drept de putere. Sînt domiciliile ale neînțelegerii. Figurile de ceară și cele din alte materii, precum diferitele mărunțișuri învechite, pentru care personajul manifestă interes ciudat, demască decorativitatea totalității și totodată insuficiența ei ontologică. În viziunea lui Blecher originalul și falsul își pot schimba locul.

Hoinărind prin bilciul din luna august, copilul își descoperă propria sa imagine în vitrina unui barac de fotograf: „Întîlnirea aceasta bruscă cu mine însumi, imobilizat într-o atitudine fixă, acolo la marginea bilciului, avu asupra mea un efect deprimant. Înainte de a ajunge în orașul meu, ea călătorise desigur și prin alte locuri, necunoscute mie. Într-o clipă avui senzația de a nu exista decît pe fotografie. (...) Toată viața mea proprie, a celui ce stătea în carne și sînge dincolo de vitrină, îmi apărură dintr-o dată indiferentă și fără însemnătate, așa cum persoanei vii de dincoace de sticlă îi apărea absurde călătoriile prin orașe necunoscute ale eului fotografic.” În această optică am fi tentați să descoperim metoda relativizării realității a prozei moderne, de multe ori gratuită. Însă imaginea absurdului se bazează aici pe experiența unui copil sincer, și nu pe o convenție literară premeditată. Trăind cu presentimentul unei vieți scurte, scriitorul și-a jucat viața pe o singură carte și nu și-a permis luxul experimental al curentelor literare la modă. La el ficțiunea și realitatea mergeau paralel, dintr-o necesitate a urgenței.

Așteptările naratorului sînt susținute de evenimente ce merg în direcția viabilității universale: „Un porc se scărpină de gard și mă opream minute întregi să-l privesc. Nimic nu întrecea în perfecțiune hîrșiiul perilor așpri pe lemn: găseam în el ceva imens de satisfăcător și o liniștitoare asigurare că lumea continuă să existe...” La fel, promițătoare îi par vechiturile și obiectele demodate ale unui schop imaginar: vederi învechite, poze decolorate și îngălbenite, timbre inutile, poșete de catifea uzate etc - toate, avînd o istorie (o devenire realizată) a lor, adică o logică a lor, refac laolaltă iluzia nostalgică a unei vieți autentice. Nostalgie intelectuală și nu una sentimentală.

În schimb, devine crud tot ce apare în prezent fără precedent, fără trecut. Un pasaj, mai lung, ilustrează duritatea exteriorului ne-nțeleș, precum și

arta povestirii lui Blecher: „Cînd ajunsesei în piață oamenii descărcau carne pentru bărcile măcelarilor. Duceau în brațe jumătăți de vite roșii și vinete, umede de sînge, înalte și superbe ca niște prințese moarte. În aer mirosea cald a carne și urină; măcelarii atîrnau fiecare vită cu capul în jos, cu privirile globuloase și negre îndreptate spre podea. Ele se înșirau acum pe pereții albi de porțelan ca niște sculpturi roșii tăiate în cea mai variată și fragedă materie, cu reflexul apos și irizat al mătăsurilor și limpezimea turbure a gelatinei. În marginea burții deschise spînzura dantela mușchilor și șiragurile grele ale mărgelilor de grăsime. Măcelarii băgau mîinile lor roșii înăuntru și scoteau măruntaie de preț pe care le așezau pe masă: obiecte de carne și de sînge rotunde, late, elastice și calde.

Carnea proaspătă strălucea catifelată ca petalele unor trandafiri monstruoși, hipertrofiați. Zorile se făcuseră albastre ca oțelul: dimineața rece cînta cu un sunet profund de orgă.

Caii de la căruțe priveau oamenii prin ochii lor veșnic înlăcrimați; o iapă dete drumul pe caldarîm unui șuvoi fierbinte de urină. În balta, pe alocuri înspumată, pe alocuri clară, cerul se oglindea adînc și negru.

Totul deveni îndepărtat și dezolant. Era dimineață; oamenii descărcau carne; vîntul mă pătrundea sub haine; dîrdîiam de frig și nesomn: în ce fel de lume trăiam?”

De ce această întrebare din urmă? Naratorul ne vine însuși în ajutor: „Toate evenimentele erau astfel sortite să apară în viața mea sacadat și brusc, fără puțință de înțelegere, izolate în conturul lor, de orice trecut.” În spectacolul descărcatului de carne, de o densitate halucinantă, lumea își ascunde cu abilitate goliciunea.

Fiindcă interpretarea lumii în nenumăratele sale forme obiectuale i se pare imposibilă sau inefficientă din singurul punct de vedere de care dispune, naratorul încearcă noi perspective de observație, identificîndu-se cu poziția altor ființe. „Cîteodată vroiam să fiu cîine, să privesc lumea aceea udă din perspectiva oblică a animalelor, de jos în sus, întorcînd capul.” Alteori alteritatea organică a copacilor îi stimulează metamorfoze ritualice: „Mîngîiai trunchiul așa ca și cum aș fi bătut pe umăr un prieten. „Camarade copac!” (...) Simțeam bine circulînd în mine o sevă nouă și puternică...” Aceste alternanțe de perspective îi prevestesc însă o cu totul mai gravă consecință, și anume: indivizibilitatea propriei sale persoane. Terorizat de prizonieratul dureros al identității, copilul rîvnește evadarea din sine, ca o depășire a condiției limitate. „În casele acelea aș fi vrut să trăiesc, să mă pătrund de intimitatea lor, (...) Ce n-aș fi dat să pot intra în cutare sau cutare odăiță, pășind familiar și trîntindu-mă ostenit pe divanul

vechi, între pernele de creton înflorat? Să capăt acolo altă intimitate, să respir alt aer și să devin eu însumi un altul... Întins pe divan să pot găsi deodată în mine amintiri pe cari nu le-am trăit”.

Cum la începutul romanului dedublarea ca formă a multiplicării eului părea doar o exagerare a identității și nu una reală, acum transpunerea eului în alte medii, mai sănătoase și proaspete, va deveni la fel una irealizabilă. „Pentru înțîia oară îmi simțeam capul strîns puternic în scheletul craniului. Îngrozitor de dureros prizonierat.” Constată o promisiunii pierdute – scheletul craniului ca limitare în ipseitate. În viziunea scriitorului nu lipsa identității provoacă exasperări, ci identitatea însăși.

Excluderea din multitudine și fixarea în singularitate mobilizează tentația integrării în organic, a solidarizării cu elementarul: „În fața mea se întindea maidanul muiat de ploaie ca o imensă baltă de noroi. (...) Întîi ezitai. În mine mai luptau cu forțe de gladiatori muribunzi ultimele urme de educație. (...) Întrai în noroi mai întîi cu un picior, apoi cu celălalt. Ghetele mele alunecară plăcut în aluatul elastic și lipicios. Eram acum crescut din noroi, una cu dînsul, ca țîșnit din pămînt.

Era sigur acum că și arborii nu erau alta decît noroi închegat, ieșit din scoarța pămîntului. Culoarea lor o spunea îndeajuns. Și numai arborii? Dar casele, dar oamenii? Mai ales oamenii. (...)

În zadar se învăliseră în alba lor piele mătăsoasă și se îmbrăcaseră în haine de stofă. În zadar, în zadar... În ei zăcea implacabil, imperios și elementar noroiul; noroiul cald, gras și puturos. Plictiseala și stupiditatea cu care își umpleau viața arătau și ele îndeajuns aceasta.

Eu însumi eram o creație specială a noroiului, un misionar trimis de el în această lume. (...)

Umezeala lui elastică și mirosul lui crud mă primeau pînă în adîncuri pentru că le aparțineam pînă în adîncime. Cîteva aparențe, pur accidentale, ca de pildă, cele cîteva gesturi ce eram capabil să le fac, părul de pe cap fin și subțire, ochii sticloși și umectați, mă despărțeau de imobilitatea și străvechea lui murdărie. Era puțin, prea puțin...”

Extatica tentativă a contopirii în noroi poartă iarăși un sens dublu: substanța primară a ontogenezei este odată familiară, fiind sursa comună a tuturor existentelor (nu în sensul legendei „din pămînt ai ieșit și în pămînt te vei întoarce”), altădată străină, deoarece limitează dimensiunile ființei umane.

Gesturile omenești au aici sursă materială: „Ceea ce luam drept durere nu era în mine decît un slab colcăit a noroiului, o prelungire protoplasma-

tică modelată în cuvinte și rațiuni” sau „ezitări de zeci de kilograme, (...) turburări și vertigii de carne și sânge”. Prin urmare, lumea materiei nu are ce să facă cu componentele subiectivității - emoția, ideea îi sînt străine. Sentimentul îl exclude din noroi, noroiul de pe picioare îl exclude din social. Cerc vicios. Trecerea de la o condiție la alta e și de data asta imposibilă: „Toate lucrurile, toți oamenii erau închiși în trista și mica lor obligație de a fi exacti, nimic alta decît exacti. (...) Lumea n-avea puterea de a se schimba cîtuși de puțin, (...) orice inițiativă devenea de prisos, dacă nu chiar imposibilă. (...) Ce puteam oare face împotriva unei exactități atît de aspre?” Ce-i drept, personajul lui Blecher a probat o mulțime de ieșiri din capcana eului – și dacă fără succes, a rămas, totuși nu cu mîinile goale, ci cu o confirmare: „Viața ta a fost așa și nu altfel” – cum îi spunea soția unui prieten, de care se îndrăgosti fără să știe și în felul lui. „În fraza aceasta zace melancolia de a fi unic și limitat...” Fixitatea lumii în exactitate determină fixitatea ființei în identitate. Conjuncturi la fel de deficitare: prima pentru lipsa de energie funcțională, a doua pentru subordonare implicită primei.

Epuizînd etapele unei călătorii în locuri de sensuri virtuale în vederea definirii „bizarei aventuri de a fi om”, adolescentul se plasează în vis, în acest analogon al realității, pentru a încerca un caz ultim de ieșire în alteritate: „Văd în vis și simt poziția în care mă aflu, știu în care pat și în care odaie dorm, visul meu se mulează ca o piele subțire și fină peste poziția mea adevărată...” Am spune: drumul a luat sfîrșit și e inutil a împinge lucrurile mai departe. Visul e doar o copie a realității în somn. „În lume nicăieri, și în nici o împrejurare, nu se întîmplă niciodată nimic.” – conchide personajul lui Blecher.

În viziunea scriitorului veșnic tînăr lumea nu este rea, nu este bună, este una imposibil de apreciată fiindcă incapabilă să răspundă la întrebările-i adresate. Este mută în mod involuntar, însumînd lucruri și mișcări fără devenire. În asemenea condiții luciditatea nu mai poate fi un privilegiu, ci mai mult o fatalitate. „Cîtă luciditate, atîta dramă” – susținea, la fel, contemporanul lui Blecher, Camil Petrescu.

Romanul **Întîmplări în irealitatea imediată** – în ciuda sensului metafizic pe care îl include – reprezintă o povestire adevărată, ingenuă și de o sinceritate nemaîntîlnită, proprie vîrstei fragede a povestitorului. O capodoperă a literaturii române prea puțin cunoscută, care merită, poate, să fie reafirmată.

Bibliografie

1. Octav Șuluțiu: *M. Blecher*, în *Scriitori și cărți*, București, Editura Minerva, 1974, p. 198–204.
2. Georgeta Horodincă: *M. Blecher – delir esențial*, în *Structuri libere*, București, Editura Eminescu, 1970, p. 41–80.
3. Ion Negoitescu: *M. Blecher sau „bizara aventură de a fi om”*, în *Engrame*, București, Editura Albatros, 1975, p. 119–139.
4. Pompiliu Constantinescu: *M. Blecher: Întîmplări în irealitatea imediată*, în *Scrieri*, Editura Pentru Literatură, București, 1967, p. 314–317.
5. Nicolae Balotă: *M. Blecher și realitatea mediată a creației*, în *De la Ion la Ioanide*, Prozatori români ai secolului XX, București, Editura Eminescu, p. 153–181.
6. Radu G. Țeposu: *Noroiul și placa de gramofon*, în *Viața și opiniile personajelor*, București, Editura Cartea Românească, 1983, p. 98–107.
7. Nicolae Manolescu: *Prin niște locuri rele*, în *Arca lui Noe*, vol. III., București, Editura Minerva, 1983, p. 55–75.
8. Mihai Zamfir: *Maestrul din umbră*, în *Cealaltă față a prozei*, București, Editura Eminescu, 1988, p. 139–175.

Ana Borbély

Observații cu privire la transcrierea textelor dialectale românești din Ungaria

Orice culegere de material dialectal presupune stăpînirea în prealabil a unui **sistem de transcriere fonetică**, adică a unui număr de semne suficient pentru a nota varietatea lingvistică teritorială (Caragiu Marioțeanu 1975). Transcrierea fonetică este în primul rînd aplicată de dialectologi, adică de culegătorii textelor dialectale și bineînțeles de transcriptorul textelor. Dar nu trebuie scăpat din vedere că dialectologia nu este unicul domeniu de aplicare a transcrierii fonetice. Publicarea în condiții științifice a textelor folclorice implică depășirea limitelor impuse de notarea ortografică. Chiar beletristica - amintim doar parodiile de grai moldovenesc și ardelenesc realizate de Caragiale - și în special reportajul și teatrul recurg la artificii grafice, pentru a reda pronunțări regionale specifice (Vulpe 1984).

Unul și același sistem de transcriere fonetică poate fi aplicat diferențiat, în funcție de scopul urmărit. În măsura în care materialul dialectal interesează ca mostră de limbă vorbită, rigoarea transcrierii se aplică și la accidentele de formulare: ezitări, corectări, repetări, pauze de gîndire sau de respirație etc. Toate acestea sînt neinteresante pentru folclorist sau pentru dialectologul preocupat exclusiv de fonetică și morfologie, dar oferă un material bogat pentru un cercetător preocupat de limba vorbită (Vulpe 1984). Emil Petrovici, publicînd *Folklor din valea Almăjului*, în „Anuarul Arhivei de folklor” a simplificat mult notația inițială, realizată în sistemul *Atlasului lingvistic român* (ALR), deoarece interesul principal al culegerii nu era cel lingvistic.

Se înțelege că o notare fonetică nu-și propune să redea toate nuanțele sunetelor dintr-o limbă (Caragiu Marioțeanu 1975), adică „redarea exactă, prin scris, a sunetelor vorbite este o utopie” (Rosetti 1982). În orice caz, transcrierea textelor dialectale necesită fie o transcriere **riguroasă** (aplicată de foneticieni), fie o transcriere **aproximativă** (aplicată de folcloriști și de cercetătorii preocupați de morfologie etc.).

După natura semnelor utilizate pot fi distinse următoarele tipuri de sisteme de transcriere:

- sisteme **alfabetice** și **nealfabetice**.
- sisteme **monotip** și **diacritice**.

Sistemele **nealfabetice**, numite și descriptive, își propun să noteze, analitic, rolul și forma pe care o au organele vorbirii în timpul emiterii sunetelor. Sistemele **alfabetice** sînt alcătuite pe baza alfabetelor obișnuite (latin, grecesc, chirilic etc.), la care se adaugă un număr mai mult sau mai puțin ridicat de semne diacritice sau litere din alte sisteme de scriere. Cel mai cunoscut sistem alfabetic este acela propus de l'Association phonetique internationale, 1881 (Paul Passy, Daniel Jones). La baza acestui sistem stă evitarea semnelor diacritice și folosirea în exclusivitate a literelor și a semnelor de punctuație din alfabetele existente. Sistemul API este folosit în studiile de fonetică și în dicționarele și manualele de învățare a limbilor străine. Acest sistem nu a putut fi aplicat la toate limbile, cum au sperat autorii lui. Aproape fiecare școală dialectologică și-a creat sisteme de transcriere adaptate la specificul limbii respective.

Într-un sistem **monotip** varietatea se obține din completarea inventarului alfabetului latin cu elemente din cel grecesc și cu o serie de litere latine modificate. Sistemele bazate pe utilizarea semnelor **diacritice** sînt cele mai flexibile sisteme, căci valoarea de bază a unei litere poate fi modificată prin semnele care i se adaugă. Pentru limbile europene, calitățile și modificările notate în mod curent, în acest fel sînt următoarele:

- lungimea sau scurtimea sunetelor;
- deschiderea și închiderea vocalelor;
- labializarea vocalelor;
- nazalitatea vocalelor, în diferite grade;
- deplasarea locului de articulare a vocalelor;
- asurzirea vocalelor și a consoanelor;
- slăbirea articulației consoanelor;
- palatalizarea consoanelor, în diferite grade;
- caracterul silabic al consoanelor;
- diferențe în privința locului de articulare a consoanelor;
- deosebire între vocale și semivocale;
- accentul: în cuvînt, în sintagmă și în frază (Vulpe 1984:22)

Sistemele de transcriere românești prezintă unele trăsături comune și unele deosebiri de la o epocă la alta, de la un autor la altul. Matilda Caragiu Marioțeanu a evidențiat deosebirile și trăsăturile comune ale sistemelor de transcriere românești. Ca trăsături comune menționăm:

- a, Toate sînt sisteme alfabetice.

b, Toate se bazează pe alfabetul latin, la care se adaugă sau nu semne din altele alfabete, mai ales din cel grecesc.

c, În afară de sistemul de transcriere folosit pentru ALR, toate celelalte sisteme întrebunțează, la nevoie, două litere pentru o singură realitate fonetică.

d, Pînă la sistemul de transcriere al ALR-ului, toate celelalte sisteme au dat o notare largă (evident, în grade diferite de la un cercetător la altul).

e, Toate sistemele de notare românești folosesc, în proporții diferite, semne diacritice (Caragiu Marioțeanu 1975:41).

(În ce privește deosebiriile dintre sistemele de transcriere românești, v. Caragiu Marioțeanu 1975:41-43).

Principiul de care trebuie să se țină seamă, cînd se adoptă un sistem, este să nu se întrebunțeze prea multe semne speciale, care îngreunează citirea și încarcă memoria (Rosetti 1982:138). Pentru redarea științifică a sunetelor trebuie – după Al. Rosetti – să se noteze următoarele elemente caracteristice rostirii:

1. *accentul dinamic*;
2. *cantitatea* (dacă e cazul);
3. diferența dintre două *grupuri vocalice* rostite cu *hiat* sau cu *diftong*: *ea* și *gá* (diftong), *ia* și *yá* (diftong);
4. *gradul de deschidere* sau de *închidere* al unei vocale;
5. sunetele *intermediare*, cele slab sau foarte slab perceptibile, sau sunetele pe cale de a dispărea (Rosetti 1982:138–139).

Dialectologii maghiari și-au constituit în 1941, un sistem propriu de transcriere fonetică, adaptat limbii maghiare (v. Szabó 1942).

Textele folclorice românești din Ungaria pînă în prezent au fost transcrise în două moduri: cu o transcriere alfabetică fără semne diacritice (v. Hoțopan 1977, 1981; Borza 1982) și cu un sistem de transcriere cu semne diacritice (v. Domokos 1968, 1989).

În sistemul de transcriere fără semne diacritice transcriptorii textelor românești din Ungaria au realizat transcrierea cu alfabetul limbii române. Multe particularități dialectale s-au putut reda cu acest sistem de transcriere. Dintre acestea le amintesc pe cele mai importante, formulînd totodată, acolo unde este cazul, propuneri de ameliorare:

Vocalismul

- rostirea lui *ă* în locul lui *e*: *păstă* (peste), *dă* (de), *dăcît* (decît), *șasă* (șase).
- rostirea lui *î* în locul lui *e*: *đicît* (decît), *pîntru* (pentru).

– schimbarea de timbru *i* – *î* produs – în cele mai multe cazuri – sub influența durificării consoanelor *s*, *ț*, *z*: *sîngur* (*singur*), *peșit* (*peșit*), *zî* (*zi*).

– rostirea fără semivocală în cuvintele: *cînele* (*cînele*), *mîne* (*mîne*). (Se propune transcrierea: *cînilē*, *mîñe*.)

– rostirea *o* în locul diftongului *ău*: *tată-so* (*tatăl său*).

– rostirea lui *i* în locul lui *e* în forma de plural articulată a unor substantive: *cîmile* (*cînele*), *fetile* (*fetele*). (Se propune notarea: *cînilē*, *feťilē*.)

– notarea elementelor semivocalice dezvoltate în anumite cuvinte (la inițială sau în interior), fără a se marca, însă, caracterul semivocalic al acestora: *auur* (*aur*), *luuat* (*luat*), *răuu* (*răul*), *rîuu* (*rîul*), *uaie* (*oaie*), *uări* (*ori*), *uătii* (*ochii*), *uom* (*om*), *zîuua* (*ziua*), *zmăuu* (*zmeul*). (Se propune transcrierea: *auur*, *luuat*, *răuu*, *rîuu*, *uajē*, *uărj*, *uăt'i*, *uom*, *zîua/zuua*, *zmăuu*.)

i: *călchiie* (*călchie*), *ciielaltă* (*cealaltă*), *fiie* (*fie*), *găiină* (*găină*), *sărăcie* (*sărăcie*), *să-mbie* (*se îmbie*), *ar trăbuii* (*ar trebui*), *undiie* (*unghie*). (Se propune notarea: *călk'ijē*, *cijelaltă*, *fije*, *ar trăbuij*, *und'ijē*.)

Consonantismul

– durificarea consoanelor *s*, *z*, *ț*: *sara* (*seara*), *az* (*azi*), *auzî* (*auzi*), *verz* (*verzi*), *zamă* (*zeamă*), *ține* (*ține*), *tăț* (*toți*), *părț* (*părți*).

– rostirea *j* în locul *ge* (*gi*): *ajunje* (*ajunge*), *fuji* (*fugi*), *traje* (*trage*), *jenunte* (*genunche*).

– dispariția lui *r* din grupurile consonantice *pr-*, *-ntr-*, *-str-*, *vr-*: *pîn* (*prin*), *înt-o* (*într-o*), *nost* (*nostru*), *vost* (*vostru*), *vo* (*vreo*).

– apariția unui element palatal după un *m* urmat de *e/i*: *mneo* (*meu*), *mnilă* (*mîlă*), *mnireasă* (*mireasă*). (Se propune transcrierea: *mñeu*, *mñilă*, *mñireasă*.)

– apariția unui element palatal după *b* urmat de *ia/ie*: *bdeata* (*biata*), *bdetu* (*bietul*). (Se propune notarea: *bd'ata*, *bd'etu*.)

– apariția unui element palatal după *p* urmat de *ia/ie*: (*p*)*tatră* (*piatră*), (*p*)*terdut* (*pierdut*). (Se propune transcrierea: (*p*)*t'atră*, (*p*)*t'erdut*.)

Lipsurile acestei transcrieri sînt că nu redau rostirea graiurilor noastre din Ungaria, iar cea mai importantă deficiență constă în faptul că se notează, adesea, prin același semn două realități fonetice (sunete) diferite. Iată cîteva exemple:

– *e* pentru *e* și pentru *ę*: *veci* (*veci*), *be* (*bea*). (Se propune notarea: *več*, *be*.)

În graiurile noastre românești *ę* deschis are și rol de a distinge două forme gramaticale. În transcrierea aceasta substantivele feminine articulate cu articol enclitic și cele nearticulate sînt transcrise la fel. Tot așa *cruce* apare pentru forma nearticulată, dar și pentru cea articulată. (Se propune

transcrierea acestor două forme în felul următor: *cruțe, cruțe*. La sfârșitul studiului de față voi cita câteva fragmente din volumele de folclor amintite. În aceste citate cuvintele *bătaie, găzdoie* și formele lor articulate sînt transcrise identic. (Se propune transcriere diferențiată: *bătaie; bătaie și găzdoie; găzdoie*.) Funcție distinctivă are *ę* în verbul *a merge*: la indicativ prezent se rostește forma *mere* (*merge*), iar la imperfect persoana amintită: *merę* (*mergea*) (v. Borbély 1990:15). În transcrierea amintită aceste două forme sînt realizate cu aceeași formă: *mere*.

– *i* pentru *i* vocalic: *sărit* și pentru *i* semivocalic (*i*): *o-nviiet* (*inviat*). (Se propune transcrierea: *o-nviiet*.)

– *u* pentru *u* vocalic: *durmit* și pentru *u* semivocalic (*u*): *uaie* (*oaie*), (Se propune notarea: *uăie*.)

– *n+i* pentru *n+i*: *nici/nicii* și pentru *n+i*: *nime* (*nimeni*), *vini* (*veni*). (Se propune transcrierea: *nič/niči* și *nime, vihi*.)

– *t+e* pentru *t+e*: *ieste, poveste, veste* și pentru *t'+e*: *frate* (*frate*), *lapte* (*lapte*), *bate* (*bate*). (Se propune notarea: *ięste, povește, vęste* și *frat'e, lapt'e, bat'e*.)

Al doilea sistem de transcriere (cu semne diacritice) este utilizat de Sámuel Domokos, în volumul *Horele morților ale lui Teodor Sava*. În acest sistem de transcriere se utilizează semne diacritice. Cu toate că această transcriere fonetică se străduiește să redea mai bine rostirea limbii române din Ungaria, are și unele lipsuri. Caracteristicile pozitive ale acestui sistem de transcriere sînt următoarele:

– se noatează semnul de deschidere în cazul lui *ę*, în locul lui *e*, *ea* în cuvinte: *męle* (*mele*), *męre* (*merge*), *vęste* (*veste*), *a mę* (*a mea*), *bę* (*bea*).

– se notează deosebirea între vocale și semivocale: *familięe*, *zuęa*.

– se utilizează semnul de palatalizare în cazul consoanelor labiale (*p, b, m*), dentale (*t, d, n*) și oclusivei palatale (*k'*): *t'ępt* (*piept*), *abd'ę* (*abia*), *mńireęsă* (*mireasă*); *pat'ime* (*patime*), *ind'e* (*unde*), *veńit* (*venit*); *unt'į* (*unchi*).

Sistemul lui Domokos este, în acest sens, remarcabil, deși unele inadverențe există:

– *o* deschis este notat *oa* (difting): *boală, voastă*. (Se propune transcrierea: *bolă, vopstă*.) În Ungaria în locul diftongului *oa* totdeauna se rostește un *o* deschis (*o*). În cadrul unei anchete din 1990, în comuna Chitighaz, am aplicat un test lexic atît la adulți (cu un eșantion de 60 de locuitori originari din sat), cît și la copii (50 de elevi de la școala română din loc, din clasele a 5-a, a 6-a, a 7-a și a 8-a). În acest test lexic între altele am studiat rostirea diftongului *oa* din cuvintele: floare, ploaie, soare, scoacă („brînză de vacă”). Rezultatele acestui test au dovedit, la fel, că în Ungaria diftongul *oa* este rostit cu *o* deschis, adică *flore, ploie, spre, scpcă* (v. Borbil 1991:56).

– în unele cuvinte este inconsecvent notat rostirea lui *u* vocalic și semivocalic: *auzit, aūd, cuvîntu', trupu'*. (Se propune notarea: *auzuzît, aūud, cuvîntu, trupu.*) Este corect notat rostirea lui *u* vocalic și semivocalic în cuvîntul *luuat*.

– africata alveo-platală *č* este transcrisă prin *č*, cu semn diacritic. În transcrierea fonetică a ALR-ului după sunetul notat *č* se notează numai *ă: čăr (cer)* (Caragiu Marioțeanu - Giosu - Ionescu-Ruxăndoiu - Todoran 1977:9) fiindcă *č* avînd timbru palatal, nu admite după el *ă*, așa precum după *č* (dur) nu poate să apară un *e, i*. În Ungaria, din cauza lui *č* sunetul *e* nu se rostește *ă*, ci rămîne *e: čer*. Astfel ar fi mai bine dacă am trece la folosirea semnului *č* în loc de *č*: *čer*.

– se păstrează, din ortografia curentă, literele *e, i*, următoare, chiar și în cazul cînd sînt lipsite de acoperire fonetică: *dulčii mei frați, čęasu', pičior, prunči, prunčii*. (Se propune transcrierea: *dulči, času, pičor prunč, prunči.*)

– nu este notată durificarea lui *z* și *ț*: *astăzi, frați, îți, tăți, ți-am, țipat*. (Se propune notarea: *astăz, fraț, îț, tăț, ț-am, țipat.*)

– consoanele palatalizate sînt transcrise prin *t', d', n'*, cu semn diacritic, dar se păstrează, din ortografia curentă, literele *e, i* următoare, chiar și în cazul cînd sînt lipsite de acoperire fonetică: *moart'ęa, așt'ęaptă, ńęamuri, ańi, t'iar*. (Se propune transcrierea: *mort'e, așt'aptă, ńamuri, ań, t'ar/t'ară.*)

– utilizarea literei maghiare *Gy* în locul lui *D'*: *Gyurcă (D'urcă)*.

Într-un volum care conține texte românești din Ungaria, autorul afirmă că în cartea sa „particularitățile fonetice rămîn în bună parte ascunse, din lipsa unei transcrieri fonetice” (Hoțopan 1977:131). Citind această propoziție și răsfoind culegerile noastre folclorice și dialectale am ajuns la concluzie că ar fi mai bine dacă și noi, românii din Ungaria am avea o transcriere fonetică a noastră, astfel încît cei care ar dori să transcrie în mod științific un text român, cules pe teren, să aibă la îndemînă un sistem. Acest sistem trebuie să fie cît se poate de consecvent, și capabil să redea adecvat rostirea limbii noastre române.

Știu bine, nu ne trebuie o transcriere încărcată cu semne diacritice, căci textele transcrise astfel vor deveni ilizibile. Nu vreau să forțez pe nimeni să folosească transcrierea fonetică propusă de mine pentru redarea textelor folclorice și dialectale din Ungaria. Însă cred că este un lucru important să dispunem de un sistem de transcriere pentru cercetătorii, chiar și pentru studenții, care se interesează de rostirea limbii noastre române.

Se subînțelege că un dialectolog trebuie să folosească o transcriere mai amănunțită și mai rafinată, dar, în același timp, se impune ca folcloriștii să

evite simplificările care pot duce la denaturarea realității fonetice (de ex., notarea identică a unor sunete diferite).

În continuare, aş dori să prezint sistemul de transcriere pentru transcrierea textelor româneşti din Ungaria.

Principii de transcriere pentru folclorişti

De la bun început trebuie reţinut faptul că un text folcloric, notat pentru uzul non-dialectologilor, este mult simplificat din punctul de vedere al transcrierii fonetice, dar redarea în scris a anumitor elemente este strict necesară. Acestea ar fi următoarele:

1. Accentul tonic să fie notat la cuvintele în care are loc o schimbare faţă de limba standard.

2. Să se noteze:

– deschiderea vocalelor *e* şi *o*: *e*, *o*.

– diferenţa între vocale *e*, *i*, *u* şi semivocale *ɛ*, *ɪ*, *ʊ*.

– palatalizarea consoanelor: *p*, *b*, *m*, *v*, *t*, *d*, *n*, *k*: *t'*, *d'*, *n'*. Este important de amintit că sunetele palatale notate: *t'*, *d'* sînt redade în sistemul ALR-ului prin semnele: *t''*, *d''*, şi sînt identice cu rostirea sunetelor maghiare: *ty*, *gy*.

– semivocalele *e* şi *i* după consoanele palatalizate şi după *ç* nu se notează: *t'atră*, *d'al*, *înam*, *înas*.

– durificarea consoanelor *s*, *z*, *ț*: *sîngur*, *astăz*, *ț-am*.

– redarea lui *c*(+*e*, *i*) în *ç*: *çapă*, *çepe*, *çină*.

3. Folosirea semnelor de punctuație (. , ;).

Principii de transcriere pentru dialectologi

1. Accentul tonic trebuie notat la toate cuvintele polisilabice.

2. Identic cu cele oferite pentru folclorişti.

3. Alături de semnele de punctuație (. , ;), utilizarea şi a altor semne pentru marcarea pauzei, ezitării etc.

Transcrierea fonetică a textelor dialectale româneşti din Ungaria

Prezentăm un tablou al semnelor fonetice întrebuiţate în transcriere; ele sînt prezentare în ordine alfabetică şi sînt însoţite de exemple ilustrative.

Semnele între parantezele () sînt oferite pentru dialectologi.

a – (a mijlociu) *mare*.

ă – (vocală cu deschidere mijlocie din seria centrală: *î*, *â*, *ă*) *măr*.

b – (ocluzivă bilabială sonoră) *ban*.

c – (ocluzivă velară surdă) *cap*.

- ȉ – (africată alveopalatală surdă) *ȉară*.
 d – (ocluzivă dentală sonoră) *dor*.
 d' – (ocluzivă palatală sonoră) *d'al*.
 e – (vocală anterioară cu deschidere mijlocie, de nuanță închisă) *lemn*.
 ȅ – (e deschis) *mȅre*.
 f – (fricativă labio-dentală surdă) *fîn*.
 g – (ocluzivă velară sonoră) *gură*.
 ȝ – (africată alveo-palatală sonoră) *ȝer* (rar).
 g' – (ocluzivă velară sonoră palatalizată) *g'ină, meg'îș*.
 h – (fricativă laringală surdă) *haîe*.
 i – (vocală cu deschidere minimă, din seria anterioară) *biîe*.
 î – (vocala cea mai închisă din seria centrală: î, â, ă) *cînd*.
 j – (fricativă palato-alveolară) *joc*.
 k' – (ocluzivă palatală surdă) *k'indă, vorbeșk'e* (rar).
 l – (laterală alveolară) *lapt'e*.
 l' – (laterală palatală) *l'ȅacurî*.
 m – (nazală bilabială) *mamă*.
 n – (nazală dentală) *nor*.
 ȋ – (nazală palatală) *ȋam*.
 ŋ – (nazală velară, urmată de c (k), g ŋ) *încă*.
 o – (vocală posterioară cu deschidere mijlocie și cu nuanță mai închisă)
foc.
 ȝ – (o deschis) *sȝre*.
 ȕ – (vocală anterioară labială, cu deschidere mijlocie, cu nuanță închisă)
bȕrsȕit.
 p – (ocluzivă bilabială surdă) *pat*.
 r – (vibrantă apicală alveolară) *rus*.
 r' – (r muiat) *cuptor'*.
 s – (fricativă dentală surdă) *sos*.
 ș – (fricativă palato-alveolară surdă) *șapcă*.
 t – (ocluzivă dentală surdă) *tată*.
 t' – (ocluzivă palatală surdă) *t'ept*.
 ț – (africată dentală surdă) *țpă*.
 u – (vocala cea mai închisă din seria posterioară) *bun*.
 û – (vocala cea mai închisă din seria anterioară, labială) *hütö*.
 v – (fricativă labio-dentală sonoră) *vînt*.
 z – (fricativă dentală sonoră) *zamă*.

Semne diacritice

(^ˈ) - (deasupra unei vocale sau a unui diftong) accent: *arîpă*.

(_˘) (sub vocale) arată că vocala constituie elementul consonantic al unui diftong: *ș, î, ȳ: l'șacurî, bou*.

Alte semne

(_U) leagă două sau mai multe cuvinte, care formează un singur grup fonetic: *îm_Utrabă*.

: manifestare nouă.

i: marchează manifestarea nouă a informatorului.

a: arată manifestarea nouă a anchetatorului.

d: marchează un al doilea informator ocazional.

(_■) marchează pauza.

(ă) separat arată că vorbitorul a ezitat înainte de a da răspunsul.

(ăăă) marchează ezitarea lungă.

([]) între aceste paranteze se dau completările sau observațiile anchetatorului: [plînge].

(=) pusă în urma s-au înaintea unui cuvînt, arată că el nu este complet. Completarea este, dacă nu se face de vorbitor, de obicei, dată între paranteze: pipar= (=piparcă).

(z) arată că anchetatorul n-a auzit clar cuvîntul.

((?)) pus după un cuvînt, arată că transcriptorul se îndoiește de exactitatea cuvîntului transcris.

(" ") marchează că vorbitorul a citat pe cineva.

(* *) între aceste ghilimele sînt reproduse textele rostite de cei doi (sau mai mulți) vorbitori în același timp.

KOVÁCS cuvintele maghiare se scriu cu litere mari, cu litere maghiare; însă împrumuturile din limba maghiară se redau cu sistemul de transcriere românesc: lipid'eș.

În încheiere, ilustrăm unele dintre afirmațiile anterioare cu mostre preluate din volumele de texte folclorice culese din Chitighaz și Micherechi. În primele două fragmente s-a utilizat o transcriere fără semne diacritice, în al doilea o transcriere cu semne diacritice, cu unele inconsecvențe. După fragmentele preluate ca atare din volume, prezint aceste fragmente în sistemul de transcriere alcătuit de mine. Transcrierea propusă este, de fapt, hazardată, întrucît eu nu am auzit rostirea informatorului. Ea este, deci, ipotetică și servește doar ca model de folosire a noului sistem de transcriere

prezentat mai sus. Repet, este vorba numai de o propunere care poate fi preluată sau nu de realizatorii edițiilor folclorice din viitor.

Transcrieri diferite

Fragmentul I.

„Cînd o fost odată... era tri împăraț pã vreme-ceie, acie tri împăraț erau așe împărțit pã lume asta, așe în tri lături. Nicicum nu-nvijeu, că unu era mai tare, mai mult popor ave, unu mai mare oaste, celalalt... Și s-or muștrat dîncoe, dîncolo pîn-or andăluit o **bătaie**. Așe bătaie or făcut, încît abde-or mai rămas uoameni. La Dumnezău i-o fost mnilă, uitite, pter uoaminii, da' pter și pruncii care-s fără dă vină. Atunce Dumnezău o trimăs pã Sumnă-murgă pã bătrînu să oprască **bătaie** și dacă nu u-a pute, u-a opri el.” (Hoțopan 1981:57)

Cînd o fost odată... jera tri împăraț pã vreme_çeje, acije tri împăraț jerau așe împărțit pã lume asta, așe în tri lături. Nićicum/Nićcum nu-nvinjeu, că unu jera mai tare, mai mult popor ave, unu mai mare oște, celalalt... Și s-or muștrat dîncõe, dîncolo pîn-or andălujit o **bătăie**. Așe bătaie or făcut, încît abd'-or mai rămas uomeń. La Dumnezău/Dumńezo i-o fost mnilă, uїtit'e, pt'er uomińi, da' pt'er și prunći care-s fără dă vină. Atunće Dumnezău/Dumńezo o trimăs pã Sumnă Murgă, pã bătrînu să oprască **bătăie**, și dacă nu u-a put'e, u-a opri jel.

Fragmentul II.

„On uom s-o dus odată în goștie cu muiere și cu pruncii cu tăt la on neam d-a lui. Apu or șezut acolo dăstul dă mult, nu știu cîte zile, dă s-or și urit amu gazdăle dă ii. Apu înt-o dimineață cînd s-or spălat n-or aflat dosoi lîngă lăvor. Goscu s-a dus dară și u-o-ntrebat pã **găzdoae** că inde-i dosoiu? Apu **găzdoae** o zis că ce vre cu dosoiu?

- D-apu să ne șterjem pã obraz!

- Auz, - ice c-o zis ie, - apu aveț voi obraz?”

(Borza 1988:45)

On uom s-o dus odată în goșt'ije cu mujere și cu prunći cu tăt la on n'ám d-a lui. Apu or șezut acolo dăstul dă mult, nu șt'iy cīt'e zile, dă s-or și urit amu gazdăle dă ji. Apu înt-o dimińață cînd s-or spălat n-or aflat dosoi lîngă lăvor. Goscu s-o dus dară și u-o-ntrebat pã **găzdoje** că ind'e-ı dosoiu? Apu **găzdoje** o zis că țe vre cu dosoiu?

- D-apu să ne șt'erjem pã obraz!

- Auz, - zîće c-o zis ie, - apu aveț voi obraz?

Fragmentul III.

„Pomeñeșt'e d'in iubire,
Și pă a me familie,
Noi pă veči n-ă-am dăspărțit,
Nănași nu-ți mai zic nimic.

Dulce vastă jertăcuie,
Să ajungă și la mine,
Să-am și jo ușurare,
Aciie în altă lume.”

(Domokos 1989:37)

Pomeñeșt'e d'in/dîn iubire,
Și pă a me familie,
Noi pă več n-ă-am dăspărțit,
Nănași/Nănaș' nu-ț mai zic nimic.

Dulce vastă jertăcuie,
Să ajungă și la mine,
Să am/S-am și jo ușurare,
Aciie în altă lume.”

Bibliografie

- Borbély, Ana 1990. *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria*. (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă). Budapesta: Cărțile „Dunărea”. Editura didactică.
- Borbil, Ana 1991. Lexicul regional și frecvența fenomenelor dialectale la copiii din Chitighaz. În: *Symposium*. Comunicările primului simpozion al cercului științific. Giula. 53-58.
- Borza Lucia 1988. „Jerebetu” (Din folclorul chitighăzean). Budapesta: Editura didactică.
- Caragiu Marioțeanu, Matilda 1975. *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunărean.)* București: Editura științifică și enciclopedică.
- Caragiu Marioțeanu, Matilda – Ștefan Giosu – Liliana Ionescu-Ruxăndoiu – Romulus Todoran 1977. *Dialectologie română*. București: Editura didactică și pedagogică.
- Domokos, Sámuel 1968. *Poveștile lui Vasile Gurzău. Vasile Gurzău meséi*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Domokos, Sámuel 1987. *Horele morților ale lui Teodor Sava*. Budapesta: Editura didactică.
- Hoțopan Alexandru 1977. *Poveștile lui Mihai Purdi*. Budapesta: Editura didactică.
- Hoțopan Alexandru 1981. *Florian*. Poveștile lui Teodor Șimonca. Békés megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya.
- Rosetti, Al. 1982. Noțiunea de fonetică și fonologie. În: Al. Rosetti și Aurelian Lăzăroiu *Introducere în fonetică*. București: Editura științifică și enciclopedică.
- Szabó Dénes 1942. *Az első magyar népryelvutató értekezlet határozatai*. Magyar Nyelv-járás Tanulmányok 1. sz. A Kir. M. Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyar-sághutató Intézetének Kiadása. Budapest.
- Vulpe, Magdalena 1984. Transcrierea fonetică. În: Valeriu Rusu (ed.) *Tratat de dialectologie românească*. Craiova: Scrisul românesc. 21–29.

Gyöngyi Mocan

Numele de botez la românii din Chitighaz

De-a lungul secolelor obiceiurile de denotație au trecut prin mari transformări în întreaga lume. Din acest punct de vedere nu formează excepție nici grupul etnic românesc din Ungaria. În lucrarea de față am să prezint procesul prin care trece populația românească a Chitighazului, și anume: scăderea treptată a numărului de prenume tradiționale, dispariția totală a prenumelor de origine românească, și paralel cu acestea, preferința numelor de botez moderne, de proveniență străină, respectiv de proveniență maghiară.

În realizarea acestui material m-am folosit în parte de **Monographia comunii Chitighaz**, scrisă de preotul ortodox român Iosif-Ioan Ardelean (1893), am studiat primele protocoale ale bisericii ortodoxe locale și matricolele școlare din anii 1950–1983. Pe lângă documentele amintite am cules un material și pe teren, cu ajutorul unei anchete alcătuită de mine, și bineînțeles m-am folosit și de alte convorbiri cu locuitorii satului.

Cele mai vechi date referitoare la numele românilor din comună le-am aflat în monografia lui I. I. Ardelean. „*Ca urmașii se vadă ce fel de familii și de care neam au colonizat la început această comună, și au contribuit la sarcinile publice, am aflat cu cale a espune aci după o conscriere oficioasă numele și cognumele tuturor locuitorilor de pe timpul acela*” (Ardelean 1893:14–16). Conscrierea conține numai numele bărbaților. Dintre cele 289 de persoane înșirate numai unul singur este maghiar. Numele cel mai frecvent al bărbaților români este Ioan (49). Pe locul doi stă Georgiu. (23). Al treilea nume preferat este Gavriil (18). Se poate constata, că prenumele bărbaților în acest timp sînt destul de variate. În total sînt 49 de feluri de nume (vezi tabelul 1). Cele mai multe dintre prenume sînt luate din calendarul creștin sau au o proveniență hagiografică (Constantinescu 1963). De ex.: Ioan, Georgiu, Gavriil, Petru, Teodor, Michail, Vasiliu, Grigorie, Simeon, Lazar.

Alexandru Graur, în cartea sa intitulată **Nume de persoane**, scrie următoarele: „Există (...) un număr relativ mare de nume de botez formate în românește (ce e drept întrebunțate pe scară destul de redusă) și acestea sînt singurele neîmprumutate. Ele sînt formate eventual din cuvinte

comune de origine latină, mai ales botanice (nume de flori sau de fructe) și zoologice (nume de animale)” (Graur 1965:53). De ex.: Brăduț, Brîndușa, Bujor, Busuioc, Cireașa, Crenguța, Albina, Lupu, Puiu, Ursu. În înșirarea lui I. I. Ardelean am aflat următoarele nume de botez considerate românești: Urs, Lup, Pascu, Crăciun, Flore. Ultimele trei nume, adică Pascu, Crăciun și Flore sînt socotite și ele de formație românească. Originea numelui Crăciun este evidentă, Pascu provine de la Paște, iar Flore ar fi un derivat de la Florii.

Al doilea material care a ajuns în centrul cercetărilor mele a fost protocolul Bisericii ortodoxe Române din Chitighaz. În anul 1779 la Chitighaz se construiește o nouă biserică. Tot în acest an încep înregistrările matricole ale bisericii ortodoxe. Din păcate primul volum al protocolului bisericesc s-a pierdut, astfel am fost nevoită să mă folosesc de microfilmele Arhivei Naționale. Datele sînt introduse în acest protocol cu litere chirilice. Sînt cazuri cînd unele date lipsesc din întregistrare. De exemplu, nu este introdus numele de familie, numele de botez al unui părinte, sau numele nașului. Cîteodată lipsește chiar și numele de botez, data nașterii sau botezării a noului-născut. Din motive necunoscute pînă în prezent, înscrierile nu s-au făcut deloc în ordine cronologică.

Scopul meu a fost să fac o statistică asemănătoare celei de sus arătate, adică să trec în revistă numele de botez din primul an al înregistrărilor bisericești. I. I. Ardelean în monografia sa amintește că în anul 1779 s-au născut 96 de copii (Ardelean 1893:30), iar în urma cercetărilor mele am aflat numai 41 de înregistrări, 25 de băieți și 16 fete. De unde această diferență mare? Deocamdată nu se știe. În comparație cu prima conscriere a bărbaților din Chitighaz se poate observa că în 1779 repertoriul numelor s-a îmbogățit cu un singur nume: Chirila (vezi tabelul 2). Faptul că multe dintre numele prezente la începutul secolului al XVIII-lea nu se găsesc în 1779, nu poate fi comentat în felul că repertoriul numelor de botez a devenit mai sărăcăcios, deoarece în 1779 avem numai 25 de nume. Pe lîngă aceasta, trebuie luat în considerare și faptul că bărbații din prima conscriere probabil nu s-au născut în același an, trebuie să fi fost între ei o oarecare diferență de vîrstă. Cele mai frecvente nume de bărbat în anul 1779 au fost Dimitrie și Vasilie. Aproape o jumătate dintre numele feminine este Oana, nume care s-a înscris pe lîngă forma aceasta și în variantele Ona și Iona (vezi tabelul 3). S-a bucurat de o popularitate mai mare și numele Mărie.

După înregistrările din anul 1779 am cercerat cele peste o sută de ani. În anul 1879 au apărut patru nume care nu figurează în listele precedente: Moise, Adam, Ludovic și Pavel (vezi tabelul 4). În continuare vom compara

prenumele băieților botezați în anii 1779 și 1879, cu intenția să vedem, cum s-a schimbat repertoriul prenumelor în perioada aceasta de o sută de ani. Pînă cînd în anul 1779 prenumele Georgie nu a figurat pe lista botezaților, pînă atunci în anul 1879 a devenit numele cel mai frecvent. Pe lîngă Georgie cele mai preferate nume au fost: Mihaiu, Petru și Ioanu. Numele de botez ca Chirila, Gligore, Gavrilă, Iacob și Simion, care se găsesc pe lista celor botezați în 1779, nu mai figurează în anul 1879. La prenumele femeiești putem constata următoarele. Ca schimbare față de anul 1779, în 1879 sînt nume noi: Ana, Sofia, Susana, Caterina, Cornelia, Eva, Lenca și Ghiula. Prenumele ca Oana și Părasca în 1879 deja nu mai apar. Cele mai frecvente prenume femeiești în acest an au fost: Maria, Ana, Floarea și Sofia. Bineînțeles, am cercetat nu numai acești ani, despre care a fost vorba pînă acum, ci mai mulți ani din secolele XVIII și XIX. Aș aminti doar cîteva nume bărbătești din această perioadă: Constan, Panteleimon, Nistor, Onisie, Blagu. Nume de femei, ca: Rahela, Simina, Simedreana, Veselina, Evghenie, Vărvoara, Sînza, Palaghie. Aceste nume deja nu se mai găsesc la românii din Chitighaz. Ca să vedem pînă cînd au continuat să existe prenumele tradiționale ca de ex. Gheorghe, Ioan, Petru, Maria, Floarea și Ana, trebuie cercetate și numele din zilele noastre. Mai sus am prezentat cu ajutorul protocoalelor ortodoxe numele de botez din anii 1779 și 1879. Din unele motive cercetarea nu am putut-o continua pe baza protocolului din 1779, astfel am hotărît să studiez matricolele școlare de la școala românească între anii 1976–1980 și să fac comparația între numele de botez din perioada aceasta și din cea dintre anii 1779 și 1879.

Majoritatea elevilor din Școala Generală Românească din Chitighaz sînt născuți în familii de români, dar nu sînt puțini la număr, mai ales în ultimul timp, nici acei copii, la care în rubrica „limba maternă” figurează maghiara sau țigana. În statistica mea m-am ocupat numai cu copiii români. Datele au fost culese din matricolele școlare începînd cu anul școlar 1950/51 pînă la anul școlar 1982/83, dar acum m-aș rezuma numai la perioada 1976–1980. În perioada aceasta prenumele bărbătești față de cele din anii 1779 și 1879 s-au întregit cu foarte multe nume luate din limba maghiară, ca: Attila, Csaba, Ernő, Géza, Róbert, László (vezi tabelul 6) și nu mai apar nume tradiționale ca: Teodor, Moise, Vasile, Dimitrie, Flore, Chirila, Gligor. Este important faptul că, cu toate că se observă o mare schimbare în alegerea prenumelor în secolul nostru, numele de botez Gheorghe și în perioada aceasta, ca și în anul 1879, rămîne numele cel mai frecvent la băieți. Prenumele fetelor născute în perioada 1976–1980 diferă și mai mult de prenumele fetelor din secolele anteioare. Numele fetelor

sînt nume folosite de ungurii din țară: Anikó, Ildikó, Judit, Andrea, Erika, Brigitta, Adrienn (vezi tabelul 7). Concomitent cu acestea se poate afirma că numele tradiționale cele mai frecvente din 1779 sînt: Oana, Maria, Părasca iar cele din anul 1879: Maria, Ana, Floare nu apar deloc în perioada 1976-1980. În zilele noastre, față de cele două secole anterioare, frecvența numelor de botez scade, și în același timp crește diversitatea numelor de botez. De ex.: în anul 1879 s-au născut 90 de fete și au fost în total 11 nume, iar în perioada 1976-80 s-au născut 54 de fete și au primit 36 de feluri de nume.

Înainte de a trece la tratarea motivelor procesului de maghiarizare aș menționa următoarele. În comparație cu numele de familie, care este moștenit și stabil, prenumele este liber ales. Dar această libertate poate fi limitată de tradițiile onomastice ale localității sau familiei respective. În general, literatura de onomastică din România denumesc trei criterii fundamentale de acordare a prenumelor. Primul este criteriul genealogic, al doilea cel calendaristic, iar al treilea cel estetic. Criteriul genealogic se bazează pe ideea ca urmașii să păstreze și să ducă mai departe amintirea strămoșilor prin numele acestora. Criteriul calendaristic se bazează pe denominația spontană, adică copilul primea numele sfîntului, care se sărbătorea tocmai în ziua botezării. Criteriul estetic are menirea de a înfrumuseța prenumele mai vechi sau de a aduce prenume noi, moderne, împrumutate din alte limbi (Roșianu 1987:223-224). La Chitighaz factorul în alegerea numelor a fost cel de a transmite către urmași prenumele înaintașilor, astfel păstrînd amintirea lor. Supraviețuirea prenumelor tradiționale a fost asigurată în așa fel, că copilul moștenește numele tatălui, bunicului, nașului sau unchiului, respectiv numele mamei, bunicii, a nașei sau a mătușei. În ancheta alcătuită de mine a figurat o întrebare în legătură cu problematica aceasta. La întrebarea: „*Di ce aș căpătat numile aiesta?*” am primit următoarele răspunsuri. (Doar cîteva vă fac de cunoscut.) Un bărbat cu numele Petre, născut în 1928 spune următoarele: „*Dîpă tata mn'eu, și tata mn'eu o fost Petre, să nu pt'ară Petre dă la casă, așe m-or pus și pă min'e.*” Copilul acestui bărbat a primit numele „*D'ord'e. Apu așe o vrut baba, găzdoaie. Muiere o zîs că așe să fie. Da mai tare pruncu d-aceie o fost D'ord'e, că frate-mn'eu a fost D'ord'e, și o picat prinson'eri, o rămas în N'emție, pîn Jerman'ie... ș-apu fiindcă n-o mai vin'it napoi, ș-apu dă D'ord'e i-am numit.*” O femeie născută în 1938 mi-a dat următorul răspuns: „*i-o plăcut la părint', și or zîs că dacă mama îi Măriucă, atunci și io sînt Măriuță. La noi așe o fost suca dă dămurt, ca cum u-o t'emat pă mama, așe o fost fata, și cum i-o t'emat pă tata, așe o fost băiatul.*” Moștenind numele mamei, interlocutoarea mea a procedat după

tradiția familiei când fiicei sale născută în 1959 i-a dat numele: „*Mărie. Măriuță. O t'amă ca pă mă-sa*”. Al doilea copil, născut în 1966, a primit numele Gheorghe, D'ord'e - îl t'amă ca pă tată-so”. În cazul celui mai mic copil am aflat că „*În familie 'lu bărbatu mn'eu (...) n'ime n-o fost Șt'efan, înt a nostă familie or fost mai mult, ș-apu amîndoi taici or hotărit, că fie iel Șt'efan...*” O femeie născută în 1946 are părerea următoare: „*Cred, că d-aceie că amîndouă bunici au fost Sofie și aceasta a fost atuncia moda*”. Treptat, tradiția de a moșteni numele strămoșilor a urmat să slăbească. Frecvența redusă a prenumelor tradiționale „românești” și apariția numelor ungurești la românii din Chitighaz în zilele noastre se pot explica cu schimbările sociale și culturale din a doua jumătate a secolului nostru. După 1945, dar mai ales începînd de la anii '60, viața de la sate a început să se urbanizeze, să se modernizeze în urma transformărilor profunde ale structurii de viață țărănească. Oamenii, treptat, aveau mai multe contacte cu orașele învecinate (Bichișciaba, Giula), tot mai mulți se legau de orașe prin locul lor de muncă. Tot mai mulți copii învățau la orașe. Încetul cu încetul mentalitatea oamenilor s-a transformat, nu se mai leagă strict de mediul sătesc. Cu creșterea relațiilor dintre populația română și maghiară s-a accelerat procesul de maghiarizare la români. Desființarea predării în limba maternă în școlile de naționalitate a contribuit, poate în cea mai mare măsură, la acest proces de maghiarizare. Consențințele acestor schimbări se pot observa și în alegerea numelui de botez. Tot mai mulți români aleg copiilor nume ungurești sau de proveniență străină. Numărul prenumelor tradiționale românești scade radical, și sub influența modei onomastice ale maghiarilor apar nume ca: András, Zoltán, Attila, Zsolt, Csaba, Róbert și Dóra, Mónika, Erika, Andrea. Actualmente la grădinița nr. 1. nici unul dintre băieți nu are numele Petru. De-altfel numele acesta este foarte la modă în orașele Ungariei. Populația țigănească din Chitighaz în zilele noastre începe să aleagă copiilor nume luate din filme, ca de ex.: Leandros, Jockey și Samantha. Dintre informatorii mei români, o femeie născută în 1968 a procedat tot sub influența filmelor, fiind impresionată atît de mult de persoana actriței Claudia Cardinale, încît i-a dat prenumele acesta fetei sale. „*Soacra n-o vrut, nu i-o plăcut numile aiesta, dar cînd o șt'îut că și fata popii îi Claudia, numa atunci s-onpret'en'it cu numile aiesta.*” - mărturisește femeia. În cele ce urmează aș dori să dau cîteva exemple în legătură cu reacția bunicilor, al căror nepoți nu au primit nume tradiționale. „*La soacrăme nu i-a plăcut cînd i-am pus la Zoli numile, cîtăva vreme nici nu l-a grăit pă nume, numa: micuțu, ș-apoi, cînd o văzut la spital numile pă brîncuță la iel, atunce s-a deșteptat că aiesta-i n'epotu mn'eu și d-atunci n-avut problemă.*” Alte

păreri: „Dacă la prunci le place, n'e place și nouă”. „O trecut rendseru cela că Floare și Fică.” „N-avem numa un n'epotaș. Are nume tare șod. Dabd'e n'-am învățat cu iel. Îl t'amă Mario... N'-am învățat cu iel acuma și n'e place. Îi singur, nu tare mai ieste la noi în sat... O zis mămica lui și tăticuso că numa tă D'ord'e și numa tă Petre și numa tă Șt'efan și Iuan'e ieste, să fie acuma ș-așe, or zis că aiesta-i nume din străinătat'e, din Italie.” „Pă n'epotăme o t'amă Claudia. Nu șt'iu dă ind'e or luat numile iesta, doră din cărindari, că nici n-am șt'uit zice. Îi Claudia Maria, apu io tă Marika am zis, pînă ce l-am scris, apu așe m-am d'ocorlit cu iel, cu Claudia... La noi n-o fost numa Măriucă, Cătiță, Ană, Susană. N-or fost așe cum îi amu nume drăcești, nic nu ști zice cătă iele.” Totuși la întrebarea: „Vă place numile Claudia?”, răspunsul a fost următorul: „Îmi place numile iesta. Îmi place.”

Noua tendință care se poate observa în alegerea numelor de botez o explică cu faptul că și în acest domeniu al vieții ne orientăm spre Europa. După părerea lui, alegerea prenumelor în întreaga Europă spre unificare. Foarte mulți dintre săteni sînt de părere că între oameni se observă în zilele noastre o rivalizare în privința alegerii unor nume deosebite, cît mai puțin cunoscute. O femeie născută în 1956 vede motivele schimbărilor, care se pot observa în alegerea numelor de botez, în faptul că oamenii din Chitighaz nu se prea consideră români.

Concluzii:

Numele de botez la românii din Chitighaz în cele trei secole studiate (XVIII, XIX, XX) diferă considerabil. În fiecare secol apar nume preferate dintre care numai unul singur: Gheorghe apare ca nume frecvent folosit. Se arată diferență între alegerea prenumelor masculine și feminine. Numele tradiționale pentru bărbați (Gheorghe, Mihai, Pentru) sînt păstrate mai bine decît numele tradiționale pentru femei (Maria, Ana, Floarea) care dispar cu totul. Din cauza schimbărilor radicale ale modului de viață al satului în urma dezvoltării relațiilor economice, sociale și culturale mai ales din a doua jumătate a secolului XX, forța tradiției slăbește mult și în privința alegerii prenumelui. În secolele anterioare și pînă în anii '60 ai secolului nostru oamenii alegeau nume în spiritul tradiției, cu scopul de a menține prenumele obișnuite din familie. Majoritatea oamenilor erau denumiți după părinții, buncii sau nașii lor. Din anii '60 pînă în zilele noastre alegerea este influențată de moda numelor de botez maghiare și de proveniență occidentală.

Tabelul 1

Prenumele bărbaților în monografia lui I. I. Ardelean

	<i>Prenumele (variante)</i>	<i>Persoane</i>
1.	Ioan (Ouon, Ion)	49
2.	Georgiu (Georgie, George)	23
3.	Gavriil (Găvrilă)	18
4-5.	Petru	17
	Teodor (Todor)	17
6-7.	Michail	14
	Vasiliu (Vasilie)	14
8.	Grigorie (Grigoriu, Gregoriu)	12
9.	Simeon	9
10-11.	Urs	8
	Stefan (Ștefan)	8
12-14.	Demetriu (Demetrie)	7
	Elia (Ilie)	7
	Nicolau (Nicoara, Nicoară)	7
15-17.	Ieremie (Eramia)	6
	Lup	6
	Toma	6
18-20.	Florian	4
	Lazar	4
	Mărian	4
21-27.	Alexiu	3
	Andrei	3
	Constantin	3
	Daniil (Dănilă, Dănila)	3
	Filip	3
	Ignatiu (Ignatie)	3
	Pascu (Pasc)	3
28-32.	Achim	2
	Craciun (Crăciun)	2
	Luca	2
	Nichita	2
	Precup	2
33-49.	Alexandru	1
	Cornea	1

Cristofor	1
Demian	1
Filemon	1
Flore	1
Iacob	1
Iosif	1
Iulian	1
Macovei	1
Martin	1
Matei	1
Neacș	1
Samuil	1
Spas	1
Varadin	1
Zăchărie	1

în total: 228

Tabelul 2

Prenumele băieților botezați în 1779

	<i>Prenumele (variante)</i>	<i>Persoane</i>
1-2.	Dimitrie	5
	Vasile (Văsălică)	5
3.	Toader	3
4-6.	Chirila	2
	Gligor	2
	Petru	2
7-12.	Flore	1
	Gavrilă	1
	Iacob	1
	Ion	1
	Nicolae	1
	Simion	1

în total: 25

Tabelul 3**Prenumele fetelor botezate în 1779**

	<i>Prenumele (variante)</i>	<i>Persoane</i>
1.	Oana (Ona, Iona)	7
2.	Mărie	5
3.	Părasca	2
4-5.	Floare	1
	Joiea	1
		în total: 16

Tabelul 4**Prenumele băieților botezați în 1879**

	<i>Prenumele (variante)</i>	<i>Persoane</i>
1.	Georgie (Georgiu)	34
2.	Mihaiu	16
3.	Petru	14
4.	Ioan	12
5.	Teodoru (Toaderu, Toderu)	6
6.	Moise (Moisa)	5
7.	Vasilie (Vasiliiu)	4
8.	Dimitrie (Demetriu)	3
9.	Ștefanu	2
10-15.	Adamu	1
	Alesandru	1
	Flore	1
	Ludovicu	1
	Nicolau	1
	Pavelu	1
		în total: 102

Tabelul 5**Prenumele fetelor botezate în 1879**

	<i>Prenumele (variente)</i>	<i>Persoane</i>
1.	Maria	21
2-3.	Anna (Ana)	19
	Floarea (Florea, Floaria)	19
4.	Sofia	15
5.	Susana (Susanna)	8
6-7.	Caterina (Catița)	2
	Rosalia	2
8-11.	Cornelia	1
	Eva	1
	Ghiula	1
	Lenca	1

în total: 90

Tabelul 6**Prenumele băieților născuți în perioada 1976-1980**

	<i>Prenumele</i>	<i>Persoane</i>
1.	Gheorghe	7
2.	Ioan	5
3-10.	Csaba	2
	Cristian	2
	Gavril	2
	László	2
	Mihai	2
	Róbert	2
	Ștefan	2
	Toma	2
11-21.	Ábel	1
	Alexandru	1
	Attila	1
	Benjamin	1

Ernő	1
Ferenc	1
Géza	1
Iosif	1
Petru	1
Tiberiu	1
Zoltán	1

în total: 39

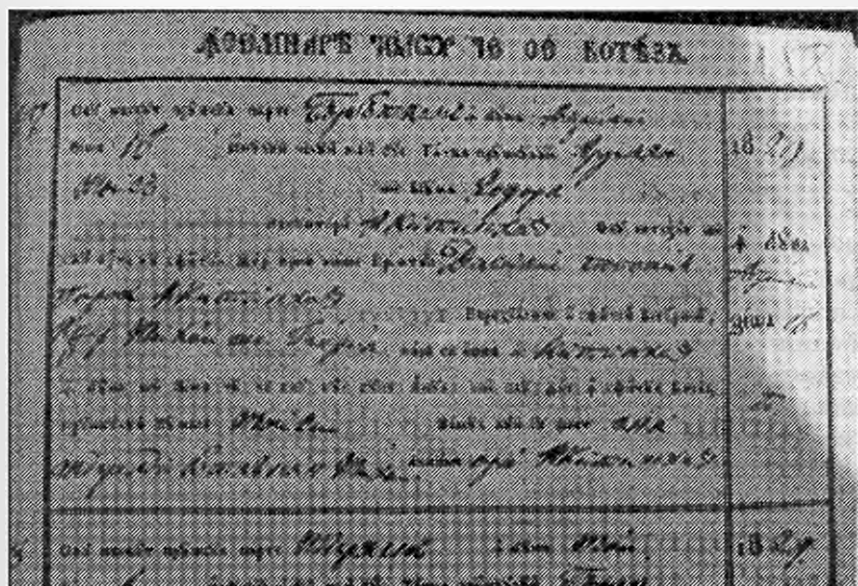
Tabelul 7

Prenumele fetelor născute în perioada 1976 – 1980

	<i>Prenumele</i>	<i>Persoane</i>
1.	Mariana	5
2.	Silvia	4
3–5.	Andrea	3
	Angéla	3
	Edit	3
6–10.	Ágnes	2
	Elena	2
	Erika	2
	Eva	2
	Gabriela	2
11–35.	Adrienn	1
	Anastasia	1
	Anikó	1
	Anita	1
	Anamaria	1
	Barbara	1
	Beata	1
	Boglarka	1
	Brigitta	1
	Erzsébet	1
	Etelka	1
	Hajnal	1
	Ildikó	1

Judit	1
Klaudia	1
Klára	1
Krisztina	1
Magdolna	1
Márta	1
Melinda	1
Mónika	1
Nikolett	1
Rita	1
Simona	1
Timea	1
Victória	1

în total: 54

O înscrisoare ușor de descifrat din al doilea volum al protocolului Bisericii Ortodoxe din Chitighaz. Numele noului-născut este Moisie. „Tatăl pruncului Ardelean Moisë și muma Tudora.” „Nașul lui fost Ana muiere lui Otlăcan Mihai”. Data înscrierii: 1829, aprilie 16.

Foto: Vasile Gurzău

Bibliografie

- Ardelean, Iosif-Ioan: *Monographia comunii Chitichaz*, Arad, 1993
 Constantinescu, N. A.: *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963
 Graur, Al.: *Nume de persoane*, București, 1965
 Roșianu, Ion: *Prenumele locuitorilor din Lancrăm*, în *Studii de onomastică IV*, Cluj-Napoca, 1987

Anamaria Brad

Despre schimbarea numelor de familie în Chitighaz

Avanpremiera lucrării mele a fost articolul apărut în săptămînalul „NOI” anul curent nr. 20., în care se găsește un mănunchi de istorisiri despre schimbarea numelor de familie din Chitighaz. Datele de la fața locului sînt următoarele:

„Bace Mihai Selegean avea șapte copii, cînd s-a hotărît să mai cumpere pămînt. Fiindcă în hotarul Chitighazului n-a mai aflat, s-a dus la Újkígyós. Bace Mihai și-a spus foarte simplu și clar dorința, la care a primit un răspuns negativ, fiind refuzat pentru că n-avea nume unguresc. Necăjit, s-a dus la casa satului din Chitighaz și a făcut o cerere de schimbare a numelui. Atunci i s-au oferit trei nume, din care putea să aleagă: Szabadi, Szépfalusi, Szolnoki. El și-a ales primul. După aceea cererea lui a ajuns la Giula, la notariat, apoi la Budapesta, la Ministerul Afacerilor Interne. Pînă la „fericita” zi în care documentul care adeverea numele lui maghiar a ajuns la bace Mihai, a trecut mai bine de un an. Însă nici pămîntul plătit, nici banii adunați cu greu nu i-a mai văzut. Oare de ce...?”

O poveste asemănătoare am auzit și de la fiul lui Gheorghe Selegean, al cărui nume s-a transformat în Honfi. El a mai întregit povestea. După ce actele au ajuns la notariatul din Giula, și ei au fost citați. Acolo au fost întrebați dacă acceptă numele ori doresc altul. În buletinul de identitate a fost trecut Selegean – Honfi György. În acest fel trebuiau folosite ambele nume timp de șase luni.

Urmașii lui bace Otlăcan cunoșteau o întîmplare asemănătoare. Ei au povestit că bunicul lor a trebuit să caute trei nume. Prima încercare a lui bace Otlăcan a fost refuzată. A doua oară i-au acceptat numele de Órtodi. Abia după aceea a putut să-și cumpere pămînt, în anul 1940. Din această cauză și-a modificat numele bace Secan în Szelényi, bace Iova în Jászberényi sau Maroșan în Megyeri.

Însă în acest sat trăiau nu numai agricultori, ci și meseriași, cum era și bace Dragoș. El dorea doar un certificat de meseriaș zidar. Prin urmare, și el a fost nevoit să-și modifice numele – în Dévai.

Bace Popa, avînd puțini bani, a venit cu bună credință să-și cumpere o

casă. Dar și el trebuia să-și modifice numele, astfel din Popa a devenit Peregi.

În cazul lui bace Stan, al cărui nume s-a transformat în Sziklás, am găsit o altă poveste. Nepotul lui mi-a spus că pe vremuri pe strada Dózsa au stat mai multe familii, care purtau acest nume. Din cauza aceasta au fost complicații cu impozitul și, pentru a evita aceste probleme, și-a modificat numele. Apoi, în anul 1943 și-a cumpărat pământ la Újkígyós.

O altă categorie a motivelor de modificare a numelor e generată de serviciul militar. Bace Ștefan Selegean – precum povestea – se trăgea dintr-o familie mai puțin înstărită. După ce a terminat școala primară, a devenit slugă la D. Bálint. Între timp, cu alți consăteni de-ai lui umblau în fiecare duminică la ocupațiile premilitare, numite „Levente”. Aci primeau pregătire militară de bază sub conducerea sublocotenentului Szecei. Bace Ștefan a corespuns aici, încît i s-a oferit posibilitatea de a se înrola în armată ca voluntar. Cînd a sosit vremea lăsării la vatră, i s-a propus să rămînă înrolat, și pe mai departe, promițîndu-i-se un post la „jendari”. Bace Ștefan a vrut să ocupe această slujbă. Dar în același timp a intrat în vigoare „legea evreilor” care, în esență, însemna că fiecare cetățean trebuia să dovedească cu documente valabile că nu e evreu. S-a dus la părintele Borza și l-a rugat să-i facă actele de atestare necesare. Se părea că viitorul e asigurat, cînd superiorii lui i-au cerut să-și modifice numele. O altă tortură. Ațîta înlesnire i-au permis, că putea să înainteze actele la notariat și lucrurile vor merge mai departe. El, fiind soldat, pentru modificarea numelui a trebuit să ceară aprobarea Ministerului Forțelor Armate și a Ministerului Afacerilor Interne. Aici Ștefan Selegean a devenit Szépfalusi, rămînînd încă cîtiva ani în armată. După lăsarea la vatră, amintindu-și de promisiunea superiorilor săi, s-a prezentat pentru un post la „jendari”. Nu l-au mai primit niciodată... Iarăși întreb, oare de ce?

În cazul lui Bace Rotar, al cărui nume a devenit Rózsavölgyi, am găsit o altă poveste. El a fost soldat pe frontul de est. După timp îndelungat s-a întors acasă. S-a tocmit la familia Zilbauer, la Aletea. În fiecare clipă aștepta ordinul de chemare la front. Ca să nu fie trimis pe front, cumnatul acestui gospodar Zilbauer l-a ajutat pe bace Petre ca el să ocupe o slujbă militară ca observator antiaerian la Chitighaz. Dar înainte de toate trebuia să facă un curs special la Szolnok. S-a prezentat la instructaj. Comandantul l-a primit cu aceste cuvinte: „Ce nume urît ai!” După această pățanie și-a modificat și el numele în mod asemănător cu bace Szépfalusi.

Frații Gros au dorit cîte-un post la Calea Ferată și astfel și-au modificat numele în Garai și Gere, iar verișorii Selegean în Szolnoki și Honfi.

Acestea au fost doar cîteva momente din viața românimii din Chitighaz, despre care oamenii nu prea vor să vorbească nici în zilele de azi...”

Din cele povestite putem constata că aceste modificări ale numelor de familie s-au făcut în general în anii celui de-al doilea război mondial. Motivele modificării, care au fost mărturisite de către chitighăzeni, au fost diferite: unii au dorit să-și mărească proprietățile, să lucreze la stat, ca angajat, iar alții au dorit să-și cumpere o casă în sat sau să obțină un certificat de meseriaș, însă fără modificarea numelui toate acestea au fost pentru ei inaccesibile. Astfel oamenii din Chitighaz au avut o groaznică luptă pentru existență. Multe familii, ca să se poată susține, au plătit cu numele lor românești. Cercetînd această temă, am încercat să găsim un ordin sau o lege după care s-au putut face aceste modificări ale numelor de familie. În Colecția Legilor Maghiare am aflat sub titlul „Schimbarea numelor” un ordin dat de Ministerul Afacerilor Interne din anul 1955. Acest ordin cuprinde următoarele: acela care dorește să-și modifice numele trebuie să fie cetățean maghiar. Schimbarea numelui este valabilă și pentru copiii familiei date, care încă n-au împlinit 18 ani. Actele necesare au fost: certificatul de naștere, timbru fiscal de 200 de forinți, în cazul căsătoriților actul de căsătorie. Pînă acum n-am găsit nimic despre criteriile și felul modificării, sau despre un anumit regulament al schimbării numelui. Doar am presupus că inițiala numelui maghiar trebuie să fie identică cu cea românească, însă dacă aduc exemplul lui Gh. Selegean, al cărui nume s-a transformat în Honfi, imediat ne contrazicem. Nici aceea nu este într-adevăr explicată că la numele odată schimbate a fost sau nu obligator sufixul „i”, fiindcă din Gros s-a format nu numai Garai ci și Gere, iar Stan a devenit Sziklás. Nu știm nici aceea că ce a cuprins ordinul pentru schimbarea numelui din 1945, sau cel din 1933. Deci textul acestor ordine sînt inabordabile. Deși nu cunoaștem conținutul acestor ordine, totuși se pare firesc că schimbarea numelor de familie s-au făcut după ordinul din 1933, în mijlocul perioadei dintre cele două războaie mondiale. Din aceste momente este inevitabil să nu ne oprim puțin la politica națională a epocii horthyste. Anii dintre 1930–1945 fac parte din ultima etapă a politicii naționale a regimului horthyst. Deși guvernele adeseori se schimbau, atitudinea lor față de naționalități a rămas aceeași. S-a întîmplat de multe ori că brevetele comerciale și cele industriale au fost revizionate, a fost limitată predarea în limba naționalităților și funcționarea institutelor culturale. Oare și obligarea schimbării numelui a fost tot atît de obișnuită? Dacă a fost așa, atunci de ce nu s-a vorbit despre acest fapt?

Da, se poate că modificarea numelor sau mai precis zis maghiarizarea

numelor a jucat un rol important în politica națională a statului maghiar. În acest caz înțelmin o altă problemă: este vorba de modificarea numelor de familie, ori despre maghiarizarea acestora? Faptul că numele acestor oameni s-au maghiarizat, dovedește că este vorba de o maghiarizare forțată din partea statului. Mi se pare că oamenii săraci s-au zbatut mult pînă ce au decis maghiarizarea numelui. Epoca aceasta, mai bine zis politica acestui regim a avut o influență deosebită asupra naționalităților. Pentru românii din Ungaria s-au dărimat treptele, care duceau spre o ridicare socială. Nu e de înțeles nici faptul că cei angajați la Calea Ferată au fost nevoiți să poarte nume maghiar, cînd paragraful LXIX. din legea anului 1907, care tratează despre regulamentul serviciului feroviar, declară doar atît că numai aceia pot fi angajați la Calea Ferată care sînt cetățeni maghiari și vorbesc această limbă. Deci n-a fost criteriu ca angajatul să fie de naționalitate maghiară și să aibă nume unguresc. Iar un alt ordin, din 11 noiembrie 1896, a fost rînduit de către Ministerul de Apărare Națională. Este vorba de modul de scriere al numelor celor înrolați. În acest caz avem de-a face cu prenumele soldaților. Necesitatea acestui ordin este explicată prin faptul că pe teritoriile unde conviețuiau mai multe naționalități, funcționarii n-au scris într-un mod unic numele înrolaților. Unii au folosit prenumele în limba maternă, iar alții le-au tradus în limba maghiară. De multe ori aceste traduceri n-au fost precise și adeseori s-a întîmplat că prenumele au fost scrise după cum se puteau pronunța în limba maghiară și nu după modul de scriere originală. Pentru a ocoli aceste probleme s-a născut legislația aceasta, din care aș dori să citez un pasaj:

„Egyöntetű eljárás céljából ezennel elrendelem, hogy a nem magyar ajkú állításkötelesek kereszt(-utó)nevei ezentúl nem az illető nemzetiségük anyanyelvén, hanem mindenkor és kizárólag magyarul jegyeztesse nek be, megengedvén, hogy oly esetekben, amikor a nemzetiségi kereszt(-utó)nevek a megfelelő magyar nevektől nagyon eltérnek (...), az illetőnek idegen nyelven használatos keresztnevei zárójelben szintén feltüntesse nek.”¹

Iar în legătură cu numele de familie ministrul a declarat următoarele:

„A családi(vezeték-)nevek írásmódja tekintetében pedig elrendelem, hogy azok mindenkor úgy írandók, miként az anyakönyvekben, illetőleg az ezek alapján összeállított községi összeírásokban feljegyezve találhatók, e tekintetben tehát semminémű önkényes elferdítésnek vagy hangzás utáni írásmódnak helye nincs.”²

Însă toate aceste n-au fost respectate de statul maghiar. I-au obligat pe toți aceia care au dorit să fie angajați de stat să-și maghiarizeze numele.

Dar nici după maghiarizarea numelui n-au primit postul dorit, îndeosebi la jandarmerie. În cazul acelor care au dorit să cumpere pământ situația a fost mai avantajoasă. Din șase proprietari patru desigur că au primit pământ. Iar acei care au așteptat pentru certificat de meseriaș sau pentru posibilitatea de-a cumpăra casă în Chitighaz, și-au putut îndeplini dorința după maghiarizarea numelui. Aici însă trebuie să remarc că aceștia au fost puțini. Dacă ne uităm la raportul dintre numărul maghiarilor și românilor din Chitighaz, putem vedea că și în anii '30–40 predomină numărul românilor, care a fost de 2701, pînă ce al ungarilor numai 2186. Marea majoritate a locuitorilor s-a ocupat de agricultură, dar a fost relativ mare și numărul acelor care au lucrat în întreprinderi de comunicație, ca angajați ai statului, sau în industrie. Făcînduse cunoscute aceste rapoarte, s-au trezit în mine cîteva întrebări: Care a fost scopul regimului horthyst cu românimea? I-a obligat să-și maghiarizeze numele? S-au așteptat la aceea că dacă își pierde numele vor dispărea și tradițiile și limba? Ori s-au gîndit la aceea că la următorul recensămînt, pierzînd identitatea națională, se vor mărturisii maghiari? Au dorit ca naționalitățile să fie nimicite? Dacă este așa, atunci se opun avertismentului dat de Regele Ștefan cel Sfînt și cu acest citat aș termina prelegerea mea:

„Mert miként különb-különb tájakraól és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert fognak hozni magukkal, mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egy-nyelvű és egyszokású ország esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámolítsd és becsben tartad, hogy nálad szívesebben lakjanak, mintsem másutt.”³

Note

1. În vederea procedului unitar dau în ordin ca numele de botez (prenumele) al tinerilor înrolați cu altă limbă maternă decît maghiara, de acum încolo să nu fie înregistrat în limba lor maternă, ci totdeauna și cu exclusivitate în limba maghiară ca limbă oficială a statului, permițînd ca în cazurile cînd numele de botez (prenumele) de naționalitate prea diferă de cele ungurești (...) să fie notat în paranteză numele de botez de altă limbă al respectivilor.
2. Cu privire la modul de scriere al numelor de familie dau în ordin ca ele să fie scrise de fiecare dată așa cum sînt introduse în matriculă sau în registrele locale întocmite după datele matriculare (...), în această privință nu se poate recurge la nici o deformare autoritară sau scriere după modul de pronunțare.
3. Pentru că așa cum oaspeții vin la noi de pe alte și alte meleaguri și provincii, tot astfel aduc ei altă și altă limbă și obicei, altă și altă pildă și armă și toate acestea împodobesc țara, măresc lumina curții domnești și ajută să le treacă străinilor pofta de îngîmfare. Pentru că țara care nu are decît o singură limbă și un singur obicei este slabă și nevrednică. Ținînd seamă de aceste îți dau ție, fiul meu, în poruncă să-i ocrotești pe venetici cu bunăvoință și să-i ții bine, ca ei să trăiască cu mai multă plăcere decît în altă parte.

Emilia Martin

Piese de îmbrăcăminte ca obiecte magice

Credința populară conține fenomene iraționale ale gândirii comunităților rurale. Oglindește fidel mentalitatea țăranului în cadrul unei unități sătești, cuprinde elementele esențiale ale sufletului omenesc.

Prelucrarea, sistematizarea acestui domeniu este foarte urgentă, fiindcă nu există eveniment, fenomen, obiect al vieții omenesti de care nu se leagă vreo credință. Datorită schimbării modului de trai, credințele, în general, nu se mai practică, oamenii nu cred în eficacitatea acestora, de multe ori socotindu-le chiar fapte de rușine. Nu mai există nici ocaziile și posibilitățile de moștenire ale viziunii magice.

Cercetînd obiceiurile calendaristice, medicina populară și îmbrăcămintea românilor din Ungaria, am reușit să înregistrez multe date din domeniul magiei. În ultimii ani am început să efectuez culegeri tematice referitoare la credința populară. Această scurtă comunicare nu se poate angaja nici măcar la schișarea subiectului, extrem de vast, tocmai pentru aceasta am ales ca temă funcția unor piese de îmbrăcăminte în practicile magice.

Obiectele folosite în procedeele magice sînt foarte variate și diverse. Cîteva dintre ele au fost confecționate exclusiv pentru vreun scop magic, cele mai multe însă sînt piese din lumea materială, cunoscute și folosite de către colectivitate în viața zilnică. În diferite practici pot fi folosite anumite plante, animale, obiecte, părțile sau rămășițele acestora, indiferent în ce mod sau în ce timp s-a format credința în puterea lor magică.

Printe aceste obiecte se enumeră și anumite *piese de îmbrăcăminte*. În prevestiri, procedee preventive, vrăji și contra-vrăji sînt utilizate următoarele piese de îmbrăcăminte: *cămașa, șorțul, poalele, izmenele, batista, mărgelele și panglica*. Sînt remarcabile și culorile cu efect. În prevestiri și procedee de vindecare se întrebuintează piese de culoare albă, pînă cînd în apărarea contra duhurilor rele are însemnătate culoarea roșie.

Credințele legate de piesele de îmbrăcăminte, cusutul și spălarea acestora sînt în strînsă legătură cu „stricatul”, căreia îi aparțin toate activitățile ființelor răuvoitoare. Conform datelor anchetate, credințele de care se leagă vreo piesă din ansamblul vestimentar, pot fi tratate pe temele următoare.

1. „Stricatul” și vindecarea acestuia cu ajutorul pieselor de îmbrăcăminte
 2. Piese de îmbrăcăminte întrebuințate în prevestiri și vrăji de dragoste
 3. Credințe legate de copilul nou-născut și de lăuză
 4. Credințe în legătură cu hainele mortului
 5. Alte credințe în legătură cu hainele
1. „Stricatul” și vindecarea acestuia cu ajutorul pieselor de îmbrăcăminte

Vraja este acțiunea săvârșită în scop de a face cuiva bine sau rău cu ajutorul unor forțe supranaturale de care dispune o anumită persoană în legătură cu puterile oculte. Prin vrajă se înțelege orice acțiune cu scop magic, condusă de principiile gândirii magice. Vrajile constituie o tehnică individuală, care aparține numai unora din membrii grupului social.

Modul, locul, data, obiectele întrebuințate, personajele și scopurile procedeeleor sînt extrem de variate. Datele se referă mai cu seamă la rezultatele procedeeului, la bolile cauzate, prevenirea și vindecarea acestora. Numai rareori avem de a face cu acțiuni efectiv stricătoare.

Vrăjirea se atribuie în general unei persoane cu putere supranaturală cu denumirea de: strigoii, strigoaie, năcurat, duhu cel rău, zău, sătană.

Printre obiectele folosite în special pentru stricat figurează deseori și piese din ansamblul vestimentar. Astfel de piesă este *cămașa bărbătească*, dar avem exemple și despre stricatul cu ajutorul *bucăților de textile tăiate din anumite haine*.

Există anumite perioade și date cînd vraja, stricatul se putea efectua cu succes. Astfel de date sînt la români, de exemplu, marți și vineri seara, zile cînd era interzis munca, tocmai pentru apărarea contra spiritelor rele. Marț Sara este ființa supranaturală a credințelor românilor. Interdicțiile se referă în general la muncile femeiești, în care se încadrează și *cusutul și spălarea hainelor*. Conform credinței marți seara – mai ales după apus de soare – este interzisă munca, fiindcă ființa supranaturală Marț Sara pedepsește pe cei care nu respectă această regulă. Interdicțiile referitoare la spălarea și cusutul hainelor sînt în vigoare încă în prima săptămîină a Postului Mare și în așa numitele joi legate de perioada dintre Paști și Rusalii.

Practicile magice efectuate în contra spiritelor răuvoitoare pot avea ca scop prevenirea, înlăturarea, apărarea, pedepsirea acestora. De multe ori procedeele și obiectele întrebuințate apar amestecate în anumite practici.

Un procedeu preventiv frecventat este *îmbrăcarea pe dos a diferitelor piese*,

mai ales a lenjeriilor de corp. Tot pentru a se apăra de strigoi purtau în *buzunar* usturoi. Trebuia să pună în *buzunar* usturoi și feciorul care vizita fata vineri seara, pentru a nu-i duce norocul fetei respective.

Vindecarea bolilor provocate de stricat este executată prin diferite practici. De exemplu vraja luării manei vitelor era anulată cu contra-vrăji. Cămașa bărbătească se așeza pe pragul grajdului și se bătea cu un topor. Acțiunea efectuată la miezul nopții rezulta apariția stricătorului. Procedeu se termina cu îngroparea cămășii lângă prag. După alte variante cămașa se pune pe vacă și se bătea cu o bîță. În urma acțiunii ființa stricătoare simțea durerea cauzată și apărea la fața locului. În procedeu deseori figurau, în loc de cămașă, *basmaua* sau *izmenele*. Stricatul animalelor putea fi prevenit, dacă pe prag se pune un șorț cînd se mînau înăuntru animalele pentru prima dată.

2. Piese de îmbrăcăminte întrebuințate în prevestiri și vrăji de dragoste

Vrăjile de dragoste sînt efectuate în general de către femei, mai cu seamă de persoanele în cheștiune pentru a trezi sentimentele de iubire ale persoanei dorite sau cu scopul de a strica, a îndepărta tinerii îndrăgostiți. Datorită credinței că piesa care are sau a avut contact cu persoana dorită se poate folosi cu efect în aceste practici, de multe ori sînt întrebuințate unele piese de îmbrăcăminte în vrăjile de dragoste.

De menționat că dintre procedeele magice vrăjile de dragoste erau care se practicau deseori cu *trupul gol și părul despletit*. Conform credinței, aveau efect vrăjile care se desfășurau la răsruce, în cimitir, sau lângă cuptor în general la miezul nopții. Variantele acestor vrăji se găsesc și azi în amintirea oamenilor din locatitățile cercetate.

Modul cel mai corespunzător pentru a trezi sentimente de dragoste se considera a fi vrăjirea cu așezarea la răsruce a diferitelor obiecte, printre care totdeauna se găsesc cîteva piese de îmbrăcăminte cu dimensiurfi mai mici, ca de exemplu *basmaua* și *batista*.

Pentru asigurarea fidelității soțului, îmblînzirea acestuia, se practicau diferite procedee, în care au un rol important *hainele soțului*. Dintre acestea prezint două variante.

Ierau altele, care făceau noaună noduri pă brăcinar. Apu ziceu că așe legau bărbații lor iele, muierile. (Micherechi)

După cununie l-o vrăciuit. Cu chimeșe. Cînd s-o cununat, pă ptele goală o pus chimeșe. Atuncea lunia dimineața i-o dat ș-o poarte toată săptămîna. Ș-atuncia

zice că l-o vrăciuit așa ie o fost capu cășii. Cununa a lui june, mirtusu, dacă-l calci în iștalău su picioare, atunci iară tu-i conduce. (Bătania)

Piese de îmbrăcăminte se foloseau și în prevestirea viitorului soț. La sfințirea caselor fetele își așezau *mărgelele* pe pragul ușii ca să fie sfințite. Punând aceste mărgele sub pernă în noaptea respectivă se vor visa cu viitorul soț, sau vor visa cele mai importante însușiri ale acestuia. După unele variante tot cu acest scop se puneau sub pernă și *izmenele*.

3. Credințe legate de copilul nou-născut și de lăuză

Conform credinței populare, copilul nou-născut timp de șase săptămâni poate fi atacat de către ființele răuvoitoare. În interesul sugaciului mama trebuie să respecte unele reguli, interdicții și prescripții. În aceste activități efectuate în apărarea copilului au rol deosebit *hainele mamei*.

O precauție necesară pentru împiedicarea acțiunilor spiritelor rele este legarea copilului la mână cu „*fitău*” roșu. Tot pentru a preveni acțiunile stricătoare era cunoscut obiceiul de a acoperi copilul cu *basmauă* sau *șorțul mamei* în timp ce ea nu era în cameră.

Epoca de sensibilitate magică a copilului durează șase săptămâni după naștere. În această perioadă se pune în patul copilului sub pernă, pe lângă altele (usturoi, sare, cuțit, fir de mătură) și tămâie legată în colțul unei *batiste*. Ca să nu i se ducă norocul, și contra deochiului, vizitatorul trebuie să pună pe leagăn un fir (o „*zdrămătură*”) din *haina* lui.

Preîntâmpinarea acțiunilor stricătoare se efectua și prin procedee profilactice. Scop de exorcizare avea și faptul dacă după apus de soare nu era voie să se lase afară *scutecel* și *hainele copilului*, deoarece din pricina acestora putea fi stricat, se putea îmbolnăvi.

Dacă din cauza acțiunilor magice copilul se îmbolnăvea, comunitatea cunoștea multe procedee de vindecare. La Bătania, de exemplu, copilul stricat sau deochiat era dus în dosul ușii, stropit cu apă, pe urmă trebuia șters cu o *haină de-a mamei*, ca să se vindece. La Otlaca-Pustă, dacă un copil avea în somnii, vindecarea se făcea cu o *haină a copilului*. Cu această haină trebuia șters de trei ori un purceț, pe urmă haina era așezată nouă zile în patul copilului.

Deochiul era unul dintre formele frecvente ale procedeeleor stricătoare. Copilul deochiat era neliniștit și plîngea des. Conform credinței, putere de a deochia aveau în general oamenii cu sprîncenele îmbinate, tare la uitat. Pentru a ajuta tămăduirea bolnavului, procedeele de multe ori erau efectuate de aceste persoane stricătoare. După o variantă din Aletea .

procedeul de vindecare se termina cu ștergerea feței copilului bolnav cu *poalele persoanei stricătoare*. La Micherechi cu *poalele* unei femei care are ciclul se șterge pe față copilul cu bube pe piele. Procedeul este cu efect doar dacă se practică fără știrea mamei.

Multe prescripții și interdicții reglau și viața lăuzei. Pentru a nu-i seca laptele, tînăra mamă trebuia să-și înfigă în *bluză* un ac de siguranță cu acul spre exterior. Nu era voie să se așeze nimeni pe patul femeii alăptătoare. Dacă totuși cineva nu respecta această regulă, trebuia neapărat să lase *un fir din haină* pe patul lăuzei. Dacă mama alăpta cu *părul despletit*, *copilul putea fi stricat cu ușurință*. (*De fapt părul despletit, în vis, înseamnă jale.*)

Dacă lăuza tot nu-și putea păstra laptele, pentru a-l readuce, la Micherechi se cunoștea procedeul următor: seara se punea piine prăjită în streășina casei. Dimineața mama trebuia să mănînce această piine și să bea apă prin *stan*.

4. Credințe în legătură cu hainele mortului

Inexplicabilitatea faptului morții, durerea provocată de pierderea cuiva drag și frica de moarte au dat naștere credinței că de toate obiectele, lucrurile cu care a avut contact mortul, se leagă interdicții și prescripții. După credința populară, obiectele legate de mort – inclusiv hainele acestuia – pricinuiesc „gălbinare”. Tocmai pentru aceasta toate *hainele decedatului* trebuiau spălate după înmormîntare.

Românii s-au ținut riguros de obiceiul că mortul trebuie să meargă în lumea cealaltă fără nici o legătură. Legăturile, (nodurile) de exemplu la femeii *basmaua* – trebuie să fie dezlegate, ca cel rămas în urmă să se poată recăsători. Tot pentru a desface legăturile dintre mort și persoanele în viață trebuiau aruncate în mormînt panglicile cu care se legau batistele primite de la familia decedatului la brațul rudelor. *Batistele* se păstrează în amintirea mortului, însă panglicile se aruncă în mormînt.

În fiecare localitate se pot înregistra povestiri despre sufletul care din anumite cauze și cu anumite scopuri se reîntoarce. Un motiv al întoarcerii sufletului poate să fie acela că rudele nu au îmbrăcat mortul în *hainele de moarte* pregătite de el înainte de a se stinge din viață.

Comunitatea a cunoscut încă și alte procedee iraționale pentru a împiedica revenirea mortului. În diversele practici magice sînt folosite *piesele de îmbrăcăminte purtate pe dos* pentru împiedicarea reîntoarcerii mortului.

5. Alte credințe în legătură cu hainele

Șirul credințelor în care vreo piesă a îmbrăcămintei figurează cu funcție de obiect magic se mai poate continua în superstițiile de fiecare zi. Dacă femeia își leagă *basmaua* înapoi pînă nu s-a copt grîul, nu va fi recoltă bogată. Nu e bine să faci nici un pas dacă te-ai încălțat cu un singur pantof, fiindcă va muri cineva din familie. E bine să se pună în pantoful stîng un ban, să nu se apropie de om duhul răuvoitor. Durerea dinților se poate potoli dacă bolnavul este afumat cu *gulerul sau pumnarul unei cămăși*.

Un clopot din turnul bisericii din Săcal a fost sfințit cu participarea cîtorva fete îmbrăcate în *haine albe*. Conform credinței, cu sunetul acestui clopot poate fi apărat satul de pagubele furtunilor.

Subiectul credinței populare este extrem de vast, dar pînă acum s-au studiat numai anumite probleme. Realizarea temei necesită o serie de cercetări de mai mulți ani cu participarea mai multor anchetatori printre depozitarii tradițiilor. În comunicarea de față am încercat să prezint rolul pieselor de îmbrăcăminte în credința populară. Munca pe teren în localitățile cu populație mixtă a fost drept dovadă că populația română a păstrat și a efectuat timp îndelungat aceste procedee magice. În multe cazuri și oameni de altă naționalitate s-au folosit de aceste moduri iraționale ale credinței și medicinei populare. Erau foarte preferați și căutați vindecătorii din localitățile care aparțin azi României. Populația română din Ungaria credea în eficacitatea acestor procedee. De multe ori erau gata să facă un drum lung în căutarea oamenilor care executau vrăji, sau se pricepeau la desfacerea farmecului.

Informatori

Danița Ardelean (născută Roczko, 1929)	Bătania
Cristina Baniăș (născută Cresta, 1899)	Bătania
Maria Borbil (născută Nicula, 1913)	Chitighaz
Gheorghe Burzuc, 1897	Săcal
Irina Burzuc (Născută Lukaci, 1921)	Săcal
Ilie Dragoș, 1921	Aletea
Maria Gémes (născută Tătar, 1926)	Aletea
Ioan Havasi, 1908	Pocei
Teodor Kővári, 1904	Săcal
Gheorghe Cresta, 1920	Bătania

Emilia *Maroșan* (născută Soldan, 1921)
Ana *Martin* (născută Buta, 1900)
Maria *Martin* (născută Marc, 1908)
Petru *Nicula*, 1909
Maria *Piko* (născută Nădăban, 1905)
Hajnal *Pilan* (născută Sretco, 1913)
Maria *Purece* (născută Nicula, 1931)
Petru *Purece*, 1928
Catița *Santău* (născută Balint, 1898)
Ana Sava (născută Iuhas, 1920)
Gheorghe *Sava*, 1911
Iuliana *Selejan* (născută Cefan)

Bătania
Micherechi
Micherechi
Chitighaz
Giula
Otlaca-Pustă
Chitighaz
Chitighaz
Chitighaz
Micherechi
Micherechi
Bătania

Bibliografie

BECK, Zoltán

1981 *Szerelmi varázslás*. În: Múzeumi Kurir 36. sz. 52–53.

BERZE NAGY, János

1906 *Az oláhok kedd asszonyához*. În: Ethn. 17. évf. 2554.

CSISZÁR, Árpád

1965 *A hazajáró lélek*. În: A Jósza András Múzeum Évk. Nyíregyháza VIII. 159–201.

HATHALMI GABNAY, Ferenc

1905 *A kedd asszonya az oláhoknál*. În: Ethn. 16. évf. 120.

IŞFĂNONI DASCĂLU, Doina

1993 *Problema recuzitei în practicile magice în general*. În: Revista de etnografie şi folclor, tom. 38, nr. 4, Bucureşti, p. 369–381.

KATONA, Lajos

1905 *A kedd asszonya az oláhoknál*. În: Ethn. 16. évf. 121.

LUBY, Margit

1930 *Kisdedre vonatkozó babonák*. În: Ethn. 41. évf. 125.

MARTIN, Emilia

1983 *Obiceiuri legate de naştere la românii din Micherechi*. În: Izvorul nr. 1, p. 13–21.

1985 *Vrăji de dragoste*. În: Izvorul, nr. 2, p. 7–14.

1988 *Credinţe legate de moarte la românii din Ungaria*. În: Din tradiţiile... 6, p. 49–74.

1989 *Practici referitoare la păstrarea, luarea şi aducerea manei vitelor*. În: Izvorul, nr. 1, p. 18–32.

ROHEIM, Géza

1913 *Kedd asszonya*. În: Ethn. 24. évf. 90.

ROSKA, Márton

1912 *Keddi boszorkány*. În: Ethn. 23. évf. 96.

SZENDREY, Ákos

1930 *Meztelenség a magyar néphitben*. În: Népünk és nyelvünk II. 129.

SZENDREY, Zsigmond

1937 *A varázslócelevések személye, ideje és helye*. În: Ethn. 48. évf. 13.

1937 *A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban*. În: Ethn. 48. évf. 154–166.

1937 *A varázslatok eszközei*. În: Ethn. 48. évf. 386–405.

1938 *A halottak, szentelmények és eljárások a varázslatokban*. În: Ethn. 49. évf. 32–46.

1946 *A piros szín*. În: Ethn. 47. évf. 221.

WLISLOCZKINÉ DORFLER, Anna

1893 *A gyermek a magyar néphitben*. În: Ethn. 4. évf. 107., 208.

Ana Hoțopan

„Cealaltă lume” – reflectată în credințele românilor din Ungaria

Omul simplu are multe cunoștințe despre lume. Despre animale, despre plante, despre cer, despre pământul care îi asigură hrana de zi cu zi, știe lucruri importante: știe de către cine și când au fost create, care este rolul lor în lumea asta cît și în cealaltă. În lună cînd se uită vede animalul pe care l-a înjunghiat ori obiectul păcatului său. Stelele sînt părțile din sufletele oamenilor care la naștere se urcă la cer, se îmbată de lumea cerească, veghind asupra destinului celor din care s-au desprins. Cînd se încheie ursita purtătorului lor de suflet de pe pămînt, cad din cer, lăsînd o dîră de lumină, și se sting aproape de locul expierii. Atunci oamenii spun: „a căzut o stea, (în clipa asta) moare cineva”.¹

În unele comportamente ale animalelor prevede de exemplu moartea unui membru al familiei. Tot moarte prevestește un dinte căzut sau un vis în care cineva poartă haină de mireasă. Cînd buha cîntă pe acoperișul casei, sau într-un pom în apropierea casei, înseamnă că cineva din casa respectivă se va stinge din viață. La fel și atunci cînd cîinele latră spre casă îndelung, într-un mod neobișnuit.

Datinile și obiceiurile sînt moștenite din străbuni, și omul nu se abate de la ele. Fiecare etapă a vieții sale se petrece astfel în același mod în care s-a petrecut la străbuni. După credința sa, obiceiul trebuie respectat întocmai. Neîndeplinirea corectă contravenirea datinii colectivității și ducea la pierderea eficacității lui.²

În fiecare cultură tradițională **ordinea vieții** este păstrată prin sisteme de norme și interdicții. Datinile și obiceiurile sînt strîns legate de existența **miturilor**. Iată cum prezintă Mircea Eliade raportul dintre **mit** și **rit**: „miturile descriu nu numai originea lumii, a animalelor, a plantelor și a omului, ci și toate evenimentele primordiale în urma cărora omul a devenit ceea ce este astăzi, adică o ființă muritoare, sexuală, organizată în societăți, nevoită să muncească, și muncind potrivit anumitor reguli. Dacă lumea există, dacă omul există, lucrul se explică prin aceea că ființele supranaturale au desfășurat o activitate creatoare „în vremea începuturilor”. Alte evenimente au avut loc după facerea lumii și a omului, iar omul, **așa cum arată azi**, e rezultatul direct al acelor evenimente mitice.”³

Dacă rostul mitului este de a dezvălui un adevăr, de a ușura înțelegerea lumii, atunci trebuie să precizăm legătura dintre mit și rit, și deasemenea, rostul mitului pentru ordinea practică a vieții. „Pentru omul societăților arhaice, ceea ce s-a petrecut *ab origine* este susceptibil să se repete prin forța riturilor. Esențialul pentru el e, așadar, cunoașterea miturilor.”⁴

Ritul, în definiția dată de Mihai Pop, „este secvența elementară a unui obicei sau ceremonial, constituit dintr-un singur act, motivat la origine de un rost magic străvechi, **azi de obicei uitat**, sau de o credință religioasă.”

Un astfel de rit este și secvența descrisă de Alexandru Hoțopan, și care face parte din ceremonialul de înmormântare, care are menirea de a asigura perfectă „trecere” într-o altă lume. „După ce mortul a fost spălat și îmbrăcat, i se leagă mâinile și picioarele, este legat și la bărbie, apoi este așezat pe o bancă, o laviță sau pe „fața cășii” ca să încremenească. Pe ochi i se așează monede de bani. (Dar numai ca să-i rămână ochii închiși). Apoi este pus pe catafalc, cu mâinile încrucișate pe piept. Aici, în mîna deasupra i se pun două lumînări în formă de cruce. („Așe arîta ca și cum mortu’ ar prinde cruce-n brîncă”), în cea dedesubt i se așează o monedă de bani (numai bani puțini, să zicem on forint”) și o „cîrpuță” curată, obiecte cu puteri magice. Lumînarea avînd semnificația să-i lumineze drumul, banul „să aibe la el bani la pod”, iar batista „pentru că cîrpuță tă trabă să fie la om și pă lume asta”⁵

La românii din **Micherechi** banul se mai pune și într-o crenguță de vișin crestată. Crenguța era ruptă din curtea decedatului, iar în caz că în curte la el nu era vișin, se apela la vecini. Crenguței de vișin i se acorda forță magică, fiind „plăcută lui Dumnezeu”.⁶ Tot din crenguțe de vișin se mai făcea și cruciuliță.

La românii din Ungaria explicația mitică a acestui rit s-a redus doar la cîteva rămășițe, precum: **lumînarea trebuie să lumineze drumul**, banul să aibă cu ce plăti la pod. Dar, precum vom vedea, întregul rit efectuat se încadrează perfect în mitul românesc care descrie „cealaltă lume”.

În concepția poporului român există mai multe lumi susrapuse: **lumea cerească, lumea pămîntească, lumea de dincolo, lumea subpămînteană și Celălalt Tărîm**.

Lumea pămîntească este considerată **lumea albă**, în contrast cu lumea subpămînteană, considerată **lumea neagră**. Precum lumea pămîntească este populată cu oameni și animale, la fel și celelalte lumi au populația lor bine cunoscută, purtînd numele de zei, semize, moși, spirite, îngeri, diavoli, etc. Aceste ființe trăiesc într-o ierarhie bine structurată, unde fiecare are rolul său.

Revenind la obiceiul de a-l însoți pe mort cu anumite obiecte magice, sufletul muribundului trebuie să ajungă în rai, să conviețuiască mai departe cu forțele benefice. Însă drumul pînă în rai nu este deloc ușor. După legenda vameșilor văzduhului, o gură a **iadului** (un loc în jurul căruia se învîrt toate divinitățile răufăcătoare, spiritele rele și făpturile necurate), se afla între ultima vamă și Poarta Raiului. Aceasta este gura iadului care **înghite sufletele morților** ce nu pot trece faimoasa punte miraculoasă dintre ultima vamă și Poarta Raiului. În imaginația creatorului popular, Gura iadului este o văgăună cu făpturi infernale, denumite vameșii văzduhului, care atrage tot ce trece pe deasupra, mai ales cînd bate vîntul turbat deasupra".⁷

Iar **vameșii văzduhului** sînt spirite luminoase căzute din cer odată cu Nefărtatul, și rămase în suspensie în văzduh. După cădere, ei s-au întunecat, devenind diavoli. Nefărtatul i-a organizat într-o ceată diavolească, numită ceata vameșilor văzduhului. Li s-a dat numele de vameși pentru că păzesc niște vămi mitice, prin care **sufletele morților** urcă spre cer, însoțite de îngerii lor păzitori. Înfațișarea vameșilor diferă de la o vamă la alta. Se enumeră în total 24 de vămi. Pe alocuri se vorbește de 99 de vămi. Fiecare vamă ține socoteală de un păcat capital al vieții. Înfațișarea iconografică a vămilor, redată în pictura murală a unor mănăstiri, aduce aporturi de nori ce străjuiesc capete de punți aeriene. Ultima vamă constituie puntea raiului, care trece peste gura iadului. Această ultimă vamă este înconjurată de un întuneric fantastic. În fața fiecărei vămi, sufletul muritorului, însoțit de îngerul păzitor, trebuie să dea socoteală de păcatul afectat vămii respective. Vameșii – negricioși și răi, în posturi ce amintesc de păcatul pe care îl vămulesc – descifrează, de pe un sul negru scris cu alb, păcatul vămilor. Sufletele păcătoșilor scapă plătind vamă din gologanii puși în mîinile lor la moarte. Pentru sufletul muritorului acuzat pe nedrept intervine îngerul păzitor, izbind în vameși și scăpîndu-l de pacostea acuzațiilor gratuite ce i se aduc neconținut. Ultima vamă e cea mai grea, pentru că sufletul este lăsat să treacă singur. **Puntea Raiului** este îngustă ca o lamă de paloș și lungă cît un curcubeu. În întunericul ultimei vămi, brăzdat de vîntul turbat și de vaiete care se ridică năpraznic din gura iadului, sufletul are ca singură călăuză **lumînarea** ce i s-a pus la moarte în mînă. De obicei, aceasta se stinge de la primii pași. Atunci sufletul celui drept prinde aripi și intră pe porțile de safir ale cerului, iar al celui păcătos își pierde cumpăna și cade rapid în hăul plin de larmă. Balele vameșilor văzduhului, care cad numai noaptea pe pămînt, sînt pricinuitoare de rele. Ziua puterea soarelui le distruge, ele infectează apele, din care cei ce beau, oameni sau animale, se îmbolnăvesc de friguri diavolești".⁸

Cruciulița făcută din crenguțe de vișin servea la alungarea spiritelor rele care voiau să răpească sufletul mortului în drum spre o nouă vămă. Când aceste fapte erau în urma sufletului și a îngerului păzitor, gata-gata să-i prindă, atunci li se arată cruciulița. Văzînd semnul crucii ele se speriau și se retrăgeau.

Prin urmare sufletul muribundului poate ajunge în **Rai** sau în **Iad** în cealaltă lume. Raiul, după cum am văzut, se află în **Cer**, iar **Iadul** în **Lumea subterană**. O legendă amintește zidirea Iadului după căderea îngerilor din Cer. Repede Nefărtatul s-a recules și a început grăbit să construiască Iadul în fundul pămîntului, apoi reorganizează oastea lui în cete de îngeri negri. Odată cu această reorganizare se află față în față două tabere opuse – aproape egale – la fel de îndîrjite una împotriva celeilalte, în care luptă trebuie să extermine pe unul dintre combatanți. Atît iadul cît și raiul au ierarhii bine stabilite, formate din „cel mai mare” și „subalternii” săi.

Din povestea „**Boldașu**” a lui **Vasile Gurzău** de la **Micherechi** reiese că iadul ar fi situat undeva în pustietate, printre dealuri, departe de „lumea pămîntească”. Eroul nostru „multă lume s-o mai dus pînă a ajuns în iad”. Acolo a vrut să vorbească cu **împăratul dracilor**, dar a fost oprit de un **drac mai mare decît toți dracii**, înarmat, „că și nu să baje nime acolo la draci”. Pînă la împăratul dracilor a trebuit să treacă de trei ori printr-o poartă numită **Örség**, și care era păzită de un drac. Aceștia nu voiau să-l lase deoarece era o ființă curată, care trebuia să se ducă în Rai, căci locul lui acolo era. Eroul poveștii „**Boldașu**” a trecut porțile stropindu-i cu o legătură de busuioc înmuiată în apă sfințită, și făcînd semnul crucii cu ea. Fiecare strop de apă sfințită îi frigea pe draci ca și jarul. În sfîrșit ajunsese în Iad. „Dacă să bagă acolo – domnule – acolo să jucau dracii d-a cărțile, afumau și își petreceau”. Când au dat ochii cu **Boldașu**, toți au încremenit. Împăratul dracilor stătea pe tron, în spatele mesei, și toți dracii așteptau să le dea poruncă. Împăratul dracilor, **Mamona**, a chemat pe „trîmbițașul” cel mai mare, dîndu-i porunca să iasă afară în lume și să sufle în cele patru cornuri, în cele patru colțuri de lume, și să adune pe toți dracii în iad. Și s-au adunat repede o mulțime de draci „dă cura apa după ii și abie suflau”. Apoi a venit un **drac mai mare** și i-a chemat în fundul iadului. „Acolo în fundul iadului era un pat așternut. Iera așternut acolo cu suruclu. Și focul arde, suruclu clocote”. Patul păcătosului era un „brici tăt cu tășuri”, pe care o să se chinuiască pînă va fi lume. Dar acel păcătos pentru care s-a dus **Boldașu** pînă în iad, putea fi, după legile Raiului, iertat de Domnul Raiului, adică de Dumnezeu, dacă păcătosul suferă pentru păcatele sale încă în **lumea pămîntească** și este „cuminicat” de un preot. Pedeapsa este

întotdeauna raportată la păcatul săvârșit. Pentru omorul a 99 de oameni, păcătosul Boldășului a trebuit să pună o „botă” în pământ, în vârful unui deal, și de la vale să aducă apă în gură pînă ce „s-a prinde bota, a face pădurețe și s-a coace și a mînca Măntălhor, păcătosul din ele”.⁹

Eroul basmului lui Vasile Gurzău a vizitat iadul nu numai ca să afle de suferințele la care este supus tîlharul în fundul iadului, ci și pentru a primi el însuși dezlegare de legămîntul făcut de tatăl său cu dracul șchiop. Tatăl său, care era negustor, a venit odată acasă după un drum lung: la o cotitură i s-a împotmolit căruța, acel loc fiind vrăjit de drac. Astfel că numai un drac șchiop l-a putut ajuta, obținînd în schimb de la negustor, printr-un șiretlic, pe fiul său.

Un alt mit cunoscut de românii din Ungaria este **mitul sorții**. Vasile Gurzău, într-un basm intitulat „Găsîtu”, descrie în felul următor acest mit:

„D-apu cum spunem noi, românii aște că cînd să naște uaricine, ursorile su pragu căsî ursește, adecate, ce are și petreacă iel în viața lui, pă asta lume, atunce spune ursorile. Ș-apu... cînd s-o născut pruncu aista, atunce ursorile o ursit că puneau aista care să naște amu la muiere asta săracă și moștenească binele domnului care-i culcat pe laviță”.¹⁰ Din poveste reiese că importiva acestei ursiri nu se poate face nimic.

În interpretarea străveche românească soarta mai este denumită și **menire, noroc, scris, dat**.

Deseori se spune la românii din Ungaria în legătură cu viața cuiva că: „așa i-o fost rînduită”, sau: „așa o fost și fie”, „asta i-o fost soarta”. Deci viața fiecărui individ este predestinată încă de la naștere. În credința mitologică atît ordinea cosmică cît și cea terestră, respectiv umană, este determinată de **Soartă**. „Ea are puteri pentru menținerea echilibrului prestabil în cosmos, capacitatea de a interveni direct în rosturile acestui echilibru, sau indirect, prin interpreții săi. Ea ține cumpăna dreptei rînduiei la celor divine, controlînd, alături de demiurgi, întreaga viață materială a cosmosului, și întreaga viață spirituală a omului. **Soarta guvernează predestinarea rînduieiilor cosmice și umane**”.¹¹

Romulus Vulcănescu afirmă că soarta acționează prin două categorii de fapte mitice. Din prima categorie fac parte **ursitoarele**. „Ursitoarele trasează, în linii mari, momentele biografice ale noilor-născuți. Ele nu se amestecă în viața celui ursit! Determinările Ursitoarelor nu pot fi cumva abătute sau anulate, pentru că acționează în numele soartei. Împotriva lor se poate interveni numai parțial, pe căi ocolite, cu șanse reduse de izbîndă oportună, prin: vrăji, descîntece, rugăciuni, contacte cu diavolul, etc”.

Ursitoarele sînt întotdeauna de sex feminin, sînt trei la număr, și pot apare în chip de femei tinere sau bătrîne.

„Mitul Ursitoarelor” prezintă două variante rituale ale ursirii: una în care activitatea lor se desfășoară succesiv în primele trei nopți de la naștere. În prima noapte lucrează **torcătoarea** asistată de celelalte două, torcînd firul vieții noului născut. În noaptea a doua **depănătoarea** depănă firul tors pe ghemul vieții și în cea de-a treia noapte **curmătoarea** taie cu secera firul vieții. Din cauza secerii, a treia ursitoare este confundată adeseori cu **Zîna Morții**. Ursitoarea a treia doar fixează în timp limita vieții, moartea apare la momentul respectiv și curmă propriu-zis viața.

A doua variantă susține că toate cele trei ursitoare își îndeplinesc activitatea în cea de-a treia zi de la nașterea copilului.

În basmul lui Vasile Gurzău ursitoarele apar toate trei, în același moment, imediat după nașterea copilului. Ele rămîn în pragul casei, „su pragu căsi ursește”. Pragul, în credința tradițională desparte de lumea exterioară pe locuitorii casei, protejîndu-i astfel de făpturile malefice. Din acest motiv, lîngă prag, sau lîngă poartă, se pun anumite obiecte cărora li se atribuie forță magică (o potcoavă, un buchet de busuioc, o cruciuliță, etc).

Obiceiul atît de răspîndit la poporul român de a le întîmpina pe ursitoare cu mîncăruri alese, în camera copilului, crezînd că astfel ele vor fi mai îndurătoare cu soarta copilului, la românii din Ungaria nu este practicat.

Ursirea făcută eroului principal al povestirii lui Vasile Gurzău este cunoscută imediat de toți cei care erau de față în acel moment. Credința legată de posibilitatea aflării ursirii de către cei prezenți este foarte veche, legată chiar de perioada formării credinței despre Soartă și Ursitoare. Tot ce se afla despre soarta copilului trebuia ținut secret. Încălcarea acestei reguli ducea la producerea unor evenimente care tulburau viața individului și chiar a colectivității. În basmul „Găsîtu”, de exemplu, personajul culcat pe laviță în clipa nașterii eroului principal, a fost mai tîrziu omorît chiar de cel ursit. Astfel că, pentru a evita încurcăturile sau chiar tragediile, ursitoarele s-au făcut invizibile, iar ursita lor rămîne secretă pentru oameni.

A doua categorie de făpturi mitice sînt **acoliții divini**, „în sarcina cărora cade anecdotică vieții individuale”. Printre aceștia se numără **Zînele bune, Zînele rele, Calea bună, Calea rea, Ceasul bun și Ceasul rău**. Aceștia, însă, vor fi obiectul unei alte lucrări.

CONCLUZII

Omul tradiției, de naționalitate română din Ungaria are o imagine bine conturată despre mediul înconjurător, cunoaște originea lucrurilor, plantelor, animalelor și a omului. Cunoaște mersul și normele vieții, și de asemeni obiceiurile moștenite din moș-strămoși, practicarea acestora fiind obligatorie pentru membrii comunității. Nerespectarea obiceiurilor ducea la pierderea eficacității lor, atrăgând și judecata colectivității. Din acest motiv, fiecare membru contribuia la păstrarea tradiției chiar și atunci când semnificația inițială a ritului s-a pierdut. La întrebarea „De ce se face așa?”, cei mai mulți dintre informatori au răspuns: „Așe-i suca pă la noi”, sau: „Dacă n-am face așe ne-or vorovi satu.”

Această cultură tradițională se încadrează în cultura tradițională a poporului român. Desfășurarea obiceiurilor, precum și desfășurarea mitică a anumitor rituri, poartă amprenta mitologiei românești, integrându-se astfel în întregul folclor românesc. Cu toate acestea, folclorul local are și o evoluție particulară, independent de granița ce ne separă de țara mamă. Aceste particularități, subliniate de lucrarea de față, dau o notă aparte culturii noastre.

NOTE

1. Romulus Vulcănescu: *Mitologie română*, București, 1985, p. 400.
2. Mihai Pop - Pavel Ruxăndroiu: *Folclor popular românesc*, București, 1976, p. 129.
3. Mircea Eliade: *Aspectele mitului*, București, 1950, p. 11.
4. *Idem*, p. 13.
5. Alexandru Hoțopan: *Înmormântarea la românii din Bătănia*, în „IZVORUL”, Nr. 1, p. 4.
6. Eva Jova, Micherechi
7. Vulcănescu: *op. cit.*, p. 350.
8. *Idem*, p. 351.
9. Domokos Sámuel: *Vasile Gurzău magyar es román nyelvű meséi*, Budapest, 1968, p. 305.
10. *Idem*, p. 284.

Mihaela Bucin

Manuscrisele colecționate de Ana Iuhas

– *Hora mortului din Micherechi* –

Studiate cu grijă, faptele folclorice pot aduce la lumină relicve neașteptate din cele mai importante domenii ale sferei umanului:

- fapte și nume istorice din timpuri îndepărtate. De exemplu, refrenul „Leru-i ler” din unele colinde românești („leruitul este și un cântec de înmormântare”) se presupune că este o particulă a numelui împăratului roman Aurelian, sub care a avut loc retragerea formațiunilor militare romane de pe teritoriile răsăritene; „Caloianul” - un obicei de invocare a ploii, din sudul României păstrează, poate, numele conducătorului imperiului româno-bulgar Caloian sau Ioniță, sub care catolicismul era la un pas de a deveni religie oficială și în Răsărit;

- dovezi ale unor modalități ancestrale de a percepe lumea, transformate în credințe și superstiții, cum ar fi magia prin contact pe care se bazează și azi vrăjile de dragoste care folosesc articole de îmbrăcăminte ale subiectului;

- nume de obiecte și acțiuni demult ieșite din uz ca și un important tezaur lingvistic.

În general, terminologia de specialitate, denumirea genurilor și a speciilor folclorice au fost împrumutate de folcloriști de la chiar performerii faptelor de folclor. Aceste denumiri nu au un caracter unitar: strigăturile sînt numite la românii din Ungaria „dăscîntece”, iertăciunile sînt cunoscute ca „hore ale morților”.

Fiecare fapt folcloric a avut în trecutul îndepărtat un rol magic sau ritual. Trecerea la profan, demitizarea folclorului a fost un proces lent în care unele rituri s-au pierdut, altele au trecut în creația populară (în basm, de exemplu), altele au fost preluate de creștinism.

La nivelul vocabularului, creațiile folclorice literare românești din Ungaria au conservat numeroase cuvinte și construcții arhaice, pe lângă numeroasele împrumuturi de lexic maghiar. Expresia „a cucuțare” cuprinde un infinitiv lung, dovadă a vechimii limbajului românilor din această parte, ca și adjectivul „luuate” din versul unei strigături micherechene: „hane negre nu-s luuate”. În latină, participiul lautus de la

verbul „lavo,-ere” însemna spălat, scăldat. Un rol important în păstrarea unui lexic arhaic l-a avut mai ales stereotipia de ritm și rimă.

Creațiile folclorice literare se răspîndesc pe cale orală iar creatorul de folclor este un iscusit meșteșugar. În secolul nostru meșteșugul acesta s-a propagat și pe calea scrisului, poate dintr-o conștientizare a actului artistic dar și pentru că interpretul de folclor s-a văzut în situația de a rămîne fără succesor, n-a avut cui să predea zestrea culturală adesea cu rol major pentru întreaga comunitate. Față de situația critică a etniei românești din Ungaria, numărul manuscriselor conținînd culegeri de folclor făcute de însuși performerii creațiilor, este relativ mare. Desigur, nu trebuie scăpat din vedere criteriul valorii, dar pentru cei care se ocupă de folclorul românilor din Ungaria, manuscrisele lăsate sau descoperite au o valoare aparte prin însăși existența lor.

Și la românii din Ungaria ceremonialul funebru este cel mai unitar și cel mai bine păstrat. Ritualul are mai multe părți distincte cum ar fi slujba religioasă susținută de preot, bocirea – care face parte dintr-un vechi și universal cult al strămoșilor. Bocetele sînt performate de femei care au relații de rudenie cu decedatul, sînt alcătuiți libere, uneori în versuri care au menirea de a elibera durerea celor rămași în viață: plîngerea celui stins este obligatorie în societățile tradiționale. Complexul cîntecului ceremonial este cunoscut astăzi în puține zone locuite de români. Cîntecul Zorilor, Cîntecul mare, Cîntecul de petrecut sau fragmente ale acestora se mai păstrează sporadic și în formă pasivă în Oltenia vestică, în Banatul românesc și sîrbesc, dar e de presupus că aria lor de răspîndire a fost mult mai întinsă. Cîntecele ceremoniale păstrau reminiscențe din cultul păgîn al soarelui, aveau atribuția de a-l ajuta pe „dalbul de pribeag” să se integreze în noua stare, nu conțineau elemente afective, nu aveau implicații religioase și erau interpretate de performere specializate, care nu aveau relații de rudenie cu defunctul și care erau răsplătite cu produse sau bani.

În lucrarea „*Folclorul – obiect – principii – metodă – categorii*”, Gheorghe Vrabie scrie: „Bocetele sau cîntecele funerare sînt legate de felul de a fi al fiecărui popor, de cercul în cadrul căruia au luat naștere și circulă și, mai cu seamă, de evoluția societății. Cele mai recente pot fi socotite versurile populare create de dieci ori de preoți, o literatură pseudofolclorică mediocră și fără o circulație largă în rîndul maselor. Deseori, temele dezvoltate aparțin legendei biblice, încep cele mai multe versuri asupra nimicniciei vieții, avînd deviza antică **fortuna labilis** ... după această parte lirică meditativă, urmează o înșiruire lungă biografică în care nu lipsesc

– în versuri – date privind pe medic și rețeta care n-a avut nici un efect, suferința îndelungată și grea...”

Colecții și manuscrise ale unor astfel de versuri au circulat mai ales în Transilvania, de exemplu Pop Nicolaie, cantor – **Diferite versuri la morți** (Cluj, 1930), Ion Breazu – **Versuri populare în manuscrise ardeleni vechi** (Anuarul arhivei de folclor, 1932).

Această specie a început să facă parte din ceremonialul de înmormântare din **Micherechi** începând din anul 1921, când în această localitate cu populație românească compactă s-a stabilit **Ion Roxin**. După **Sámuel Domokos**, acesta a introdus „iertăciunile” care obișnuiau să fie rostite în zona lui de origine -jud. Bihor, România. În scurt timp, Roxin și-a găsit ca discipol un localnic, pe **Teodor Sava**. Acesta în scurt timp a deprins meșteșugul alcătuirii acestor creații care au căpătat denumirea locală de „hore ale morților” și în scurt timp și-a depășit maestrul, păstrînd tiparul secvențelor și multe stereotipii de limbaj.

Cele mai vechi manuscrise cuprinzînd hore ale mortului, din colecția Anei Iuhas, sînt cele ale lui Teodor Sava. **Ana Iuhas** s-a născut în 1920 la Micherechi și tot aici a absolvit clasele primare. Soțul i-a murit în război, singură și-a crescut fetele, iar în ultima perioadă a vieții a fost prescurărită la biserica din Micherechi. Colecția de manuscrise pe care i-a înmînat-o nepoatei sale cuprinde creații personale precum și manuscrisele păstrate de generațiile de cantori care cuprind cîteva sute de exemplare din hora mortului. Manuscrisele personale sînt: hore ale mortului, pe care Ana Iuhas le-a scris după ce odată cu moartea cantorului Vasile Poiendan obiceiul nu a mai fost reluat cu regularitate; orații de nuntă (la junere, la mireasă, la nănași); culegeri și creații personale, adunate în două manuscrise cu titluri distincte: primul, nedat – **Poezii jalnice**, al doilea, datat 1946 – **Amintire pentru totdeauna**. Creațiile din aceste caiete sînt niște doine de dor și jale avînd ca temă principală războiul, cu multe elemente autobiografice, sau scrisori în versuri adresate soțului aflat pe front sau în prizonierat.

Nu este exclus ca războiul, care a înghițit mii de vieți să fi jucat un rol important în lărgirea ariei de existență a cîntecelor ceremoniale denumite **iertăciuni sau hora mortului**, deoarece cel decedat pe front nu îndeplinea condițiile impuse de marea trecere și ale adaptării la noua stare. Creștinește, tradițional el era în imposibilitatea de a-și lua rămas bun de la rude, de a se împăca cu ele.

Categoria folclorică a iertăciunilor este prezentă și la alte treceri: mireasa

își ia rămas bun de la părinți și de la starea premaritală; în ajunul intrării în postul Paștelui finii își cer iertare de la nași.

Cîntecele ceremonialului funebru au menirea de a-l ajuta pe defunct să părăsească împăcat „lumea cu dor” și să-l călăuzească pe calea cea dreaptă pînă la casa familiei din lumea „fără dor”. Pregătirile care atenuează ruptura bruscă au la bază teama ancestrală că sufletul celui plecat se poate întoarce cauzînd neplăceri celor rămași în viață. Cei morți pe front și, ulterior, în spital – fără preot, fără luminare, fără prezența rudelor apropiate, nu aveau posibilitatea de a da și de a primi dezlegarea, binecuvîntarea și astfel pribeagul plecat pe drumul fără întoarcere nu mai era dalb, nu mai era curat.

Cele mai multe hore ale mortului din Micherechi conțin motivul intrării în moarte fără a primi dezlegarea, iertarea. Un lucru particular și ușor de observat este acela că în horele morților confesiunea este făcută la persoana întîi, personajul confesor fiind chiar defunctul care dorește să-și legitimeze noua stare și să-i asigure pe cei apropiați că drumul lui este fără întoarcere. În aceste cazuri, moartea intervine pe neașteptate, găsește colectivitatea nepregătită:

*„Nu mor dă moarte curată
ce dă moarte întristată...
...nu m-ai lăsat să trăiesc
tîndreața să m-o petrec
m-ai strîns pămîntule cîtă tine
așa m-ai scos din astă lume.*

(cîntată de Vasile Poiendan, la moartea lui Vasile Gomboș, rescrisă de Ana Iuhas, manuscris nedatat).

În horele mortului e prezent motivul morții la spital, în absența familiei, a preotului, deci trecerea în moarte nu e asistată nici creștinește (lipsa luminării, a preotului), nici tradițional (decedatul nu are posibilitatea să-și ia rămas bun de la rude):

*O, corhaz cu doctori mulți
de tine așa haznă am avut
c-am murit nemîngîiat
nime n-o stat lîngă pat...*

Ritualul obligatoriu al Marii treceri lipsește și atunci cînd moartea se petrece prin vis, în timpul somnului. În horele mortului este consemnat și acest fapt, de care se leagă și alte credințe populare:

*Nici eu nu o am crezut
că moartea-mi va veni prin vis...*

Este vorba despre Savita Cizmașului, căreia i s-a cîntat hora mortului în 1973, la Crăciun.

Interpretul acestor creații ritualice este un mediator între rude, care reprezintă „lumea cu milă”, prezentă în creațiile ceremoniale numite ale Zorilor, și cea „fără milă”, presupusă dincolo de hotarul morții.

Dacă bocitoarele din ceremonialele păstrate încă în Oltenia sud-vestică, în Banatul românesc și sîrbesc, erau obligatoriu femeii, ne-rude ale decedatului, interpretul iertăciunilor micherechene este întotdeauna bărbat. După moartea ultimului creator de hori ale mortului (Vasile Poiendan), Ana Iuhas a continuat să scrie după modelul celor rămase în manuscris în biserica de la Micherechi, dar – fiind femeie – nu le-a interpretat niciodată. Acestea au însă precizată cu strictețe persoana la înmormîntarea căreia ar fi trebuit rostite, anul, luna și ziua.

În manuscrisele sale, Ana Iuhas notează deseori și ocazia cu care a fost spusă creația respectivă, deoarece – în afară de ziua înmormîntării – versuri similare se alcătuiau și cu ocazia priveghiului sau la praznicul de 40 de zile.

Numele și prenumele decedatului nu sînt întotdeauna cele oficiale, ci cele sub care este cunoscut în colectivitate; apar adesea apelativele de politețe - nană ori bace - ca și grade de rudenie, fie în relație cu autoarea, fie cu alte persoane. Tot acest sistem al numelor și supranumelor are reguli stricte în orice comunitate. Iată cîteva, deosebit de pitorești: „nană Ană a Locuți”, „fostul nostru părinte sufletesc Ioan Olah a trăit 68 dă ani”, „nană Rafilă a Cioki, mama lui Tibi”, „Mărișcă lui Bogyo”, „Ioni Chiși a Floarii Covaci”, „Iuane Sfătului”, „Floare Jendarului”.

Limbajul horelor morților nu exagerează în folosirea termenilor bisericești. E simplu, cu construcții stereotipe și deși conține multe particularități de grai micherechean, termenul regional concurează uneori cu cel literar (copîrșeu/sicriu). Trăsătura principală a graiului vorbit la Micherechi, conjunctivul cu „și”, nu apare decît accidental și cu precădere în manuscrisele lui Vasile Poiendan.

Ca în *Cîntecul mare*, care în cadrul ritualului tradițional are menirea de a îndruma sufletul dalbului de pribeag pe calea cea bună, și în horele morților apare secvența întîlnirii cu marea familie a strămoșilor:

*Iubite sore și frați
tot gata să fiți toți
trece la viață
ce-o așteptați cu blîndeață.
Acolo să ne-ntîlnim*

*și pre Isus să-l mărim
lară care mai trăiț
biserica s-o păziț.*

Modelul schematic al horei mortului cîntată la Micherechi este următorul:

- versuri introductive pe motivul „fortuna labilis”
- cauza morții, cu specificarea dacă defunctul și-a luat sau nu rămas bun de la rude, o trecere în revistă a vieții cu marcarea evenimentelor importante. Se amintește dacă decedatul a fost orfan, prizonier de război, starea civilă, etc.
- enumerarea membrilor familiei, pînă la rude îndepărtate. Cel care alcătuiește hora mortului este un bun cunoscător al relațiilor dintre membrii colectivității. El are și rolul de a soluționa și eventualele conflicte rămase nerezolvate, între defunct și una din rudele rămase în viață.
- în secvența următoare decedatul își ia rămas bun de la: părinți, frați, copii, nepoți, pînă la colegii de muncă. Mai rar apar în discursul retoric al iertăciunilor mediul și obiectele între care a trăit decedatul. E amintită casa caldă familială care e schimbată cu casa rece a mormîntului. Cel mai des este amintit ocolul de care viața țaranului este foarte legată:

*Dragă soție me
ai sînți durerea me
că io n-oi fi pîn ocol
nice tată-al pruncilor.*

- ultima parte este o rugă adresată lui Dumnezeu de a-i asigura defunctului integrarea în noua stare.

Numeroasele asemănări dintre cîntecele ceremoniale de Zori sau de petrecut duc la concluzia că hora mortului, adoptată la Micherechi după 1921, n-au fost plantate pe un teren gol, ci pe urmele unor credințe și obiceiuri legate de ritualul înmormîntării, probabil din complexul cîntecelor de zori, de petrecut și cîntecul bradului.

Cele mai vechi hore ale mortului păstrate în colecția Anei Iuhas sînt manuscrisele lui Teodor Sava.

Zece la număr, aceste creații se remarcă prin forma riguroasă: cuprind între 28 și 30 de strofe, formate din cîte patru versuri; Teodor Sava a împărțit, cu cifre romane, fiecare creație în trei părți. Opt dintre ele sînt notate pe niște acte și scrisori din arhiva bisericii micherechene. Cea mai veche dintre ele (1894), este adresată lui Toma Păcală, protopresbiter al Orăzii Mari și este semnată de Iosif Goldișu, vicariu episcopesc. În textul scrisorii este vorba despre refuzul preotului Iosif Hossu de a-l petrece la mormînt pe

fiul lui Flore S. Pățaș din S. Crîstor, deoarece „a adus muzică la înmormîntare, cea ce este urmat și mai cu seamă la străini de altă confesiune din acea comună.”

Muzica adusă la înmormîntare – care, de altfel nu este interzisă de canoanele bisericii ortodoxe – era probabil un mic taraf instrumental, poate din dorința de a imita înmormîntările conlocuitorilor maghiari, ale căror obiceiuri de viață erau considerate civilizatoare de românii de pe aceste meleaguri. Nu putem ști dacă melodiile cîntate la înmormîntare aveau un caracter aparte, sau dacă aveau versuri. Nu sînt informații nici în ceea ce privește cîntecele rituale din alte zone românești, dacă acestea aveau și muzică instrumentală de acompaniament. (Praeficele, bocitoarele Romei antice rosteau versuri care exprimau durerea și care laudau faptele vitejești ale defunctului pe un acompaniament de flaut confecționat din os de vultur, sau erau însoțite de tulnice.)

Hora mortului este denumirea speciei care în alte părți e numită „iertăciuni”. După Samuel Domokos, hora este în limba română numele unui dans în cerc. Dacă interpretăm astfel termenul, putem afirma că românii din Ungaria au cunoscut cîndva obiceiul de a juca, a dansa în cadrul ritualului funebru. Dar termenul horă nu este cunoscut aici cu echivalentul „joc, dans”. Verbul „a hori” înseamnă a cînta, după cum apare și în alte specii literare:

*Cine-o făcut horile
să-i dea Domnul binele
că horile-s stîmpărare
la omul cu năcaz mare.*

Cele peste o sută de hore ale mortului din colecția Anei Iuhas au o valoare importantă deoarece această parte a ceremonialului de înmormîntare la românii din Ungaria este pe cale de dispariție.

Alexandru Hoțopan

„Dala fugitului “ la Micherechi

Dintre categoriile obiceiurilor familiale, adică dintre cele ce însoțesc momentele de amplă semnificație din viața omului – nașterea, nunta și înmormîntarea – pînă acum numai puține aspecte ale acestora au constituit o preocupare de studiu pentru amatorii și specialiștii români din Ungaria. Pe plan folcloric, modestele investigații s-au soldat cu și mai modeste lucrări care, în majoritatea lor, s-au limitat la înregistrarea unor date, fără a încerca măcar de a desprinde, de pildă, semnificațiile și rolul lor în viața socială a comunităților noastre rurale. Fără-ndoială, în lipsa unor ample studii de bază, e imposibil să se facă o cuprinzătoare analiză și o interpretare corectă a sistemului matrimonial de odinioară. Sub acest aspect privind starea lucrurilor, trebuie să subliniem necesitatea a cît mai multor date, a muncii coordonate de teren, ca apoi să ne putem crea șansa redactării unei lucrări de sinteză etnologică și pe marele capitol al obiceiurilor familiale.

Din păcate, în condițiile actuale ale realității etnografice, studierea ciclurilor menționate constituie o sarcină tot mai dificilă, totuși – după cum doresc să vă demonstrez în cele ce urmează în modesta mea comunicare – această studiere mai rezervă încă multe surprize plăcute cercetătorului, cel puțin pe planul găsirii unor informatori și informații pe deplin autentice. Mă refer acum în mod concret la subiectul meu ales, deci la *datina fugitului* la Micherechi, ca o variantă frecventă a mariajului popular, act cu pondere de importanță aproape similară cu *nunta*, deși mult mai sărac în spectaculozitate, dar poate mult mai bogat în privința aspectelor sale etnologice.

Trecînd la concret, și anume la motivația substituirii bucuriei întemeierii unui cămin nou prin nuntă cu cel al „fugitului”, un rol covârșitor îi revenea, și la Micherechi, *intereselor materiale*. „Averea”, bogăția adesea împiedica încheierea, cu asentimentul părinților, a unor căsătorii: un flăcău nu putea lua de nevastă o fată mai bogată decît el, și invers. Însă, pe lîngă acest conflict fundamental, legat de bogăția materială, tot la acest capitol se înscriu și acele căsnicii care erau legate prin fugit tocmai din lipsa totală a bunurilor materiale necesare vieții în general, și serbării nupțiale în special. „Sărăcie-i mare domn!” zic și azi micherechenii, tocmai de aceea cazurile de acest tip erau foarte multe, dar în rîndul motivelor de abatere de la așa-

zisa formulă legată găsim și alte subgenuri. În această ultimă categorie se înscrie și cauza, temeiul subiectiv pe de o parte, obiectiv-material pe de altă parte, care i-a forțat pe tinerii **Maria Marc** (n. 1931) și **Vasile Marc** (n. 1924) să aleagă calea fugitului în primăvara anului 1947.

Constrâns fiind de timpul limitat, cu acest prilej, țin să prezint doar acest caz, în sine mai simplu, din care totuși, sper, se vor desprinde clar fazele principale ale datinei, schema obiceiului zis „fujit”.

Locul împrietenirii

Tinerii micherecheni, fete și feciori, în perioada postului mare, sau dacă erau în doliu („jeleu”, „aveu mort în familie”), în după-masa zilelor de odihnă, și dacă și vremea le permitea, cu regularitate mergeau și petreceau timpul „pă cale tălecelor” – din străbuni legendar loc de întâlnire al celor necăsătoriți; o alee strîmtă de cîțiva metri, lungă de cca. un kilometru, care despărțea satul de înguste loturi de pămînt rezervate grădinaritului, pe de parte mărginită de pomi roditori, copaci sau tufișuri, iar pe de cealaltă de gardurile sărăcicioase ale grădinilor („fundu ogrezî”). Aici, pe lîngă că se distrau în cete – grupuri mai mici sau mai mari formate numai din fete, numai din flăcăi sau mixte, – li se creau bune posibilități pentru a face cunoștință, a lega prietenii, dar și pentru curtenire. Pe această „cale a tălecelor” s-au împrietenit – de-a lungul veacurilor, prinde sute și sute de alți tineri, – și nană Marișcă a Biți cu bace Lică a Tîblii, încă în primăvara anului 1944, într-o frumoasă zi de duminică după-amiază.

După cîteva duminici consecutive, și după ce ambii s-au convins că se simpatizează reciproc – la fel ca în alte cazuri similare la Micherechi, în general – a urmat „petrecere acasă”, adică însoțirea tinerei fetișcane spre căminul familial. Aceasta, în prima fază, doar numai pînă în apropierea sălașului din margina satului (aici locuia familia dînzei), mai tîrziu pînă în poarta acesteia, unde încă se mai cuvenea – în deplin acord cu regulile de conduită locală – să poposească puțin timp împreună. De regulă, acesta era singurul loc unde – aparent sau chiar și în realitate: sub supravegherea celor ai casei – îi era permis unei fragede tinere să zăbovească puțin. În faza următoare, cînd și părinții fetei au aflat de legătura tot mai intimă a tinerilor, dat fiind că n-au avut nimic împotrivă, flăcăul (bace Lică) a fost invitat („o fost poftit”) prin fată (nană Marișcă) în casă.

Atitudinea părinților

De fapt, cînd cele două familii cointeresate se situau cam la aceeași treaptă pe scara socială – ca de pildă în cazul acestor două familii, ambele

Marc – părinții se împăcau fără rezerve cu împrejurarea în fața căreia au ajuns prin decizia urmașilor, astfel că în continuare îi sprijineau în toate ce le stăteau în putință. Abateri de la obișnuit aveau loc în cazuri când părinții unuia sau altuia (deseori din amândouă părțile) se împotriveau voinței tinerilor, dar și din multe alte motive complexe, care vor servi drept subiect unei alte lucrări de sinteză a domeniului în cauză.

Revenind la cuplul Marc, trebuie să subliniez că la dînșii totul s-a petrecut în mod normal, cunoștința și prietenia lor s-a dovedit a fi durabilă, dragostea reciprocă și viabilă, ca urmare atît tinerii, cît și părinții lor – după aproape doi ani de galanterie – au făcut toate demersurile necesare căsătoriei: fata a fost **cerută**, a avut loc o modestă „**încredințare**” (logodire), i-au trimis la Șercad la doctor ș. a. m. d. Vasăzică tot înainte de cununie și în acele vremuri mai era obligatorie o consultație medicală, și deci obținerea unui certificat medical („on drept dă la doctor”) spre a adevăra în fața oficiului stării civile că tinerii sînt apți de viața conjugală. „La doctor am mărs cu cociie noastă la Șercad, că noi n-avem doctor în sat” (V. M.) Însă, degeaba învoirea părinților, medicul nu le-a eliberat certificatul necesar, datorită faptului că mireasa încă nu împlinise vîrsta de 16 ani – limita minimă în cazul fetelor. (Flăcăului îi era prescrisă de legea matrimonială împlinirea a 18 ani.)

Ansamblul condițiilor

În fond, și această restricție intra în „arsenalul” general de condiții care motivau alegerea fugitului ca o cale – admisă în întregime de societatea rurală românească - a căsătoriei, căruia, în exemplul nostru, i se adăugase și o circumstanță cu caracter material: bace Lică deținea un post administrativ la sfatul local, dar concomitent tot dînsul conducea și lăptăria comunală și deoarece i se ceruse să renunțe la unul dintre cele două posturi, ei au decis ca să se căsătorească, astfel să rezolve problema devenită urgentă. „Ne-am hotărît c-om fuji. Că și io așe am aflat dă bine, că drept are doară bace-to Lică, că n-oi umbla la sapă, la secere ș-așe, ce-oi lucra la cioarnoc, că și mie mai ușor m-a fi așe.” (M. M.) Decizia rațională a fost urmată de faptă: tinerii s-au înțeles în toate detaliile necesare, fără a iniția în planul lor părinții fetei care, după aprecierea tinerilor, poate, s-ar fi împotrivit.

Pregătiri

Primul lucru a fost desemnarea zilei, a serii, pentru că: „Marț sara o fost sară re... Noi nu tare am dat p-ace, ș-ap-amu doară dacă satu o dat p-ace,

și noi tra' și ne dăm după lume, n-om face ce nu să face în sat. Dîce-om mere marț sara uă vineri sara, cînd să poate și-n alte sări..." (M. M.)

Dat fiind că părinții tinerei mirese declarar ar fi dorit ca căsătoria să se lege cu nuntă, și numai după împlinirea vîrstei prescrise, pregătirile de fugă trebuiau aranjate în secret: în afară de cei inițiați în planurile tinerilor nimeni să nu afle nimic înainte de termen – o adevărată conspirație țărănească. În cazul nostru și părinții junelui au fost informați de decizia tinerilor, dar numai cu o zi înainte de seara aleasă. Seara aleasă, „sară bună” a fost cea a zilei de miercuri (5 mai 1947).

„Așe dară părinți mnei or știut dă planu nost, s-or gătat c-olea' dă pălîncă, cu plăcintuță – cum zîce maica: cu chifluță – și ne-o temat la noi nănașii, care-o fost eredeti". (V. M.) „La nănași și la părinț c-o zi-doauă dacă le-o spus mai dăvreme, că și nu să audă, și nu să știe ș-asta c-om fuji". (M. M.)

„Fujitu și învălitu”

Sosind seara respectivă: „Pă cînd o vinit bace-to Lică io-am fost gata. D-apu c-on pocuț, tumna hane dă-nștimb m-am dus, dară,... hălôing, gombineauă, o rotiuță. Aște le-am dus încă dă zuuă la nană Marișcă a Gițului. Și ie numa atunci o fo' știută. Dă zuua, după-mneazăză, că nu cumva și spuie cătă uarecare vecină, uă maichii, și și nu mă lese, și fie dîn asta ceartă și ce știu io ce.” (M. M.)

Pe lîngă aceste motive, tinerii mai aveau de ce să le fie frică. Un exemplu specific locului: „Cînd o fujit nana Tîblii, io ieram acolo la ii, cu gîndu și vād că ce și cum? Și ii tă' p-acolo roată or vinit, da' uarecine tă' i-o luat sama, ș-atunci o apucat și strîje, pomne cu zbiciu după noi. Ș-asta o fost o rușine, o năplăcere mare! Noi aște am vrut și le-ncunjurăm dîn parte străinilor.” (M. M.) Așa, în întunericul discret al nopții, au ajuns tinerii, hotărîți, la casa junelui.

„Cînd am ajuns acasă, cînd ne-am băgat în casă, maica o zîs uarice, o fost suca' și să spună uarice, da' nu-m aduc amu aminte că ce-o fost suca.” (V. M.) În continuare încă cîteva mărturisiri-amintiri care nici nu necesită comentarii suplimentare: „După ce-am cinat mo-nvălit. Nănașe m-o dus în ciie casă, l-o pus pă Lica pă scauă și m-o pus în brață la iel. Ieram cu coadă, dară, și m-o făcut coada așe roată, în pup, și m-o băgat ace acolo, ș-apu m-o-nvălit c-o cîrpă dă la bace-to Lică, – iel o trăbuit și cumpere cîrpă noauă, – m-o-nvălit și gata”. (M. M.) „După ce mo-nvălit, iară ne-am dus napoi și iară ne-o țucat părinți și cine-o fost acolo, nănașii. Apoi am mărs dăchilin, că am avut altă sobă”. (M. M.)

O mențiune de esență: toate fetele micherechene „își purta păru în coadă”

(V. M.), adică împletit la ceață într-o singură *cosiță*, care apoi după căsătorie - indiferent că aceasta se efectua prin fugit sau prin act oficial - era răsucită într-o împletitură în *coc* („pup”), semn ireversibil al trecerii dintr-o stare civilă într-alta. „O fată numa o dată o putut fi învălită. Io dac-aș fi vinit acasă cu tătu, io tă' cu pup aș fi rămasă, adecă ca văduoaie” (M. M.) „Văduoaie” în sensul de femeie divorțată, un argument în plus că fugitul era considerat a fi echivalent în întregime cu căsătoria legată cu respectarea tuturor obligațiilor oficiale.

Căutarea „fetei”

După fugit, adică seara târziu, părinții au aflat despre decizia și fapta tinerilor. Atunci, mai ales fiindcă n-a fost greu să chibzuiască că de cine a fost dusă fiica lor, conform datinii locale, - „așe o fost dala” - au rugat o cunoștință apropiată să meargă în căutarea miresei-nevastă. Cel solicitat a pornit dis-de-dimineață. „Nu le-o fost la a noști și mă coate, și mă cîștije la nană Măriuță a Gîțului, cum am gîndit noi, numa l-o mînat pă bace Mihai a Curtului drept la noi... O și vinit iel, încă nici nu s-o făcut zuuă...” (M. M.) În zorii zilei, deci, măcar că și ei, părinții, știau la ce se pot aștepta, totuși au fost curioși să se convingă „că doară n-am făcut acela lucru și fug cu altu.” (M. M.)

Pe cînd „trimisul special” ajungea la casa junelui se cuvenea ca nevasta să fie sculată, ca și prin asta să dovedească socrilor că nu e o fire leneșă. („M-am sculat înainte dă ce-ar fi vinit stava” (M. M.) Bace Mihai a Curtului, mijlocitorul, „iel o spus apoi la părint, că iaca aici sîntem...” (M. M.)

O altă interdicție

După fugit, pînă duminica ce urma, soției îi era interzis să iasă afară din curtea soțului: „Nici on străin n-o fost sclobod ș-o vadă-n uliță, pînă duminica, cînd or petrecut afară goștii. Asta o fost așe o sucă proastă, așe o fost dala”. (V. M.)

Încă din prima zi, nora se încadra în ordinea de lucru a noii fanfilii, bine-nțeleș, în acest caz în pregătirea duminicii următoare, „dă care ne gătam cu frituri, cu plăcinte, cu ce-o trăbuit”. (M. M.)

După fugit

Prima duminică după fugit, la fel ca și după oricare cununie oficială, era rezervată „vindicilor” (oaspeților). Tinerii căsătoriți luau prînzul mare împreună cu toți cei ai casei, părinții și bunicii celor două familii, de la care nu puteau lipsi nici nașii („nănașii”). Se servea o masă „dă sărbătoare”,

cu bucate și băuturi pe cât posibil alese, după care, tot cu o masă întinsă au fost așteptați alți goști: „Or vinit apoi fete, ficiori, neamuri – pînă noapte”. (V. M.)

La sosire nevastei îi urau un „să-ț porț portu sănătoasă!” Portu, în acest caz era o referire la coc, „care n-o fost sclobod și să nimicească” (V. M.) Urare de bine specială la adresa junelui nu era, împreună li se mai dorea: „Dumnezo să vă deie noroc!”

Interdicția - cu sens de act moral al comunității care interzicea ieșirea în stradă pînă la o dată anumită – își pierdea valabilitatea după-masa acelei prime duminici, cînd tinerii nu numai că puteau să părăsească curtea „ieșind afară din ocol”, ci chiar era obligatoriu să-și conducă, însoțească musafirii în stradă ca și prin asta să demonstreze „în fața satului” că și ei au intrat în marea familie „a așezaților”.

Mai tîrziu, cu permisul medical la mînă, deci după ce și tînăra neastă împlinise vîrsta obligatorie, soții Marc s-au cununat și la biserică, act urmat de o căsnicie fericită și durabilă, care mai ține și în zilele noastre.

Stela Nicula

Crucea, semnul identității noastre creștine

Crucea are un rol important în procedeul mântuirii creștinilor. Pe Ea a fost răstignit Isus Hristos, bătându-l cu cuie în picioare și în palme. Din răni a curs sângele Lui cel sfânt, care s-a scurs pe lemnul crucii și astfel l-a sfântit. După îngroparea Domnului Sfânta Cruce a rămas pe locul răstignirii, pe Golgota. Oamenii care treceau pe lângă Ea își aminteau de suferințele lui Isus și de mântuirea noastră. Tocmai de aceea o țineau în mare cinste.

Crucea este un semn al unei idei. Ea a fost un simplu obiect din lemn pe care, potrivit obiceiurilor vremii, au fost răstigniți toți răufăcătorii, deci nu Isus a fost primul și tot nu El a fost nici ultimul, în Roma antică folosindu-se la executările sclavilor încă și în secolul V. e. n. Însă pînă la răstignirea Lui nimeni nu a acordat nici o însemnătate acestui obiect, numai după acest eveniment s-a petrecut o mutație a înțelesului. Obiectul de batjocoră a devenit un obiect de cinste, un semn al învierii și al biruinței asupra morții. În scurt timp crucea devenise un semn al identității noastre creștine, un simbol al lui Isus și al solidarității cu El, ajungînd chiar emblema creștinismului. Astfel că o putem găsi în Biserici, în case, dar o purtăm și la piept, sau ne închinăm în fața Ei.

La începutul erei creștine, cînd era periculos să te declari că ești creștin, credincioșii și-au găsit diferite parole pentru a se putea recunoaște unii pe alții. Printe ele se afla și semnul peștelui, în grecește numit IHTIS, care sînt și inițialele sintagmei: Isus Hristos Theou Inos Sotir, adică Isus Hristos Fiul lui Dumnezeu, Mîntuitorul (Lumii).¹ Mai tîrziu însă crucea a devenit semnul mărturisirii credinței noastre, întrebuintarea Ei, ca semn distinct al creștinilor generalizîndu-se după ce Ea pe cer i s-a arătat împăratului Constantin cel Mare.

Semnul crucii, care de fapt este o întîlnire a unei verticale cu a unei orizontale, se face în modul următor la ortodocși:

– se împreună trei degete de la mîna dreaptă, însemnînd unitatea ființei divine în Trei Persoane, iar ultimele degete se îndoaie spre palmă însemnînd cele două firi ale Mîntuitorului Hristos: dumnezeiască și omenească. Se ridică apoi mîna dreaptă la frunte atingînduse cu cele trei degete împreunate fruntea și rostindu-se cuvintele: „În numele Tatălui” (ceea ce

mărturisește că toate cele existente pe pământ au începutul la Tatăl, El este stăpînul tuturor pe care trebuie să le cinstim),

– apoi mîna se îndreaptă la piept și se zice: „și al Fiului” (adică înseamnă coborîrea din cer pe pământ a Fiului lui Dumnezeu și întruparea lui pentru mîntuirea noastră),

– după care cu cele trei degete se atinge umărul drept și apoi cel stîng zicînd: „și al Duhului Sfînt” (adică înseamnă că opera de mîntuire a lumii, adusă de Fiu se întinde de la o margine la alta a lumii, prin Duhul Sfînt),

– apoi mîna se lasă jos zicînd: „amin”!²

Crucea este un simbol arhaic, pe care îl foloseau deja și fenicienii și egiptenii, ba chiar și în Orientul îndepărtat, în China, dar și în America, în Mexic, ca simbolul regelui Soare, în formă de cruce rotundă. În Europa cu începutul erei bronzului au apărut primele desene făcute ale acestui semn.

Crucea lui Isus Hristos a fost făcută din pin și cîntărea circa 80 de kilograme, avînd o lungime de 3–4 metri, din care circa 80 de centimetri au fost înfiți în pământ. Pe această cruce a fost pusă o tăbliță cu următoarele inițiale: „INRI”, care însemnau:

„Iesus Nazarenus Rex Iudaerum”,

adică:

„Isus din Nazaret, regele iudeilor”,³

lucru din cauza căruia a și fost unele neînțelegeri între oamenii care au fost față la răstignirea Lui.

Crucea este deci altarul de jertfă al Mîntuitorului nostru, care l-a sfințit pentru veșnicie cu sîngele Lui vărsat.

Cunoaștem mai multe tipuri de cruci, care mai puțin sau mai mult diferă una de cealaltă, cum de exemplu: crucea latină, crucea greacă, crucea rusească sau cea calvină, etc. (Vezi tabelul de mai jos!)

Din secolul al III-lea au început să poarte cruci oamenii la piept. La început numai cruci simple, iar din secolul al VII-lea au apărut și primele pe care era pus și corpul lui Isus. Din secolul al IV-lea au început să apară cruci pe altare, ba chiar să și construiască Biserici proiectate în forma unei cruci. Tot din acest secol datează și așezarea crucilor pe hotare și la răscruce de drumuri, iar începînd cu secolul al VIII-lea apar crucile la morminte și în turnul Bisericilor.

Crucea ortodocșilor la format diferă puțin de cea a catolicilor, însă ambele comunități o întrebuințează, pînă ce altele, ca de exemplu reformatii nici nu prea expun în Bisericile lor. Explicația este următoarea:

În timpul recatolicizării cei de religie reformată au fost nu numai

persecutați, dar și obligați să-și facă cruce, iar cei de pe galere puși să o și sărute. În amintirea acestor ani timp îndelungat reformații nu au expus în Bisericiile lor crucea, doar prin prezentarea Oii Domnului, care ducea un steag cu cruce.

În fiecare an la 14 septembrie se sărbătorește „Ziua Crucii”. Atunci se face comemorarea a două evenimente foarte importante din istoria Bisericii creștine:

- Aflarea crucii, pe care a fost răstignit Mântuitorul, de către împărăteasa Elena, mama lui Constantin cel Mare,

- Redobândirea Sfintei Cruci în anul 629 de la perși de către împăratul Eracliu, datorită biruinței asupra acestora.

În cinstea Sfintei Cruci sînt destinate toate miercurile și vinerile de peste an, zile în care nu se fac nunți și se ține post, ca și în această zi.

Crucea care de fapt ne însoțește o viață întreagă, este elementul de bază a multor ritualuri. Ea este obiect important la procedeul sfințirii sau a cuminecăturii. Are rol însemnat în practicarea obiceiurilor legate de vindecare. Se mai folosește și la izgonirea strigoilor și, a spiritelor rele, etc.

Crucea însă este doar una dintre relicviile a căror istorie și existență este strîns legată de numele și activitatea lui Isus. După cum bine știm, multe legende s-au format avînd în centru obiectele folosite de El, sau care au fost prezente la răstignirea Lui, cum sînt sulița, hainele Lui, dar și giulgiul în care a fost înfășat după răstignire, sau cupa din care băuse vin la cea de-a ultima „cină de taină”.

De exemplu, despre suliță și despre cupă se spune că ar fi fost duse în Britannia de către Iosif din Arimathea, unde au dispărut însă pe vremea legendarului rege Artur.⁴

Despre poate cea mai interesantă și fascinantă relicvă, acel giulgiu în care a fost înfășat Isus după răstignire, și care la rîndul său are o istorie zbuciumată de circa 2000 de ani, putem ști că azi îl putem găsi la Torino. Această pînză din in este de o mărime de 4,36 metri lungime și 1,1 metru lățime, iar pe ea putem găsi portretul lui Isus, portret care este uimitor de asemănător cu acea față pictată pe icoanele noastre din Biserici. (De menționat este faptul că acest portret a fost descoperit doar în anul 1898, de către un avocat care primise permisiunea de a fotografia acest giulgiu.) El nu a fost pictat cu mîna, ci – conform părerilor oamenilor de știință – este rezultatul luminii și a energiei care s-a produs în momentul învierii, devenind astfel la rîndul său dovadă a învierii Lui.⁵

Toate aceste relicve amintite au devenit sacre și totodată misterioase, purtătoare a unor puteri magice.

S-ar putea totuși pune o întrebare:

De ce tocmai crucea a devenit semnul, simbolul identității noastre creștine în varietatea cea mare a obiectelor?

Răspunsul cred că este destul de greu de dat și nici nu aș dori să fiu eu cea care să-l dea. Am dorit doar ca prin această scurtă prezentare să încerc să dau o oarecare explicație unui lucru care zi de zi, oră de oră ne este în față și îl primim și respectăm fără ca măcar să ne îndoim cîtuși de puțin de necesitatea și importanța lui. Și nu în ultimul rînd, am dorit să atrag interesul publicului spre mistere, și spre religii, pentru a stîrni pe noi și noi suflete să încerce să ne dea explicații asupra unor întrebări și evenimente care par a fi la primul văzut atît de naturale.

Am dorit doar să deschid o paranteză, care să fie închisă de altcineva interesat de aceste lucruri, pentru ca într-adevăr să putem cunoaște mai bine locul și scopul existenței noastre, menirea vieții omenești.

NOTE:

1. *Din viața creștină ortodoxă*, Noi, 1994, luna aprilie, p. 6.
2. *Îndrumător Bisericesc*, 1976, Sibiu, Tiparul Tipografiei Eparhiale, p. 101-105.
3. *Istoriele Biblice* (Noul Testament), Giula, 1990, p. 34.
4. *Mitoszok földjén*, Magyar Könyvklub, Budapest, 1993, p. 10.
5. „A torinói lepel”, „Nők Lapja”, 1994, luna martie, p. 8-9.

1. Crucea latină

2. Crucea greacă

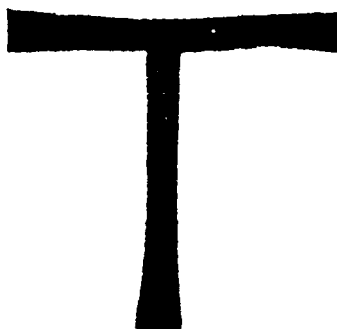
3. Crucea rusească

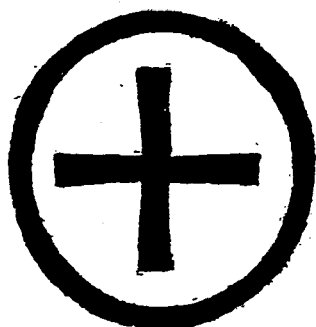
4. Crucea papală

5. Crucea lotharingiană sau maghiară

6. Crucea „Tau”

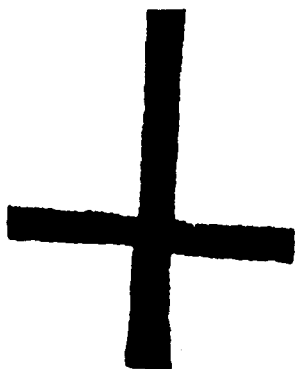
7. Crucea rotundă sau a Regelui Soare

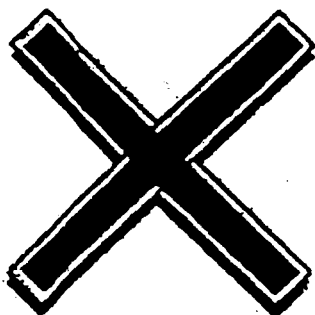
8. Crucea Soarelui din Egiptul antic sau „Cheia Nilului”

9. Crucea primilor creștini

10. Crucea lui Petru

11. Crucea lui Andrei

A Magyarországi Románok Kutatóintézetének kiadványa

Felelős szerkesztő: Dr. Berényi Mária

A kötet 500 példányban, A/5 formátumban, 9 ív terjedelemben készült

Szedés, tördelés: Editura „NOI”, Gyula, Petőfi tér 2.

Felelős vezető: Oroján István

Műszaki szerkesztő: Kovács Sándor

Nyomtatás: Linotype Bt., Gyula